

CENTRALE LANDBOUWCATALOGUS

0000 0212 9704

Promotoren:

dr. L.J. Pons, emeritus hoogleraar in de regionale bodemkunde

dr. G.J. Borger, hoogleraar in de historische geografie
aan de Universiteit van Amsterdam

WNO 570 11216

N.P.H.J. ROORDA VAN EYSINGA

De Geboorte van het Hoogheemraadschap van Delfland

Ontginning en bedijking in de Vroege Middeleeuwen

PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van de graad van
doctor in de landbouwwetenschappen,
op gezag van de rector magnificus
dr. C.C. Oosterlee,
in het openbaar te verdedigen
op vrijdag 15 April 1988
des namiddags te vier uur in de aula
van de Landbouwuniversiteit te Wageningen

1988
Canaletto - Alphen a/d Rijn

15 N. = 268149

Stellingen

1. In de vroege middeleeuwen was de Oude Leede een bovenloop van de Lier.
2. De Hof van Masalant is door een ligging op de oeverwal van de Maas dicht bij de mond van de Lier in de XIIe eeuw als gevolg van stormvloed(en) geheel en al verspoeld.
3. De afzettingen van de oude Gantelstroom waren in de vroege middeleeuwen bij Delft door oligotrooph veen overdekt.
4. De veldslag bij Vlaardingen, die kort na 1018 door Alpertus van Metz werd beschreven heeft plaatsgehad op een nog vrijwel maagdelijk schor langs de brakke Maasstroom.
(Vgl. J.F. Niermeijer. De vroegste berichten omtrent bedijking in Nederland T.E.S.G. 49 (1958) p 226-231).
5. Toen Jacob Cats, staatsman maar ook dichter, zijn buitenplaats in de duinen bij Scheveningen Zorgvliet noemde, zal hij niet zozeer hebben overwogen dat hij daar zijn zorgen zou vlieden, maar veeleer dat hij daar veel zorg zou geven aan de vliet die 's-Gravenhage van water voorzag.
6. Ruimtelijke structuren worden in het algemeen maar moeizaam herkend en erkend. Toch groeit in het natuur- en landschapsbeheer behoefte aan kennis van de bestaande structuren in het landschap en aan inzicht hoe ze zijn opgebouwd in onderscheiden patronen.
7. Er bestaat dringend behoefte aan een instituut dat de studie van nog overgebleven cultuurhistorische structuren en patronen in het Nederlandse landschap deskundig en gezagvol kan begeleiden.
8. Voortgaande samenwerking tussen "Natuurmonumenten" en de provinciale "landschappen" vraagt om verheldering van hun onderlinge taakverdeling.
9. Dat door de tuinbouw het "plan Waterman" (uitbreiding van het Westland in de Noordzee) uiterst lauw, zo niet vijandig is ontvangen wijst er op dat dit plan niet als een reëel aanbod is ervaren.
10. De invloed van menselijk handelen op de ontwikkeling van onze omgeving wordt gekenmerkt door het onvermogen om ontwikkelingen te beoordelen en te voorzien, maar ook door het vermogen om uit de hand gelopen ontwikkelingen achteraf meer of minder te herstellen.
11. Hoe zeer voorkomen moet worden dat ontwikkelingshulp ernstige schade zou toebrengen aan het milieu, toch mogen donorlanden aan hun medewerking geen voorwaarden verbinden die aan de ontvangende soevereine landen een bepaalde regelgeving zouden opleggen.
12. In de wetenschap worden theoretische structuren en feitelijke waarnemingen telkens weer met elkaar in overeenstemming gebracht. Daarom staan bij strijdigheid beide ter discussie. Maar tenslotte neemt toch altijd de structuur de nieuwe feiten op en krijgt daardoor een nieuw gezicht.
Een en ander geldt op overeenkomstige wijze in zaken van religie, en juist daardoor is de H. Geest vruchtbaar en heerlijk bezig met de aardse werkelijkheid.
13. Om vruchtbaar met iemand van gedachten te wisselen moet men meer zoeken de mening van de ander te verstaan dan die te verwerpen. Kan men die mening toch niet delen, dan moet men verder blijven vragen wat de ander denkt en wat hem beweegt. Blijven zijn gedachten onverstaanbaar, dan moet men proberen de zaken zodanig te belichten en/of aan te vullen dat die toch nog gedeeld en verstaan kunnen worden.
(vrij naar Ignatius van Loyola, Exercitia Spiritualia, Roma 1548 annotatie 22).

N.P.H.J. Roorda van Eysinga
De Geboorte van het Hoogheemraadschap van
Delfland
Wageningen 15 april 1988.

Inhoudsopgave

	pag.
VOORWOORD.	VII
1. HET DOEL VAN DEZE STUDIE. HET HOGE HEEMRAADSCHAP VAN DELFLAND EN DE VERKAVELING VAN DELFLAND.	1
1.1. Het ontstaan van het hoogheemraadschap, stand van zaken.	1
1.2. De kaart van Delfland door Cruquius (1712). De verkaveling toont rasterstructuren en natuurlijke structuren. Welke zijn dat?	3
LEESWIJZER	7
2. HOE DEZE AARDE IS GESCHAPEN. "IETS UIT DE GEOLOGIE EN BODEMKUNDE VAN DELFLAND"	8
2.1. Duinlandschap en veenvorming.	8
2.2. Getijkreken, klink en inversie (?).	11
3. HET VOETSPoor VAN DE MENSEN. "ARCHEOLOGIE EN HISTORIE VAN DELFLAND".	15
3.1. Praehistorie.	15
3.2. Het oude landschap.	16
3.3. Vroege historie.	17
3.4. De grote ontginning.	18
3.5. Stormvloed.	19
4. EEN TWEE KUSTENLAND.	22
4.1. Stand van zaken.	22
4.2. Het oude strandwallenlandschap, 's-Gravenhage.	22
4.3. Strandwallen langs de Maas.	27
4.4. Het 's-Gravenzande.	33
4.5. Overzicht.	37
5. HET WESTLAND EN DE WATERSNOOD VAN 1134.	41
5.1. Stand van zaken.	41
5.2. Het inbreken van de Gantel.	41
5.3. Het herstel, de Poel Dijk.	46
5.4. De Merryen Dijk en het Broek.	47
5.5. De Booma.	51
5.6. Afsluiting van de Gantelmond.	54
5.7. Afwatering via het Zweth.	55
5.8. Overzicht.	58
6. HET OUDE MAASLAND WEGGEVAAGD DOOR HET WATER.	62
6.1. Stand van zaken.	62
6.2. De ontginning bij Maasland.	63
6.3. Hutjes Hoek, Aelkeet en Zuyt Buert.	66
6.4. Dijken langs de Liermond.	70
6.5. Overzicht; de ramp van Maasland (1134).	75
7. VLAARDINGEN. EEN HUWELIJK MET DE ZEE, WAARUIT EEN NIEUWE ONTWIKKELING LANGS DE SCHIE IS VOORTGEKOMEN.	79

7.1.	Stand van zaken.	79
7.2.	De slag aan de Merwe, de Hof van Vlaardingen.	79
7.3.	De dijken bij Vlaardingen.	80
7.4.	De ramp van 1164.	84
7.5.	Ontginningen bij Vlaardingen, Harga en het Wout.	89
7.6.	Het land langs de Schie, Overschie.	89
7.7.	Afsluiting.	97
8.	DE HOF VAN DELFT.	101
8.1.	Stand van zaken.	101
8.2.	De grote veenontginning.	101
8.3.	Oudere ontginningen.	103
8.4.	Tanthofskade en Ackers Dijk, rekonstruktie van het Lierstelsel.	110
8.5.	Overzicht.	113
9.	DE LIERSTROOM, TIRAN EN TEGELIJK DE WATERDRAGER VAN DELFLAND.	114
9.1.	Stand van zaken.	114
9.2.	De getijdendelta en de vloedkom.	114
9.3.	Hodenpyl.	120
9.4.	Afwatering van de Geestambachten.	121
9.5.	Herinrichting van de boezem door Maasland.	126
10.	SAMENVATTING.	132
10.1.	In kernpunten.	132
10.2.	HET VERMOERDE LAND.	135
10.3.	ZICHT OP MASALANT.	137
10.4.	DE GEBOORTE VAN DELFLAND.	138
	ENGLISH SUMMARY	141
	LITERATUURLIJST	143
	REGISTER VAN PLAATSNAMEN	148

Voorwoord

Uit het leven van alle dag komt een hoeveelheid toevallige en nauwelijks bewust gekozen dingen terecht in archieven, op zolders of zo maar ergens in de grond. Toch kunnen die resten ons nog veel zeggen. Ze laten zien dat er een andere werkelijkheid geweest is dan die wij nu kennen, en dat die werkelijkheid voorbij is gegaan. Maar ook dat wij daarvan niet losgekomen zijn. Want het verleden is er, en het blijft invloed op ons hebben. Het heeft ons mogelijkheden gegeven en ontnomen. En daarmee stuurt het nog steeds ons handelen.

Wij blijven ons met dat verleden bezig houden; zoals wij ook naar de toekomst vragen; omdat wij op onze beurt weer verantwoordelijk zijn voor een komende werkelijkheid, waaraan wij zowel mogelijkheden zullen hebben ontnomen als meegegeven. Om in dit erfelijk stadhouderschap verantwoord te kunnen leven en werken is het nodig onze geschiedenis te kennen en te verstaan.

De schrijver heeft een lange ervaring als raadgevend ingenieur. Steeds andere problemen zijn in de loop van de jaren aan het adviesbureau OD205 voorgelegd. En bijna altijd waren die problemen opgeroepen door eerder genomen of juist niet genomen besluiten, door bewust gekozen of uit nood gegroeide "oplossingen". [(OD 205 beweegt zich op vier onderling samenhangende gebieden: architectuur (van academisch ziekenhuis tot olifantenhuis), stedenbouw (van streekplan tot bouwplan), onderzoek (van haalbaarheid tot hinder), en landschap (van landschapstypologie tot tuinontwerp)].

Lang geleden, op de collegebanken in Wageningen was de schrijver bovendien als een allereerste les meegegeven dat een verantwoordelijke bijdrage, in welke ontwikkeling ook, niet mogelijk is zonder zich terdege in de geschiedenis van juist dat gebied of die streek te verdiepen. Bij OD 205, hebben we dat tot een vruchtbaar uitgangspunt voor ons werk genomen.

En zo is o.a. deze studie van Delfland ontstaan.

Reeds in de vroege middeleeuwen is Delfland een van de dynamische delen van ons land geworden. Er konden grote successen worden geboekt, die altijd ook weer nieuwe problemen meebrachten. Op dit moment worden de kaarten andermaal geschud, en wel heel grondig. Na eerst door uitgestrekte nieuwbouwwijken te zijn omgeven, wor-

den nu onze oude binnensteden omgewoeld, in het belang van een "stadsherstel". Ook de "glazen stad", het tuinbouwcentrum Westland, is aan een ingrijpende herinrichting toe en weer is daarbij de bodem in het geding. Zelfs Midden Delfland, het kleinere en tot dus ver ongerepte deel van Delfland, wordt helemaal op de schop genomen; in naam van het landschappelijk behoud, en van culturele zowel als recreatieve goede bedoelingen. Dat veel bodemarchief daarbij wordt vernietigd lijkt onontkoombaar, en dus te vergeven. Maar dat wij zelfs nalaten om van dat archief goed kennis te nemen is een heel vreemde zaak. Daarom leek het ons hoog tijd om meer aandacht te vragen voor de historische en prehistorische gebeurtenissen in dit gewest.

In deze studie zullen wij dat doen met behulp van een fraaie kaart, waarvan de vervaardiging in 1700 door het Hoogheemraadschap van Delfland aan twee gebroeders Cruquius is opgedragen. De verkaveling die zij toen ingetekend hebben was een spiegel van de voorafgaande ontwikkelingen. Studie van verkavelingen en de daarbij behorende veldnamen is menig maal te hulp geroepen om plaatselijke ontwikkelingen uit het verleden te achterhalen. Het is opvallend dat desondanks het vergelijkende onderzoek van verkavelingen weinig ontwikkeld is. Er zijn herhaaldelijk indelingen gemaakt die onderling onvoldoende vergelijkbaar waren (Renes 1982).

Het spanningsveld dat hier ligt is het verschil in benadering tussen onderzoekers die rondom het verschijnsel verkaveling een wetenschappelijke discipline proberen te ontwikkelen en andere belangstellenden voor wie de verkaveling slechts een hulpmiddel is, om iets anders op het spoor te komen. Die laatsten hebben weinig aandacht voor afstandelijke begripsbepalingen die hen niet verder hielpen. Ze waren geboeid door wat uit een oogpunt van systematiek wellicht uitzonderingen of verwarrende details waren. En onbekommerd hebben ze daarbij de grenzen tussen verschillende wetenschappelijke disciplines overschreden. Niemand minder dan C.H. Edelman (1952) schreef: "Daarom hebben wij tegenzin tegen logische definities. Immers deze handelen juist over het afbakenen van onze wetenschap". En zo grazen er leerlingen van Edelman op alle weiden waar zij iets nuttigs denken te vinden. Getraind in prac-

tische planologie, zullen ook wij ons bij deze nieuwsgierige en soms wat haastige verkenners aansluiten. De verkaveling behoeft ons alleen maar op weg te helpen naar een beter verstaan van de historische en vooral prehistorische ontwikkeling van Delfland.

Toch zijn wij ons bewust dat onderzoek alleen maar kan worden ver(ant)woord wanneer het uit gaat van feiten die ook door anderen kunnen worden waargenomen. Dat wil zeggen van het aanwezig zijn en de kennelijke vorm of het kenbare gedrag van dingen, planten of dieren, van mensen en zelfs van hun uitgesproken gedachten. Op de een of andere manier zijn die allemaal in een reeds voortgeschreden toestand. Daarom blijkt ook hier kennis van die geschiedenis, van het hoe en waar vandaan, nodig om goed en zuiver te kunnen waarnemen en verstaan.

Altijd moeten wij tussen de feiten doorkijken naar wat er achter zit, tussen de regels door lezen. Luisteren niet alleen naar wat er gezegd wordt, maar ook naar wat die woorden bedoelen. Dan kunnen gedachten-spinsels elkaar ontmoeten en elkaar gaan helpen, over de grenzen van wetenschappelijke disciplines heen. En wellicht wordt het zelfs mogelijk om een waardevolle bijdrage aan onze toekomst te geven. Het gaat er immers om op het spoor te komen van een zinvolle werkelijkheid. Dat is een werkelijkheid die betrouwbaar is omdat hij echt werkelijkheid is, maar die bovendien ons kan boeien, inspireren en verder helpen.

Het werk dat architecten en stedenbouwkundigen doen, bestaat voor een deel daaruit dat zij aan de hand van beschikbare gegevens zich een model of beeld van de betrokken plaats maken. Vervolgens gaan ze dat beeld wijzigen opdat het beter zal beantwoorden aan de hen opgedragen of eventueel door hen zelf gekozen doelstellingen. Tijdnood kan hen daarbij wel eens dwingen om met te snelle en oppervlakkige waarnemingen en gevolgtrekkingen genoegen te nemen. Een goede discussie, dat is een verstandig tegenspel van anderen, zal er toe bijdragen om hun beeld van de werkelijkheid te verdiepen en de kans op succes aanzienlijk vergroten.

Ook bij dit historisch onderzoek hebben wij een zelfde techniek gevolgd. Alleen behoefde nu het model nooit voor uitvoering beschikbaar te komen. Integendeel, het bleef onderworpen aan een terugkerende heroverweging. Wat wij u hierbij aanbieden is het resultaat van vele kringlopen waarin langzaam maar zeker uit een verwarrende

veelheid van feiten de achterliggende structuren zichtbaar werden.

Feiten en structuren passen lang niet altijd in elkaar. Em strijdigheid stelt zowel de waarneming als de structuur ter discussie. Zelfs een correcte waarneming kan nadere inkleuring en nuancering behoeven. Toch zal het de structuur zijn die altijd weer nieuwe feiten moet opnemen en onontkoombaar daarmee telkens weer een ander gezicht krijgt. Want tenslotte beslist de mate waarin structurele hoofdzaken en feitelijke bijzaken in elkaar passen over de geloofwaardigheid, minstens over de zinvolheid en bruikbaarheid van enig idee.

Intussen blijft het gevaar fouten te maken door slecht te luisteren. en onvoldoende te zien, steeds aanwezig. Wie zich met geschiedenis bezig houdt vindt daarvoor ook beweegredenen in zijn eigen persoonlijkheid. Hij of zij zoekt naar een passende werkelijkheid, probeert eigen opvattingen te toetsen en als het even kan ze te bevestigen. Daarbij zijn we emotioneel betrokken en dat vergemakkelijkt het ontsporen.

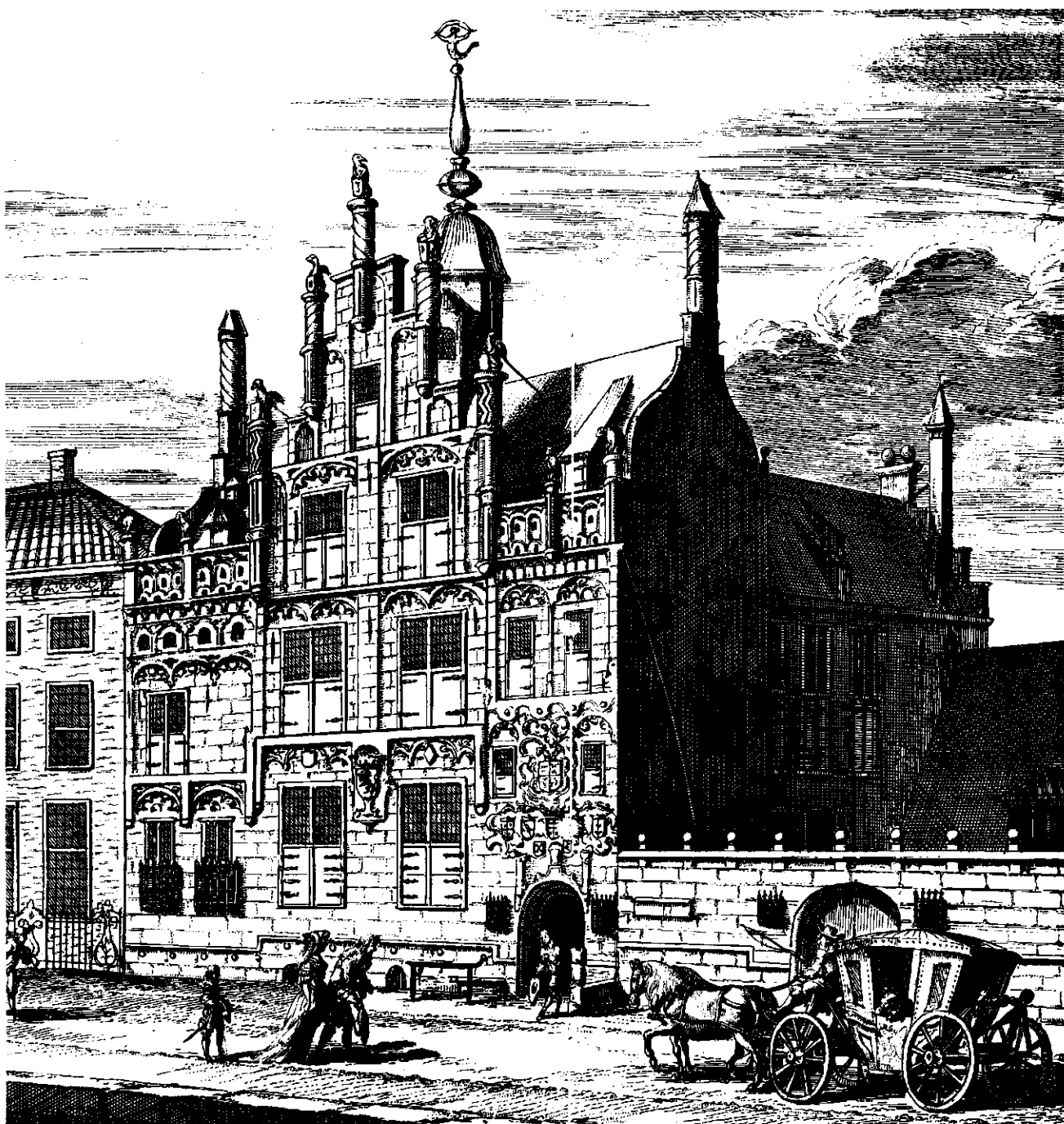
Reden te meer om met Edelman en zijn leerlingen zeer te hechten aan diskussie. Het gaat niet om gelijk te hebben, wel om steeds beter te luisteren en toe te zien, en daardoor steeds wat dichter bij de werkelijkheid (en wel een zinvolle werkelijkheid) te komen. Fouten worden door ons niet al te zeer gevreesd. Zij zullen immers weldra blijken en dan juist uitdagingen worden om verder te komen. De beloning die ons lokt is juist dat weerwerk van uit andere, vaak beter geplaatste disciplines, en daardoor heen een groeiende ervaring van de samenhang van alle dingen en ontwikkelingen.

Dit voorwoord afsluitend, past een woord van dank. Zovelen hebben mij in de loop van de jaren gestuurd en gedragen, dat het niet mogelijk is om hen met name te noemen. Daarom dank ik in mijn promotor Prof. Dr. Leen Pons ook alle anderen die met zoveel hartelijke vriendschap en kameradschap mij er toe gedreven hebben dit werk te ondernemen en daarmee alsnog een plaatsje in te nemen tussen de leerlingen van C.H. Edelman en daarmee tevens van W.A.J. Oosting. Diens prachtige Geologische Kaart van Nederland (1937) heeft door alle jaren heen mijn werkkamer gesierd. Mijn andere promotor Prof. Dr. G.J. Borger vertegenwoordigt dan in het bijzonder degenen die vanuit andere disciplines mijn werk scherp kritisch, maar altijd opbouwend hebben begeleid. Hem dank ik het dat mijn boek juist deze

vorm heeft gekregen, een vorm waarin het aan de lezers kan worden aangeboden als een uitnodiging tot verdere ontmoetingen. Aan allen biedt ik dit boek aan, in het vertrouwen dat zij wat vreugde zullen beleven aan het eigen karakter, de eigen geschiedenis en het eigen landschap van deze streek.

Dat het boek bovendien in deze fraaie uitvoering heeft kunnen verschijnen danken wij naast de uitgever vooral aan subsidiegevers.

Opdragen doe ik dit boek tenslotte vooral aan mijn lieve vrouw, die mij altijd heel nuchter heeft begeleid, ook al bleef ze steeds in mij geloven.

Afb. 1. Gemeenlandshuis van Delfland (Boitet 1729).

1. Het doel van deze studie

Het Hoge Heemraadschap van Delfland en de verkaveling van Delfland

1.1. Sinds onheugelijke tijden wordt de waterhuishouding of waterstaat van dit deel van het dicht bevolkte westen des lands beheerd en bewaakt door het Hoogheemraadschap van Delfland. Natuurlijk gebeurt dat in een goed samenspel met Rijk en Provincie, maar toch in een grote zelfstandigheid. Zelf heft het Hoogheemraadschap belasting en zelfstandig beschikt het over die middelen. Van alle bestuursorganen van dit land hebben heemraadschappen de langste traditie, en dus de oudste rechten. De beproefde werkzaamheid van onze waterschappen gaat terug tot in de nevels waaruit de geschiedschrijving is geboren en de prehistorie zijn afsluiting heeft gevonden.

Het zijn de secretarissen-rentmeesters Dolk en Winsemius geweest, die na elkaar in 1939 en 1962 de geschiedenis van het Hoogheemraadschap van Delfland hebben beschreven en uitgediept. Dolk heeft de ontwikkeling terug kunnen vinden tot 1317 en 1319, jaren waarin de "Heemraders van Delft" niet alleen worden vermeld maar ook de omvang en inrichting van hun beheer werd omschreven.

Het waterschap had toen al een duidelijke vorm gekregen. Er was een gesloten dijkgemeenschap, hoewel er niet minder dan 13 sluizen waren die gezamenlijk de afwatering verzorgden. Ook was er reeds een indeling in 8 Westambachten en 5 Oostambachten die elk een eigen boezem beheerden. Uit gegevens die ouder zijn, blijkt dat er voor dien sprake geweest is van een aantal kleinere waterschappen, zoals Maasland en De Zeven Ambachten, die elk gedeelten van het XIVde eeuwse Delfland hebben beheerd.

Aansluitend bij het werk van Dolk heeft Winsemius geprobeerd om dat verdere verleden wat doorzichtiger te maken. Hij stelde zich daartoe de volgende vragen:

- a) Waarom vormden de 13 sluizen een eenheid, wanneer er kennelijk geen boezemgemeenschap van die 13 is geweest?
- b) Waarom heet het waterschap "Delfland", terwijl toch de Schie de kennelijke hoofdader van de Delftse boezem was?
- c) Hoe is het toch gekomen dat Delfland twee gescheiden boezems heeft gekregen?
- d) Waar moeten we "De Zeven Ambachten" zoeken

ken die aan het Heemraadschap van Delfland vooraf zijn gegaan?

De antwoorden die Winsemius heeft gevonden kunnen als volgt worden samengevat (Winsemius 1962).

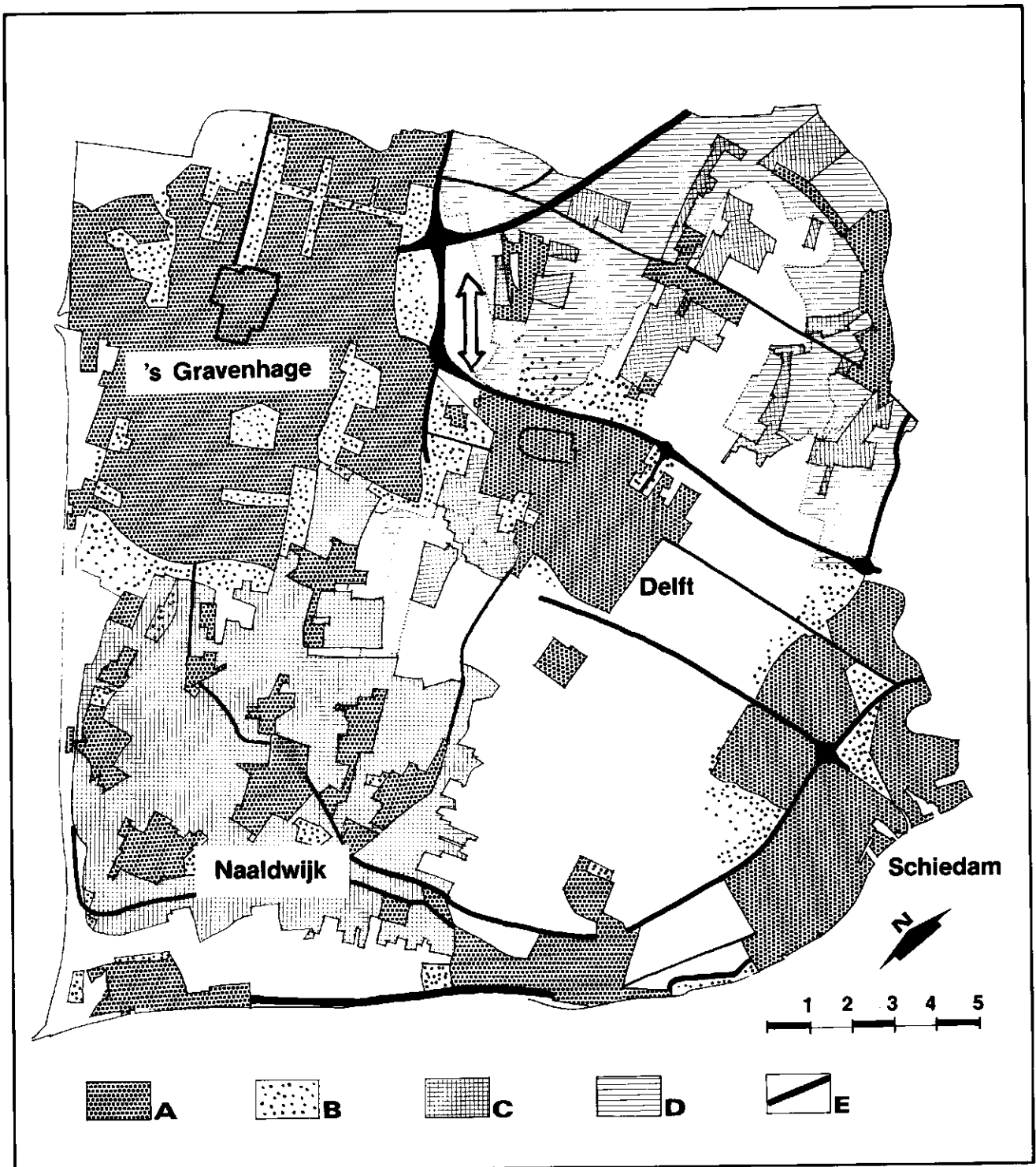
Het Hoogheemraadschap van Delfland is opgebouwd uit drie kernen, één rond Maasland, één rond de Hof van Delft en één nabij de zee.

Maasland heeft vroeg een aaneengesloten dijkstelsel langs de Maas gehad, waarbinnen ook Vlaardingen en wellicht Kethel betrokken waren. De Hof van Delft vormde samen met Pijnacker een oude kern, die het eerst als Delfland werd aangeduid. Aanvankelijk werd dat gebied omgeven door nog niet ontgonnen venen: bij Nootdorp, langs de Kene en bij de Oude Leede. Er moet een groeiende relatie geweest zijn met Kethel en de Schiestreek. Pas later kwam er een verhouding met Maasland.

De kuststreek omvat een kerngebied, waaraan 's Gravenzande naderhand is toegevoegd. Vanaf de "Geest" zijn de aansluitende venen ontgonnen, tot dicht bij Delft. Een relatie met Delft is er echter pas gekomen na de volledige afsluiting van de Lier.

Het waterschap van De Zeven Ambachten is door Winsemius herkend als een gemeenschap van Maasland, Vlaardingen, Schipluiden, Kethel, Vrijenban, Hof van Delft en Pijnacker. Het moet dat gedeelte van Delfland geweest zijn dat een verbinding met de Geestambachten is aangegaan, na eerder zelfstandig te zijn opgetreden. De eenheid van Delfland is dus in twee fasen verkregen. Eerst is er een versmelting geweest van het later als Oostambachten bekend geworden gebied met Maasland, waarbij binnen de ene dijkgemeenschap twee gescheiden boezems zijn geweest. Vervolgens zijn de Geestambachten toegetreden tot het beheer van de boezem van Maasland, niet derhalve tot dat van de Oostambachten, maar wel tot het gezamenlijke dijkbeheer.

Om deze antwoorden te vinden heeft Winsemius zich niet tot archieven kunnen beperken. De latere dijkgraaf had aanstonds veel aandacht voor de situatie in het veld en voor de topografie die hij ook op oude kaarten bestudeerde. En zodoende

- A) woonwijken, bedrijven, e.a. stedelijk gebruik
- B) stedelijke recreatievoorzieningen
- C) tuinbouw, aaneengesloten overdekt met glas
- D) veenplassen, ontgrond en daarna drooggemaakt
- E) infrastructuur

Inwonertal 1.200.000
Oppervlak 41.000 ha

Bronnen:

A, B, C en E: streekplan Zuid-Holland West 1985.

A, B, C en E: streekplan Rijnmond 1985

D: Hoogheemraadschap van Delfland

Afb. 2. Bodemgebruik in Delfland, huidige toestand (1985).

heeft hij schrijver dezes een inspiratie gegeven die lang sluimerend is gebleven, maar tenslotte toch de direkte aanleiding tot deze studie is geworden.

1.2. Wanneer mensen zich ergens vestigen, dan veranderen ze daar het landschap. Woonerven moesten worden ingericht, onderling gegroepeerd en afgescheiden. Het vee had open ruimte nodig en maakte die door struwelen, heester- en kruidenvegetaties af te grazen, totdat het grazige velden werden. Om akkers aan te leggen werden bossen en struwelen opgeruimd en werden kruidenvegetaties gescheurd. Er werden ruimten afgescheiden, greppels of sloten gegraven, wallen of kaden opgeworpen. Welnu het patroon van al die dingen die een door mensen in gebruik genomen landschap tekenen en verdelen in herkenbare wel begrensde stukken land (kavels of percelen dus), dat noemen wij de verkaveling.

De verkaveling is altijd een tekening die in kaart kan worden gebracht, d.w.z. op een veel kleiner oppervlak kan worden afgebeeld. Omdat elk stukje land of perceel een eigen gebruik, een eigen bestemming en eigen gebruikers heeft, daarom bevat zo'n kaart als vanzelf de neerslag van toestanden en afspraken, op een uiterst overzichtelijke wijze vastgelegd.

Bijna altijd loont dat karteren de moeite, vooral omdat de verkaveling eenmaal aangebracht, een vrijwel onuitwisbaar kenmerk is geworden. Verdere ontwikkelingen en veranderingen worden, als het even kan, in de eenmaal gegeven situatie ingeboetseerd. Zelfs wanneer een in cultuur gebracht landschap ooit wordt verlaten, blijven de sporen van de verkaveling nog lang zichtbaar. Het is de geschiedenis die niet alleen aan het heden, maar ook aan de toekomst vorm geeft.

In dit opzicht zijn wij erg rijk met de kaart van het Hoogheemraadschap van Delfland, die in 1712 door Nicolaas Cruquius (aanvankelijk Kruikius genoemd) werd opgeleverd, en waarvan uitgeverij Canaletto in 1977 een enigszins verkleinde fascimile uitgave heeft verzorgd die voorzien was van een inleiding (Postma, 1958). Daaruit leren we dat het veldwerk in 1701 begonnen werd door Nicolaas en zijn broer Jacob, die echter in 1706 is overleden. In 1708 werd begonnen met het snijden van de koperplaten en in 1713 kwam het drukwerk gereed. Het werkstuk van de gebroeders toont niet alleen een zeer fraai beeld, het is bovendien uitermate betrouwbaar en maatvast gebleken. Elk perceel en elke sloot is bij Cruquius in alle details nauwkeurig aangegeven.

Toen de omvang van deze inspanning en de daaraan verbonden kosten eenmaal in een wat ruimere kring bekend werden, heeft geen ander waterschap uit die tijd het nog aangedurfd om ook zo'n kaart te laten maken (Koeman, 1983, p. 142). De kaart van Delfland door Cruquius mag waarlijk uniek worden genoemd.

Ekstra rijk zijn we met die kaart te meer, omdat in latere eeuwen het grootste deel van Delfland nog eens zodanig op de schop is genomen, dat de oorspronkelijke verkavelingen in het terrein meestal verloren zijn gegaan. Wij denken dan aan de grote plassen ontstaan door verveningen en later weer drooggemalen, aan de steeds meer ruimte vragende stadsuitbreidingen zowel van 's-Gravenhage als van de Maassteden en Delft, aan de grote infrastructuur voor water-, land- en luchtverkeer, en aan de onwaarschijnlijk grote, aaneengesloten met kassen overdekte gebieden van "de glazen stad".

Tegen die werkelijkheid mag het als een bijzondere schat worden beschouwd, dat wij van het oorspronkelijke kultuurlandschap in dit sterk verstedelijkte deel van de Nederlanden een betrouwbare en gedetailleerde kaart overgeleverd hebben gekregen. Daardoor beschikken we nu over een schat aan informatie die wij uit andere bronnen nooit meer zouden kunnen verzamelen.

Het beschikbaar zijn van een zo kostelijke en kostbare informatie schept de verplichting om daarvan een goed gebruik te maken. Wij moeten zorgvuldig toezien en goed overwegen wat die kaart ons allemaal te zeggen heeft.

Bij elke ontginning en verkaveling van een landschap gaan mensen doelgericht te werk. Men maakt akkers die goed te bewerken zijn; vandaar rechthoekige vormen die zo voordelig mogelijk in het terrein worden uitgelegd. Veel aandacht wordt gegeven aan het waterbeheer. Water heeft de eigenschap steeds weer "waterpas" te komen. De grondgebruikers zullen daarom bij voorkeur zones van een gelijke hoogteligging en drooglegging opzoeken, zodat heel veel sloten, wegen en zelfs nederzettingen met de hoogtelijnen meelopen en die als het ware in het landschap tekenen.

Toevallige, vroege ontginningen kunnen nog wel als afzonderlijke, wat rechthoekige elementen in het landschap liggen. Maar een stelselmatige en weloverwogen ontginning wordt gekenmerkt door rechte of vaak zelfs evenwijdige lijnen, die in rasters zijn uitgelegd.

Het natuurlijke landschap was daarentegen een samenspel van talloze kringlopen en van even-

wichten die wel structuren in het landschap tekenen, maar dan meestal met geleidelijke overgangen (gradiënten). Het natuurlijke landschap is arm aan scherpe grenzen en wanneer die er zijn verlopen ze wat grillig, met vloeiende lijnen.

Deze verschillen in gedachten houdend, moet het mogelijk zijn om uit de tekening van de verkaveling op de oude kaart gegevens af te leiden zowel omtrent het ten tijde van de ontginning beschikbare natuurlijke landschap, alsook omtrent de opzet en de randvoorwaarden van de ontginning. In het hierna volgende zullen we nagaan hoever we daarmee kunnen komen.

Geholpen worden we daarbij door de aanvullende informatie die door Cruquius is ingeschreven. Het gaat in het bijzonder om de naamgeving. Die dateert van voor de tijd dat er kadaster of burgerlijke stand waren. Om de plaats waar iets gebeurde, of iemand woonde, aan te duiden moesten men sprekende aanduidingen gebruiken, die geen misverstand toelieten. Op de Vismarkt, aan de Voorstraat, bij de Molen, het Elisa Doris Straatje. En wanneer die naam eenmaal gangbaar was geworden, dan kon hij niet zo maar worden veranderd, op straffe van verwarring. Vandaar dat veldnamen of toponiemen veel en duidelijk kunnen vertellen over de toestand op het moment van de ontginning.

Aanleiding en uitgangspunt van onze studie is de ruimtelijke structuur, de verkaveling zoals die op de kaart van Cruquius (1712) is aangegeven. Op die kaart komen min of meer regelmatige en zich herhalende patronen voor en minder stelselmatische, vaak "natuurlijke" en "toevallige" lijnen. De regelmatige patronen zijn kennelijk gevolg van mensenwerk. Verondersteld wordt dat in de loop van de XII-de eeuw (uiterlijk begin XIII-de eeuw) vrijwel geheel Delfland in kultuur is gebracht en wel als een onderdeel van de "grote ontginning" (v.d. Linden 1956).

Verondersteld wordt voorts, dat de onregelmatige lijnen verband houden met en dus wijzen op natuurlijke kenmerken van het landschap vóór en tijdens de grote ontginning. Deze tweede stelling kan enigszins worden ingeleid en toegelicht aan de hand van een verdeling van de onregelmatige lijnen over de kaart. Ze liggen niet gelijkmatig verspreid, maar tonen plaatselijk samenhangende structuren. En die structuren doen aanstonds kenmerkende landschappelijke situaties vermoeden en herkennen.

A) Zo ligt er rondom 's-Gravenhage een gebied

met wat grillig begrensde, maar wel lang doorlopende zones, waarop behalve veel buitenplaatsen en bossen ook Rijswijk en Voorburg liggen. Het ligt voor de hand te denken aan de zandruggen van het oude binnenduinlandschap. Ze liggen ingebed tegen echte duinen en tegen of zelfs tussen eveneens langgerekte zones met een regelmatige rastervormige verkaveling waarin wij geneigd zijn veenontginningen te herkennen.

- B) In het verlengde van dit binnenduinlandschap wordt de kern van het Westland gemarkeerd door een breed uitlopend en kronkelend stelsel dat duidelijk uit stroomlijnen bestaat. Het geheel doet denken aan een stelsel van eb- en vloedkreken en wordt dan ook door dijken begeleid. Eén van die stroomlijnen is de huidige Gantel.
- C) Dwars vóór het Gantel-stelsel ligt rondom 's-Gravenzande een andere bundel stroomlijnen. Zij tekenen een aanhoudende, maar stapsgewijze aanwas in de vroeger veel bredere Maasmond.
- D) Achter die landaanwas is naast het Gantelstelsel nog een tweede, meer wijldlopieg stelsel van kreken zichtbaar dat ten dele breed uitwaaiert door een veenverkaveling heen, ten dele ook ineengevlochten ligt als een kleine Biesbosch rond het dorp de Lier.
- E) Merkwaardig is een aansluitende doolhof van kleine stroomlijntjes rondom het Wout, dat achter bij de Lier aansluit. Het is een wat geheimzinnig, maar juist daardoor boeiend geheel.
- F) Maasland lijkt minder interessant. Het is een stelselmatische veenverkaveling, gegroepeerd rondom enkele halfnatuurlijke waterlopen de Spartel en de Gaech, en gevat in een langs Maas en Lier rondlopend dijkensstelsel. Toch zal ook dit gebied bijzonder boeiend blijken te zijn.
- G) Vlaardingen heeft weer een netwerk van stroomlijnen, waarin liefhebbers van de Zeeuwse landschappen gemakkelijk een oud schor met vloedkreken en prielen zullen herkennen.
- H) Deze schorreverkaveling sluit wat onduidelijk aan bij stroomlijnen in het Schiegebied. Komt

dat omdat de Schie als grens van Delfland helemaal aan de rand van onze kaart ligt? Of is hier wat anders aan de hand?

- I) Opvallend is een stelsel van stroomlopen rond de Oude Leede. Het tekent een afwateringsstelsel met grillige veenplassen, dat heel vreemd eindigt tegen een gegraven dwarskanaal, verbinding van Delft met de Schie. Moeten we hier een oude relatie met de Schie zoeken? Of heeft het stelsel van de Oude Leede ooit elders zijn afvoer gehad?
- J) In dit verband mogen we de wat minder omvangrijke stroomlijnen van het Zouteveen niet over het hoofd zien.
- K) Als laatste vermelden wij het middengebied van de kaart, waar Delft ligt, maar dat uitermate arm lijkt aan natuurlijke lijnen. Toch is dit de plek die Delfland zijn naam heeft gegeven.

Welnu, wanneer al die onregelmatige lijnen inderdaad iets te maken hebben met de natuurlijke patronen van zandruggen, vloedkreken, schorren en veenstromen, dan wordt een dwingende vraag: kunnen we het karakter van het oude landschap voor en tijdens de grote ontginning met de hulp van die lijnen ook rekonstrueren? Welke oude vragen kunnen dan wellicht worden beantwoord? Mogelijk kunnen ook oude antwoorden dan opnieuw kritisch worden belicht? Welke nieuwe hypothesen komen op? En wat kan daarop althans het begin van het antwoord zijn?

Die verschillende vragen zullen wij aanpakken door stelselmatig, stukje voor stukje de verkavelingen op de kaart van Cruquius te bestuderen, en ze te vergelijken met datgene wat andere onderzoekers reeds over deze landschappen hebben bericht.

LEESWIJZER

Maar ter inleiding zullen we eerst de bestaande inzichten nog globaal proeven en rangschikken: in hoofdstuk 2 wat de geologie en bodemkunde betreft en in hoofdstuk 3 wat historie en geografie aangaat. Daarna krijgt onze studie het karakter van een rondreis over de kaart van Delfland, met de beschikbare literatuur als een dienstregeling in de hand. Zal die dienstregeling kloppen? Zo nee, welke verrassingen zullen dan ons deel zijn?

Alle elf zoëven genoemde structuren zullen aan de beurt komen. Wel zullen wij het reisverslag samenvatten in zes hoofdstukken. Het binnenduin langs de Noordzee en de landaanwinning langs de Maas worden samengebracht binnen hoofdstuk 4, het twee-kusten land. Het Westland wordt hoofd-

stuk 5. Daarna zullen wij vooreerst het geheimzinnige Lierstelsel overslaan. In hoofdstuk 6 is het Maasland aan de beurt. In hoofdstuk 7 sluit de Schiestreek als vanzelf bij Vlaardingen aan. Het centrale veengebied rondom Delft samen met de Oude Leede en Zouteveen komen aan de beurt in hoofdstuk 8. Als vanzelf gaan dan alle stukjes in elkaar passen en geeft het Lierstelsel zijn geheimen prijs in hoofdstuk 9.

Daarmee is het onderzoek in wezen afgerond. Een slothoofdstuk kan dan de oogst samenvatten, namelijk hoofdstuk 10, met een toelichting op het vermoorde land, een terugblik op het oude Masalant en de geboorte van het Hoogheemraadschap van Delfland.

2. Hoe deze aarde is geschapen

Iets uit de geologie en de bodemkunde van Delfland

2.1. De kust van Holland bestaat uit een langgerekt duinlandschap dat oorspronkelijk veel dieper landinwaarts reikte dan de afwisselend smalle en dan weer wat bredere gordel duinen die nu het strand van de Noordzee zo kenmerkend begeleidt. Die gordel omvat namelijk alleen de jonge duinen die pas na het jaar 1000 AD ontstaan zijn (Zagwijn 1985, p 18 en 1986 p 31). Ze liggen boven op een ouder en breder duinlandschap. Dat oude duinlandschap was eertijds ontstaan in een ondiepe zee. Heel schetsmatig kunnen we het daarachter gelegen vasteland herkennen in de Brabantse Zoom, de Utrechtse Heuvelrug, het Gooi, enz., kortom in dat deel van Nederland dat ook nu nog duidelijk boven het zeenivo uitrijst.

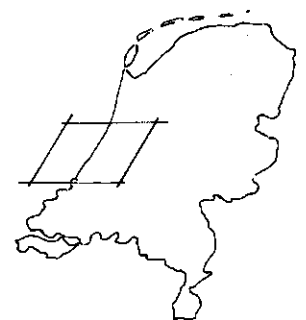
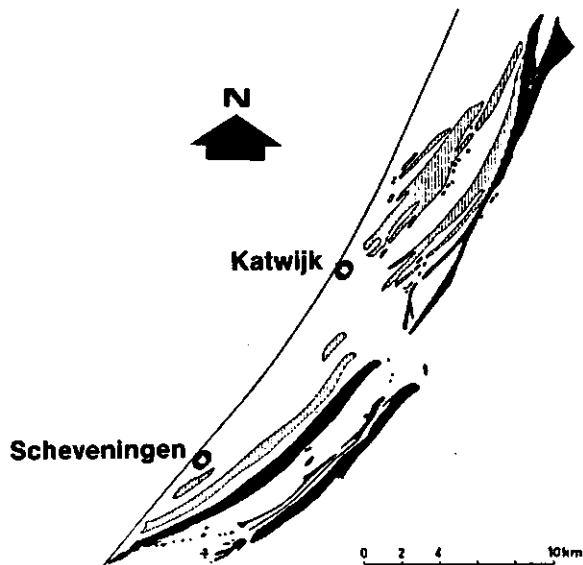
gerechte, stevige strandwallen op te bouwen met veelal aaneengesloten, zij het lage duintjes.

Wanneer wij goed toezien, dan zijn er langs de kust verschillende strandvlakten en strandwallen achter elkaar gevormd. Tijden van opbouw hebben altijd afgewisseld met tijden van stilstand of zelfs afbraak. Intussen verschoof telkens de plaats waar de opbouw sterk was weer een beetje. En zo is in meerdere golven achter elkaar het "oude duinlandschap" ontstaan dat Holland naar de Noordzee toe afschermd (van Wallenburg, 1966, fig. 7; vgl. ook Zagwijn, 1985 en Zagwijn, 1986).

Afb. 5. Een overgangsgebied tussen zee en land, met langs de zee beschermende strandwallen.

Voor al aan de rand, waar het diepe water van de zeestromen en het ondiepe water van de branding samen met zand spelen, vooral daar zijn vele zandbanken gevormd. Allengs zijn die uitgegroeid tot heel lange en brede strandvlakten. Die grote vlakten gaven het zand gelegenheid om even lang-

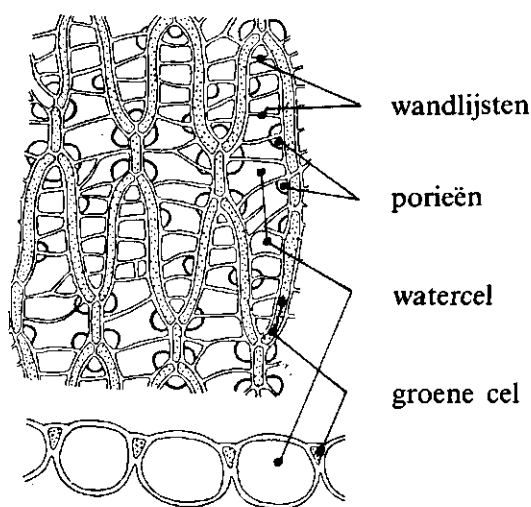

Afb. 6. Jongere en oudere strandwallen van het oude duinlandschap (naar van Wallenburg).

Ook achter de duinen had in het ondiepe water opbouw en weer afbraak plaats. Er ontstond een breed waddenlandschap dat van de oude duinen tot het achtergelegen vasteland reikte. Op zanden en slikplaten ontwikkelden zich kleischorren en rietgorzen, afgewisseld door soms brede en meestal tamelijk diepe krekken.

Het bleef daarbij niet. Naarmate door van achteren toestromend rivierwater, maar vooral door regen het zoute water werd verdreven kon de plantengroei zich verder ontwikkelen. In het bijzonder kwamen er mogelijkheden voor veengroei (Göttlich, 1980, p 2-21; vgl. ook Streefkerk en Casparie, 1987).

Veen is een organische stof, overblijfsel van levende planten. Een sterke veenvormer is in onze gematigde streken het veenmos. Dat zijn kleine plantjes, die om te groeien weinig meer nodig hebben dan wat regenwater en het kleine beetje atmosferische stof dat daarin terecht is gekomen. Wel moeten ze dat water heel zorgvuldig en goed benutten. In hun bladweefsel vormen de plantjes levende cellen met bladgroen die klein zijn, en grote lege cellen die veel water opnemen en vasthouden. De grote cellen zijn daartoe op bijzondere wijze ingericht. Vaak hebben ze kleine porieën, waardoor de lucht snel kan ontwijken wanneer er water wordt opgenomen.

Afb. 7. Bladweefsel van veenmos, sterk vergroot (Lindbergia, a journal of bryology, Copenhagen, 1982, p. 171).

Zo zijn de veenmosplantjes in staat om vrijwel alle voedingsstoffen uit het regenwater op te nemen. Bovendien blijft het water ook na het afsterven

gevangen, en verhinderen dat de zuurstof zou toetreden die nodig is om een ontbindingsproces voortgang te geven. Tenslotte verzuurt het veenmos door zijn stofwisseling het milieu sterk zodat, net als in zuurkool of het kuilvoer voor de koeien, de aanwezige stof ook daardoor behouden blijft. Zelfs is er sprake van een bacteriewerende, aseptische werking waardoor gedroogd veenmos eventueel gebruikt kan worden bij wondbehandeling (Beijerinck, 1934, p 12 en 13 en Göttlich, 1980, p 304-322).

Zolang dood veenmos nat blijft verteert het niet. Het wordt mosveen, dat het levende veenmos draagt en steeds hoger op doet groeien. Door de capillaire werking van de oppervlaktespanning van het water wordt ook het regenwater, dat blijft komen, op een natuurlijke wijze steeds hoger vastgehouden. Met het dode veenmos groeit de grondwaterspiegel dan mee omhoog. Er ontstaan heel brede, van boven vlakke veenkoepels of veenplateaus die kletsnat zijn.

Het kleine veenmos dankt die grote invloed allereerst aan een uiterst sobere levenswijze. Pas wanneer vanuit de bodem of door toestromend water geen minerale bouwstoffen meer beschikbaar komen, kan het veenmos de strijd om het bestaan winnen van andere water- of moerasplanten. Ook die vormen wel wat veen, maar veel moeizamer. Is er eenmaal een dun dicht veenlaagje gevormd dat de oorspronkelijke bodem afsluit, dan krijgt het veenmos spoedig de overhand en komt de veenvorming versneld op gang.

Naast het mosveen dat oligotroof of voedselarm genoemd wordt, zijn er ook andere, mesotrophe of zelfs eutrophe veensoorten. Die zijn gevormd uit resten van riet- en zeggebegroeiingen, moerasbos en dergelijke. Zulke matig- tot voedselrijk veen is niet alleen door regenwater maar ook met rivierwater of soms kwelwater gevoed. Wanneer na verloop van tijd dat andere veen zo hoog opgroeit dat er alleen nog regenwater toekomt, gaat het vanzelf over in een oligotroof mosveen. Op dat hoge veen kan naast het veenmos dan nog slechts een beperkt aantal kenmerkende plantensoorten leven. Allereerst zijn dat de veenbes (*Oxycoccus palustris*) en het vliegenetende plantje zonnedauw (*Drosera rotundifolia* en *D. anglica*), voorts wollegras (*Eriophorum vaginatum*) en waterbies (*Eleocharis multicaulis*), en een aantal ericaceae zoals dopheide (*Erica tetralix*), struikheide (*Calluna vulgaris*), kraaiheide (*Empetrum nigrum*) en de prachtige lavendelheide (*Andromeda polifolia*) (Beyerinck, 1934, p 105/106).

Afb. 8. Wollegras, veenbes en lavendelheide.

Altijd is het mosveen een zuiver plantaardige bodemsoort. Gedroogd tot turf dankt het daaraan zijn waarde als brandstof.

In het oosten van Nederland, waar de venen nog recent benut werden voor het winnen van brandstof, spreekt men van hoogveen; zulks in tegenstelling tot het laagveen dat daar langs beken en riviertjes voorkomt. In het Westen is de naam hoogveen nooit gangbaar geweest. Wel spreekt men ook hier over laagveen. Kennelijk is men zich nauwelijks bewust geweest van het feit dat voor de turfwinning in vroeger eeuwen met zorg de beste mosvenen zijn uitgezocht en vergraven. Ook dat mosveen moet zijn gevormd in relatief hoog opgroeiende venen. Wanneer wij zo nu en dan hoge venen schrijven, dan doen wij dat steeds om deze omstandigheid te benadrukken.

De unieke eigenschappen van het veenmos maakten het veen tegelijk heel sterk en toch zeer kwetsbaar voor voedselrijk stromend water en vooral voor mensenwerk.

Altijd moeten er openingen zijn geweest om uit het achterland komend rivierwater door te laten. En door die gaten kon de zee naar binnen komen.

De duinkust is niet alleen een plaats van opbouw, soms ook van venijnige afbraak geweest. Op vele plaatsen heeft de kustlijn verscheidene kilometers westelijker gelegen dan wij nu aantreffen (v.d. Linden, 1982, p 48). Nog in zeer recente tijden zijn, zoals Cruquius ons laat zien, bij het Westland flinke stukken duinlandschap in zee gespoeld. Pas door de bouw van de Delflandse Hoofden, dat

zijn strekdammen in zee, is daaraan zo goed mogelijk een einde gemaakt.

Ten zuiden van Monster is het oude duinlandschap geheel verloren gegaan. Het getij heeft zich door dit zeegat onstuimig naar binnen gewerkt, en is achter langs de oude duinen tot ver in het veenland binnengedrongen (van Staalduinen, 1979, p 97 e.v.). Die zeearm, die wij naar een nog aanwezige watertje de Gantel noemen, bereikte de omgeving van het huidige Delft en zelfs van Pijnacker (zie fig. 64.). Langs vele vertakkingen is daar klei afgezet. De zeearm zou in de Romeinse tijd nog van betekenis geweest zijn. Er wordt verondersteld, dat de Corbulogracht een kortsluiting is geweest van de Gantel, langs Voorburg naar een zijloop van de Rijn.

Wat zuidelijker heeft het veen zich tussen de krekken nog kunnen handhaven in een aantal eilanden onder Maasland en Wateringen. Zodra het getij keerde heeft het veen zich van daaruit weer kunnen herstellen. Wel kwam in het achterland een verbinding met de Maas tot stand, zodat men terecht van de Maasmond kon spreken. Nog later werd ook de Rijn, die voorheen bij Katwijk in zee liep, naar dit grotere zeegat afgeleid. Daarom kunnen we nu ook van Rijnmond spreken.

Opbouw van land uit de zee en afbraak van het land door de zee kunnen elkaar afwisselen en soms door elkaar heenlopen. Er moeten in het evenwicht tussen zee en land in achtereenvolgende geologische perioden grote verschuivingen geweest zijn. Er waren perioden waarin de zee zich moet hebben teruggetrokken. In de vaktaal spreekt men van regressie. Die tijden wisselden af met perioden dat de zee grote landstreken overspoelde (transgressie) (vgl. Borger, 1984, p 104/105).

Geologische perioden worden in het algemeen in duizenden jaren berekend, terwijl andere wetenschappen zoals geschiedenis met eeuwen werken. Nu heeft men echter voor de jongste transgressieperiode, die naar Duinkerke vernoemd is, een onderverdeling in fasen gemaakt die slechts eeuwen, zij het nog altijd meerdere eeuwen omvat. Duinkerke II wordt gedateerd tussen 300 en 600 v. Chr. Daarna zou een regressie zijn gevolgd tot dat in de middeleeuwen weer een nieuwe Duinkerke III transgressie zou zijn ingezet. Er zijn ons namelijk uit de middeleeuwen een aantal overstromingsrampen overgeleverd, die op zo'n nieuwe transgressiefase zouden kunnen wijzen. Wat de afzettingen uit die laatste fase betreft maakt men bovendien nog onderscheid tussen Duinkerke IIIA en Duinkerke IIIB, waarvan een verband met de overstromingsrampen van resp. 1134 en

1164/70 is waargenomen. Bij bestudering van die afzettingen als gesteente of als bodem blijkt die indeling erg handig te zijn. Toch blijft een vraag van wetenschappelijke orde of een overgang van begrippen uit de geologie naar de bodemkunde en de geografie zo wel zuiver gemaakt kan worden (vgl. ook Borger, 1984, p 104). Steeds meer is men geneigd van een oneigenlijke "transgressie" te spreken (vgl. Verhulst en Gottschalk, 1980, voorts Verhulst en Blok, AGN, 1981, p 127). In gewoon Nederlands betekenen de "transgressie D IIIA" of "D IIIB" aldus gezien niet anders dan: de stormvloed van 1134 of 1164. Of de oorzaak van die rampen op een stijging van de gemiddelde zeespiegel mag worden geworpen blijft daarbij buiten beschouwing. Er is aanleiding om andere mogelijkheden te onderzoeken. Wanneer wij hierna zo nu en dan de aanduidingen Duinkerke of D III zullen gebruiken, dan doen we dat om een verwijzing naar bestaande literatuur te vergemakkelijken.

2.2. Terwijl er bij de zeekust in stranden en duintjes vooral zand werd afgezet vinden we wat meer naar binnen kleigronden. Alleen onstuimig water kan zand verplaatsen. In rustiger water worden slechts fijnere kleideeltjes meegedragen. De overgang tussen beide is een geleidelijke. Daarom vinden we op de oevers van een grote stroom altijd vrij grove, zavelige afzettingen. Pas daarachter komen in het stille water de allerfijnste deeltjes tot afzetting in de vorm van dichte en daarom zwaar te bewerken kleidekken.

Gevolg daarvan is dat oeverlanden dicht bij de stroom wat hoger op groeien terwijl in de komvormige, lagere gedeelten daarachter de zware kleigronden worden neergelegd.

Bij de strandwallen en duintjes van de Maasmond sluiten uit de aard van de zaak eerst oeverwallen aan, die de daarachter gelegen komvormige rieten grasgorzen ¹⁾ enigermate tegen overstroming beschutten.

Langs brede rivieren liggen meestal ook brede en daardoor wel hoge, maar toch vrij vlakke oeverwallen. Die zijn in het bijzonder geschikt geweest voor vroege nederzettingen.

Langs zijkrekken en zijriviertjes doen zich in beginsel dezelfde verschijnselen voor. Alleen zijn daar de oeverwallen veel smaller en springen daardoor vaak meer in het oog. Bovendien kunnen die kleine riviertjes ook zelf gemakkelijk dichtslibben. Veel vroegere riviertjes hebben dan ook wat hoger gelegen kleibanen in het landschap achtergelaten

die in het spraakgebruik al te vlot als "oeverwallen" worden aangeduid.²⁾

Ook hebben oeverwallen weinig te maken met klink en inversie, twee verschijnselen die bij het veen horen, en die eveneens vaak tot verwarrend taalgebruik aanleiding geven. Om dit recht te zetten, moeten we iets dieper op de zaak ingaan.

Vroeger is lang gedacht dat de uitgestrekte Hollands-Stichtse venen in hoofdzaak lage venen waren. Daarmee bedoelde men dat het veen gevormd was in plassen en meren. Maar het omgekeerde is het geval geweest. Plassen zijn ontstaan door de veenbodem af te graven en weg te baggeren. Dat is gedaan om de turf als brandstof te winnen.

Voordat zij in de Vroege Middeleeuwen werden ontgonnen, hebben de Hollands-Utrechtse venen overwegend bestaan uit mosveen. Vandaar immers de goede kwaliteiten turf! Mosveen wordt opgebouwd in hoge en zeer brede veenkoepels. In die koepels is met het maaiveld mee ook de grondwaterspiegel opgegroeid tot vele meters boven het oorspronkelijke nivo. Over de vraag hoe hoog dat veen dan wel opgegroeid kan zijn, oordelen de meeste schrijvers wat terughoudend. Hoewel reeds in 1956 van der Linden (De Cope, p 66) en daarna verschillende andere schrijvers, waaronder Borger (1976 en 1977) met name moet worden genoemd, de onverwacht grote dynamiek van het veenland hebben duidelijk gemaakt, toch kost het ons nog altijd moeite om dit vlakke en veelal zelfs hol gelegen Hol-land als een eertijds glooiend landschap te zien.

De Algemene Geschiedenis der Nederlanden deel I (1981, p 53) geeft ter toelichting een dwarsdoorsnede die het gemiddelde is van 64 in Duitsland ingemeten veenkoepels. Bij een doorsnede van 6 km blijkt het centrale plato 5 m hoger te liggen dan de randen.

Wat daarvan zij, het heeft weinig zin over de mogelijke juiste hoogte te strijden. Het gaat bij bewegingen van het water niet zozeer om de absolute hoogteverschillen alswel om het bestaan van die verschillen. Enkele decimeters verschil kunnen evenzo richtingbepalend zijn als meters verschil.

Boeiend is dat zulke veenkoepels geneigd zijn zich zijwaarts vrij sterk uit te breiden. Men spreekt in het vakjargon over egressie (vgl. met name Vischer, 1949, p 69 e.v.). Zodoende kan het veen aangrenzende gebieden binnendringen en overwoekeren. Afzonderlijke veenkoepels kunnen samenklonteren tot uitgestrekte veenmoerassen,

die altijd hoog gelegen zijn. Kortom, het veenland-schap moet in de bloeitijd een veel grotere oppervlakte overdekt hebben dan wij uit de huidige toestand kunnen afleiden.

Een dwingende vraag is daarbij: waar kan dan al dat veen gebleven zijn? Het zal toch niet zo maar, zonder enig spoor achter te laten, zijn verdwenen? Dat blijkt wel het geval geweest te zijn, al zijn er nog net voldoende sporen achtergebleven om een wetenschappelijke benadering mogelijk te maken. In zijn dissertatie de Veenhoop heeft Borger (1975) verslag gedaan van een onderzoek naar de verdwenen venen in West-Friesland. Hij wees er op dat de sporen van vroegere aanwezigheid van het veen op allerlei plaatsen onder kerken, dijken en wegen waren teruggevonden. Vervolgens heeft hij nagegaan hoe het verdwijnen van het veen redelijk kan worden verklaard en toegelicht.

Veen kan een uitmuntende brandstof leveren. De eerste industrialisatie van de Lage Landen moet daarop gebaseerd geweest zijn, en eeuwenlang is in sommige streken veen ook verbrand om er zout uit te winnen. Zelfs wilde het veen in het veld nog wel eens branden, al dan niet bedoeld. (Vgl. T. Edelman, 1958, idem 1974, en de Zeeuw, 1978.) Niet minder ingrijpend is een andere zaak geweest, namelijk het inklinken van het veen. Dat inklinken is een ingewikkeld gebeuren, dat tenminste twee geheel verschillende processen omvat.

Wanneer een bodem ontwaterd wordt, dan valt aanstonds de opwaartse druk weg die het water had uitgeoefend en waarop de bodem in meer of mindere mate had gedreven. In het bijzonder is dit van invloed op lichte en poreuze bodemstoffen zoals veen. Veel minder geldt het voor slappe klei en vrijwel niet voor het starre zand of grind. Wordt een bodem niet langer door water gedragen, dan kan alleen daardoor al een verlaging van het maaiveld optreden. Vergeleken met klink in het veen is klink in kleigronden vrijwel te verwaarlozen. Het gebruik van het zelfde woord voor de bodemdaling door ontwatering van veen en van klei kan gemakkelijk tot onzuivere voorstellingen leiden. Bij klei kan men even goed en daarom beter over het rijpen van de grond spreken. Vooral ook omdat er bij veen nog veel meer in het spel is. Veen is een restant van planten, en daarom net als planten ooit opgebouwd met zuurstof en koolzuur uit de lucht en water en met minerale voedingsstoffen uit de bodem. Naarmate het veen ontwaterd wordt, krijgt zuurstof uit de lucht opnieuw toegang. Er begint dan een afbraakproces waarbij de koolstof in de plantenmassa oxydeert en verbrandt, terwijl de in het veen opgeslagen voedings-

stoffen beschikbaar komen om opnieuw planten te voeden. Veen is dus een natuurlijke plantenmest. Diepeveen (1950) heeft er op gewezen hoe zeer de laat-middeleeuwse belastingadministraties laten zien dat de ontwaterde venen eeuwenlang vorstelijke korentienden hebben kunnen opbrengen. Het veen zelf is daarbij vergaan en verdwenen, zonder sporen achter te laten. Alleen kwam telkens het maaiveld wat lager liggen, waardoor men weer wateroverlast kreeg en vervolgens besloot de afwatering verder te verbeteren. Dat het nauwelijks of geen sporen achterlaat is kenmerkend voor heel dit gebeuren. "Overal in Nederland kan een veenlaag zijn verdwenen" (Borger, 1975, p 223).

Klink komt pas tot stilstand wanneer alle veen is verdwenen of wel, bij een allengs verkregen laagst mogelijk maaiveld, een verdere verlaging van het grondwater niet meer kan. Maar in dat laatste geval is er nog heel veel veen uit de sloten opgebaggerd en over het land uitgespreid. De akkerbouw had dan natuurlijk allang plaats gemaakt voor grasland. Maar de verandering van een land dat volgens een toen stellig nog levende overlevering goed korenland geweest was in een laag en hol³⁾ gelegen moeras dat toch nog goed genoeg was voor een bloeiende zuivelindustrie, die verandering moet veel indruk hebben gemaakt.

Wanneer er in de ondergrond van een veen kleibanen aanwezig zijn als resten van eertijds verlande kreken, dan zullen die door het inklinken van het veen worden uitgerepareerd. Ze komen niet alleen aan de dag, maar zullen tenslotte dikwijls hoger liggen dan het omringende veen. Men spreekt dan wel van een inversie, dat is een omkering van het landschap. Verondersteld wordt daarbij dat de kleibanen, die nu hoger in het landschap liggen, aanvankelijk lager dan het omringende maaiveld gelegen zullen hebben. Dat laatste is echter allerm minst zeker. Aanvankelijk zijn immers die kleibanen onzichtbaar geweest, vervolgens aan de dag gekomen gelijk met de omgeving en pas daarna is er een verschil in hoogte ontstaan. En nog eerder, tijdens hun ontstaan, hebben de kleibanen altijd al hoger gelegen dan de hen omgevende "kommen" waarin alleen de zwaardere klei nog is afgezet. In een kleilandschap kan het inklinken of rijpen van de grond niet tot inversie leiden.

Slechts in het zeldzame geval dat een riviertje zou zijn ingebroken in een hoger gelegen veengebied, alleen dan zou er echt sprake kunnen zijn van een omkering of inversie van dat landschap.

Juist omdat de term inversielandschap ten aanzien van het Hollandse veengebied in een ruime kring reeds is ingeburgerd willen wij proberen dit verwarrende woord te vermijden.

Van inversielandschap gaat bijvoorbeeld al te gemakkelijk de suggestie uit dat aanhoudende klink van het veen de oorzaak zou zijn geweest van de grote belangstelling die de pionierende boeren gehad hebben voor de thans hoger gelegen kleiruggen. Zeker, toenemend waterbezwaar kan boeren hebben aangespoord om hoger gelegen gronden op te zoeken. Toch is de belangstelling voor kleivoorkomens ouder. Lang voordat ze aan de dag kwamen hadden de boeren die kleiruggen al opgespoord en benut.

Het plantenvoedsel dat in oligotrooph en ook wel mesotrooph veen is opgeslagen is arm aan minerale stoffen zoals fosfor, kali, kalk en magnesium (Beyerinck, 1934, p 94). Veenkultures hebben dan ook van doen met een wel stikstofrijke, maar toch wat eenzijdige bemestingstoestand. Dat kan snel worden verholpen door in kleine hoeveelheden andere stoffen in te brengen, zoals stalmest, maar evengoed baggerslib (bij voorkeur van grachten waar foekaliën werden geloosd) of niet te zure kleigrond. Dekker (1974 en 1981) heeft er op gewezen dat vermoedelijk reeds vanaf de IXde eeuw het veenland op die manier bemest is geworden vooral met kalkrijke klei die opgebaggerd werd uit kavelsloten, of uit de vele kleiputjes die op allerlei plaatsen als daliegaten zijn achtergebleven. Dat zijn wat lage en natte, maar wel verlande plekken in het veld. Het kleitrekken uit sloten werd in West-Friesland nog in de XVIde eeuw door telkens nieuwe keuren aan banden gelegd. Veilig mogen we aannemen dat de boeren alle kleiruggen in de ondergrond reeds hadden opgespoord, voordat ze aan de dag traden. De intensief gebruikte veenakkers en daarom ook de woonerven werden bij voorkeur daar ingericht waar klei uit de sloten kon worden gebaggerd, zonodig meters diep weg.

Het oude spreekwoord "Deer zit klaai (is klei) aan de kloet (is vaarboom)" betekent heel gewoon: bij die boer zit veel geld, hij is rijk (Dekker, 1974).

Afb. 9. Het kleitrekken uit sloten is door Cruquius in de randversiering op zijn kaart afgebeeld. Of werd hier toch vervinging voor turfwinning bedoeld? Maar dan had Cruquius allicht ook een legakker met drogende turfjes afgebeeld (vgl. ook afb. 10).

NOTEN.

¹⁾ Gorzen, schorren en ook kwelders zijn verschillende woorden voor vergelijkbare zaken. In de zuidelijke kuststreek wordt van schor gesproken wanneer het gaat om nog opwassende, dus niet ingedijkte kleigronden. Als regel hebben ze een begroeiing met kruiden die zout water kunnen verdragen. Kwelder betekent precies hetzelfde, maar het woord hoort thuis in de Noord-Nederlandse streken. Voor Zuid-Holland kan dit woord beter worden vermeden. Gors tenslotte is een schor dat niet meer onder invloed van het zoute water staat. Het is begroeid met riet of gras.

²⁾ C.H. Edelman (1948, p 144) heeft reeds tegen dit verwarrende taalgebruik gewaarschuwd. Het verdient aanbeveling, zo stelde hij, om het begrip oeverwal alleen te gebruiken ter aanduiding van de verhoogde oever van een natuurlijke laaglandrivier. Een oude stroomrug bestaat in beginsel uit twee oeverwallen en een geheel of gedeeltelijk dichtgeslibde stroomgeul. Door dit systeem oeverwal te noemen, schept men onzuivere voorstellingen. Het maakt groot verschil uit of een nederzetting zijn plaats heeft gekregen op een wat hogere oeverwal langs het stromende water, dan wel op een kleirug temidden van een aaneengesloten ontginningslandschap.

³⁾ De naam Holtland of Holland komt voor het eerst voor op een lijst van bezittingen van de St. Maartenskerk in Utrecht, die vermoedelijk teruggaat op de Xde eeuw (Blok, 1957). Aanvankelijk zou daarmee de streek rond Koudekerk zijn bedoeld, maar in de loop van de XIIde eeuw wordt een veel grotere streek, en met name het Graafschap, zo aangeduid (TeBrake, 1985, p 223). Er wordt de betekenis aan toegekend van het duitse woord "Holz", in Oost-

Nederland "holt"; hoewel daarvoor in het Westen veelal "hout" wordt gebruikt (Haarlemmer Hout en Den Hout bij 's-Gravenhage.) Namen kunnen een aanduiding zijn van de natuurlijke omgeving waarin de betreffende plaats destijds is ontgonnen, en zo is de veronderstelling opgekomen dat Holland vroeger heel wat bossen en hout heeft gehad. Anderzijds is ook algemeen bekend dat veen van nature ongeschikt is voor de groei van bomen en bossen.

Schönfeld (1955, p 269) brengt de talrijke namen met Hol, Holle, Hole en Holy daarentegen in verband met de begrippen "Hol" en "Hel", is laagliggend, moerassig.

Guicciardini heeft reeds in 1612 in zijn Beschrijvinghe van alle de Nederlanden (overgheset in de Nederduytsche Sprake door Cornelius Kilianum) op deze keuze gewezen. Hij schrijft op p 191: "Hoe dattet naemaels den naem Hollandt heeft ghekrege zijn de meyningen verscheyden. Sommighe best gheachte segghen dattet eerst is ghenoecht gheweest Holtlandt oft Houtlandt; want het vol bosschen ende houtwassen is gheweest" "Andere (met de welcke ick aenhoude) verseecken dat desen naem t'samen ghevoecht is van dese twee Duytsche woorden Hol ende Landt: welck beteekene uytgheholt oft ydel landt." Wel wordt uit zijn verdere beschrijving duidelijk dat hij "hol" wat erg eenvoudig opvat, namelijk niet zo zeer hol van oppervlak als wel hol van binnen.

Overwegende dat het veen van nature houtarm is, en dat de naam Holland pas in zwang komt zodra de ontginning van het veen is begonnen en zich vervolgens sterk doorzet, lijkt mij dat wij ons by Guicciardini (of is dit nu juist Kilianum?) kunnen aansluiten en dat de afleiding Holtland of Holland is land dat holt, en daarom hollend en hellend is gaan liggen, veel aannemelijker is dan Holland is Hout- of Bosland.

3. Het voetspoor van de mensen

Archeologie en historie van Delfland

3.1. bij de voorbereiding van de nieuwe Geologische Kaart van Nederland, blad Rotterdam W (1979), is onze kennis van de archeologie van Delfland samengevat door Hallewas en van Regteren Altena (1980). Daarna is voor Midden Delfland nog een omvangrijk veldonderzoek gedaan door Epko Bult (1983).

Het staat wel vast dat Delfland in de Romeinse tijd een vrij omvangrijke kolonisatie heeft gekend. Mensen woonden toen met name op de oevers van de Maas en Gantel. Via het Westland drong de bewoning door tot voorbij Delft. Onlangs is bij een opgraving aan de Voorstraat in Delft zelfs een voetstap van één van die mensen teruggevonden. Men neemt aan dat alleen de grote veengebieden rondom Delft nog wildernis bleven (Bult, 1983, kaartbijlage 2).

De Romeinen waren er in geslaagd om achter de zeekust een veilige transportbaan te maken van de Maasmond naar de Rijn, waar de doorgaande verdedigingslinie van het imperium was ingericht (Schönberger, 1985). Ook zal de plaatselijke burgerbevolking ingeschakeld geweest zijn in het stelsel dat de soldaten van het grensleger van alle dagelijkse behoeften moest voorzien. Opmerkelijk is namelijk dat met het wegvallen van de Romeinse pacifikatie ook die bevolking verdwenen lijkt te zijn (Hallewas en van Regteren Altena, 1980, p 180 en van Staalduinen, 1979, p 99/100). Dat moment wordt in het laatste kwart van de derde eeuw geplaatst. Rond 268-273 na Chr. is een reeks nederzettingen, waaronder Brugge, Aerdenburg en Ouddorp (ZH), platgebrand en niet herbouwd (Verhulst en Blok, AGN, 1981, p 128). Dat hoeft voor de burgerbevolking nog geen noodzaak te hebben gebracht om ook het platteland te ontluimen, wat echter wel het geval lijkt te zijn geweest.

Er wordt verondersteld dat in het Westland de mensen te maken hebben gekregen met een toenemende "vernatting". Hernieuwde veenvorming na de Romeinse tijd is aan de oude Gantelmond bij Naaldwijk vastgesteld (Hallewas en van Regteren Altena, 1980, p 181). De gedachte vindt voorts steun in de waarneming dat zich langs de Maas een stevige strandwal heeft ontwikkeld, zodat de Gantel door duintjes geheel kon worden afgeslo-

ten (van Staalduinen, 1979, p 64 en 68). Immers, een afsluiting zou nauwelijks mogelijk geweest zijn, wanneer niet tegelijkertijd de Gantel zelf verland en vermoerd zou zijn.

Wanneer inderdaad de inheemse bevolking door toenemende vernatting ernstig in zijn werk en dus ook in zijn bestaan gehinderd werd, dan zal het wegvallen van de Pax Romana de gelegenheid gebracht hebben om elders een beter bestaan te zoeken. Velen, zo niet allen, kunnen daarvan gebruik hebben gemaakt. ¹⁾

Maar toch twijfelt Bult eraan of wel van een echt interregnum, een volledige ontruiming van de streek gesproken mag worden (Bult, 1983, p 30/31). (Vgl. ook Blok, de Franken, 1979, waar het interregnum in een ruimer verband besproken wordt).

Het land bleef tenminste mogelijkheden bieden voor jacht en visserij. Verspreide muntvondsten uit de IVde eeuw verraden het doortrekken van reizigers. Het voortbestaan van aloude waterna-men wijst ook op een voortdurende menselijke betrokkenheid. Wel zal een sterk verminderde bevolking zich hebben teruggetrokken op de oevers van de Maas en het duinlandschap aan de zee kant. Dat zijn plaatsen die ook naderhand nog kwetsbaar waren voor afslag en verspoeling, zodat veel sporen van die bewoning verloren kunnen zijn gegaan.

Wat daarvan zij, het veronderstelde "interregnum" kan nooit lang hebben geduurd. Wanneer de Romeinen rond 270 afmarcheerden dan moet het toch nog wel decennia hebben geduurd, voordat de laatste eenzame vissers waren uitgestorven. We zijn dan reeds in de IVde eeuw. en vermoedelijk nog in de Vde, ten laatste in de VIde en VIIde eeuw ontwikkelde zich aan de Maasmond alweer een nieuwe, merovingische cultuur. De resten daarvan zijn teruggevonden bij Loosduinen (Ockenburch), Monster, Naaldwijk en Vlaardingen (Bult, 1983, p 31). Dat is dus zowel in het binnenduinlandschap als op de schorren langs de Maas.

Ook van de daarop volgende Karolingische en Ottoonse culturen zijn vooral langs de Maas woonplaatsen teruggevonden, namelijk uit de VIIIste t/m Xde eeuw. De bekende goederenlijst

van St. Maarten vermeldt in deze streken Foreburg (Voorburg), Corscan (bij Delft?), Holtsele (Honselersdijk), Masalandae (Maasland), Oostburon (bij de Lier?) en Masamuthon (Monster?) (Blok, 1957). Vlaardingen had aan het begin van de VIIIste eeuw reeds een kerkje (Hoek, 1973). Deze kulturen hebben in het terrein bovendien sporen achtergelaten bij de Vlietlanden (Bult, 1983, p 31), bij Wateringen en bij Delft (van Staalduinen, 1979, p 101). Kennelijk is reeds voor het jaar 1000 vanuit het Westland en vanaf de Maasoever een begin gemaakt met het benutten en ontginnen van de achtergelegen venen.

In zijn veldkartering van Midden Delfland heeft Bult (1983, p 32 e.v.) onderscheid gemaakt tussen de periode van 1000 tot 1150 en de periode na 1150 tot rond 1500. Die indeling houdt rekening met de grote watersneden die in het midden van de XIIde eeuw dit landschap hebben geteisterd en veranderd.

In de eerste periode, dus nog vóór de overstromingen, rukte de ontginning vooral op langs de riviertjes naar van het grote veengebied, dat van nature minder toegankelijk geweest moet zijn. Toch moet ook het veengebied al vroeg zijn verkend (Bult, 1983, p 32). Er wordt nog een duidelijke voorkeur voor de kleigronden verondersteld en waargenomen.

Voor het gebied dat wij vandaag veronderstellen de randen van het toenmalige veengebied te omvatten, lijkt grote aantrekkingskracht te hebben gehad (Bult, 1983, p 36 en kaart 8). Aldaar moeten we ook het meso- en eutrophe veen verwachten dat de overgang vormde naar de hogere oligotrophe venen.

Geen argument kan geweest zijn dat de grote overstromingen er niet zo gemakkelijk zouden komen, want de stormrampen waren toen nog niet bekend. Wel moeten aanstonds problemen met de afvoer van het water gespeeld hebben, allicht versterkt door de begonnen ontginning en ontwatering van het veen. In het kleigebied moest de grondslag van alle boerderijen kunstmatig worden verhoogd (Bult, 1983, p 36). De randen van het hogere veen kunnen daardoor ekstra aantrekkelijk geweest zijn. Bult heeft er op gewezen dat de boerderijen in Abtswoude kennelijk geplaatst zijn volgens een toenmalige hoogtelijn in het veen (Bult, 1983, p 36). Ook in Hoek bij Rijswijk zullen we dit herkennen. In Noord-Holland heeft Vervloet (1982) vastgesteld dat binnen het gebied van de Gouw de ontginning van het hoge veen zelfs vooraf is gegaan aan dat van de lagere randen waar de wateroverlast groot was.

De kleibanen die als resten van vroegere riviertjes

door het veen overwoekerd waren, zullen aanvankelijk dikwijls niet of nauwelijks zichtbaar geweest zijn. Maar de boeren die zoals wij reeds hebben besproken steeds weer de ontwateringssloten diep hebben uitgebaggerd, zijn die kleibanen spoedig op het spoor gekomen. En vanaf dat moment zijn het plaatsen geworden waar men graag werkte en dus ook woonde.

De grote veenplato's zelf bleven intussen nog enige tijd woest en ledig (Bult, 1983, p 34 en bijlage 3); ze zijn ontgonnen in de tweede periode, na 1150.

3.2. Men moet zich de Lage Landen in de vroege middeleeuwen voorstellen als een in hoofdzaak ongerept natuurlandschap. Kleine nederzettingen lagen in die natuur ingebed. Bij de woonplaatsen was er wat grond afgezonderd voor akkerbouw, dat vaak niet eens aaneengesloten lag. Rond de nederzetting werd het vee gedreven, waardoor het natuurlandschap wel de sporen van menselijke aanwezigheid toonde, maar structureel nog nauwelijks veranderd was. Iets verder lag de nog ongerepte natuur die de verschillende nederzettingen meestal geheel gescheiden hield (Verhulst, AGN, 1981, p 116-118).

Het grootste deel van de wildernis moet in deze streken bestaan hebben uit levende hoogvenen. Op de duingronden overheerste een bebossing met eiken, beuken en berken. Op de smalle kleizomen langs de rivieren stonden galerijbossen van gemengd eikenbos, maar langs de zilte stromen lagen er schorren en rietgorzen. Rondom de hoge venen voegden zich nog de broeken en de ondoordringbare wouden. (v.d. Linden, AGN, 1982, p 52 e.v.) (zie ook par. 7.5.).

De samenleving was nog heel klein en nauwelijks in staat om op een belangrijke schaal te ontginnen. Bestaande akkerstelsels zullen wel eens zijn vergroot. En allicht zijn er hier en daar in de wildernis nieuwe kampen ontgonnen. Er zullen zeker wel tijden geweest zijn dat de bevolking toenam. De beperkte vruchtbaarheid van de bodem was een sterk remmende faktor. Zelfs rijke kleibodem, die in Holland zeldzaam waren, kunnen niet jaar in jaar uit als akkers worden benut, tenzij telkenmale veel mest als plantenvoedsel in de akker werd gebracht. Voor mest is vee nodig. En zo is eeuwenlang het akkerland waarvan men oogsten kon, beperkt geworden door de veestapel waarover men beschikken kon. Bij toenemende bevolking moest allereerst het getal van de huishoudens worden vergroot. Die werden dan ook

overal gedreven, op het weiland, in het veld, en zelfs in de bossen. Overbegrazing van het landschap is aanwijsbaar vanaf de VIIIste eeuw (Verhulst, AGN, 1981, p 117). De bossen van het binnenduin zijn alle in de loop van de middeleeuwen verdwenen. In de XIde eeuw begint zelfs de vorming van een nieuwe landschap, namelijk dat van de jonge duinen; door dat de overbelaste duinweiden zijn verstoven. Ook veel geesten (akkerland) zijn daarbij toen verloren gegaan.

Het ligt voor de hand dat men ook de toegang van het vee tot de veengronden heeft vergroot, door de afwatering te verbeteren. Nog voor het jaar 1000 is men zelfs tot de ontginning van veengronden overgegaan (v.d. Linden, AGN, 1982, p 53). Dat zullen aanvankelijk verspreid gelegen kampen in het veen zijn geweest. Mogelijk kende men bovenveenkulturen. Een probleem bleef echter de afwatering die immers in het veen wel heel goed moet zijn, om het akkergewas voldoende drooglegging te bieden. Veen is een land dat "holt", ten opzichte van de niet ontgonnen omgeving spoedig laag en hol gaat liggen, en dan het water juist aantrekt. Wel zal men blij verrast zijn geweest door de grote vruchtbaarheid van het veenland.

3.3. Wat de historie van Holland en in het bijzonder die van Delfland aangaat, hebben wij gebruik gemaakt van de Algemene Geschiedenis der Nederlanden. Bijzonder waardevol is voor ons bovendien het kostelijke, maar ook kostbare boekje van TeBrake (1985) geweest.

Hoe na de ondergang van het Romeinse Rijk de Franken er tenslotte in zijn geslaagd om weer een nieuw koninkrijk op te bouwen is door Blok beschreven in zijn boek over de Franken (1979³). Merovingen, Karolingen en Ottonen, dat waren de namen van de drie grote dynastieën, die tevens hun naam hebben gegeven aan drie achtereenvolgende kulturen die worden onderscheiden.

Het zijn de Merovingische koningen geweest die voor het eerst weer een centraal gezag lieten gelden. Koning Dagobert (629-639) is in ons land tot over de rivieren opgerukt, en liet in Utrecht een christelijk kerkje bouwen. De Friezen zijn er toen nog in geslaagd om het land langs de grote rivieren te blijven beheersen, totdat Pippijn II ze daaruit voorgoed verjoeg.

In die tijd begint de grootste bloeiperiode van het Frankenrijk met Karel de Grote als centrale figuur. Karel de Grote (742-814) heeft onder meer de Saksen onderworpen en daar een omvangrijke ontginning op gang gebracht. Nitz (1983) heeft beschreven hoe die ontginningen in het eind van

de VIIIste eeuw zijn begonnen, en tenslotte in de XIde eeuw vorm hebben gegeven aan het Waldhüfendorf, een verkaveling die zeer verwant is aan de hollandse veenontginningen van die tijd.

In dezelfde periode is de aanzet gegeven tot het ontstaan en de opkomst van het graafschap Holland.

Uit de kring van vazallen rond de Deen Rorik trad in 855 een Gerulfus onze geschiedenis binnen. Hij was wat Gosses in zijn monumentaal geworden boekje "De vorming van het Graafschap Holland" (1915) aanduidde "Graaf over een gebied aan de boorden van de Rijn". Dat was een gebied globaal begrensd door Haarlem en Leiden. Geleidelijk hebben de graven hun invloed kunnen vergroten, zowel naar het noorden via Kennemerland, alsook naar het zuiden. Door Gosses zijn de grenzen van een vergroot graafschap aangegeven aan de hand van het botting, een bijzondere belasting die alleen geheven werd in gebieden waar de graaf eertijds al rechtssprekend rondgetrokken zou zijn.

TeBrake (1985, p 196/197) heeft er op gewezen dat de ontwikkeling van het botting reeds in de Xde eeuw (uiterlijk rond het jaar 1000) zijn afsluiting en begrenzing heeft gevonden.

Binnen Delfland gaat het allereerst om de Geestambachten, d.w.z. het hele binnenduinlandschap, met inbegrip van het Westland, maar zonder 's-Gravenzande (dat veel later pas uit water tot land geworden is). Van de veengebieden vielen alleen de randen, die reeds vroeg vanuit de Rijnstreek in cultuur gebracht waren onder deze belasting. Daarbij waren Delft en Pijnacker. Maasland en de Schiestreek vielen er buiten. Die zijn kennelijk later aan het graafschap gekomen.

Uit een oorkonde van 985 (Koch OBHZ, 1970, nr. 2) blijkt dat Diederik II reeds voor 985 belangrijke goederen tussen Lier en IJssel van keizer Otto in leen had. Wellicht was Vlaardingen in deze beleening begrepen. In ieder geval heeft kleinzoon Dirk III die plaats gebruikt als steunpunt voor een verdere ontplooiing langs de grote rivieren (Gosses, 1915, p 115 e.v.). Aangenomen wordt dat hij ontginningen langs de Schie en aan de overkant van de Maas (het Merwebos) bevorderd heeft (vgl. ook Niermeier, 1958 en van Rij, 1980).

Toen kort na 1000 de graven er ook toe overgingen de scheepvaart op de Maas te regelen en er tol hieven heeft de keizer, die door bisschop Adelbold van Utrecht was gewaarschuld, in 1018 een vloot met een leger naar Vlaardingen gezonden om daaraan een einde te maken. Maar met de hulp van de Friese kolonisten uit het Merwebos werd

digd (De Cope, p 2). En nog tot in de XIVde eeuw zijn de korentienden uit de nieuwe ontginningen de ruggegraat geworden van het grafelijke budget (De Cope, p 68).

Het publiekrechtelijke karakter van de ontginningen is ook tot uitdrukking gekomen in de overeenkomsten die de graaf als "vercoper" heeft gesloten met de telkens betrokken ontginningsgemeenschappen die als "coper" optraden. Uit de grote wildernis waar iedere rechtelijke en/of bestuurlijke structuur ontbrak werden telkens stukken genomen en ingeschakeld in het al bestaande bestuurlijke stelsel (De Cope, p 6 en 7). Alle verplichtingen werden daarbij geregeld, ook de militaire bijdrage waarop de graaf voortaan aanspraak zou kunnen maken.

Wat het tijdspad betreft neemt van der Linden aan dat de grote ontginning reeds begonnen is in het begin van de XIde eeuw en in de loop van die eeuw goed op gang kwam. Globaal zal men toen overal vanaf de randen een eerste reeks nieuwe nederzettingen hebben ontgonnen. Maar benoorden de Oude Rijn was men in die eeuw wel verder doorgedrongen (De Cope, p 331/332).

Dit gebied is ook het eerst bekend geworden onder de naam Holtland of Holland (De Cope, p 357/359). Delft en Pijnacker, die beide nog het botting gekend hebben, sluiten bij dit kerngebied aan. Wanneer er inderdaad sprake kan zijn van oudere kleinschalige ontginningen in het veen dan moeten die juist in deze gebieden worden gezocht. De goede resultaten van zulke "experimentele" ontginningen moeten voor de graven mede aanleiding zijn geweest om de veenontginning stelselmatic in handen te nemen.

Van der Linden is van mening dat in deze eerste fasen de ontsluiting en ontwatering van het veen betrekkelijk weinig problemen gehad zal hebben, gegeven de hoge ligging van het veen. Men kon volstaan met het graven van sloten en wateringën naar de veenstroompjes die er waren (De Cope, p 67). In verschillende copecontracten worden die afvoeren met name genoemd. Alleen in de lagere randgebieden die dit water moesten opvangen kan spoedig een toenemend waterbezwaar zijn gekomen.

Door de snelle en sterke klink van het veen begon vervolgens het afwateringsprobleem ook de reeds ontgonnen veengebieden te belasten (De Cope, p 67). Van der Linden heeft waargenomen dat in de volgende XIIde eeuw de ontginningsactiviteit in Holland sterk is achtergebleven, terwijl die in het Stichtse juist goed op gang kwam. Daarna, in de XIIIde eeuw kwam de nadruk weer helemaal op

de Hollandse veenontginningen, die dan tot in de XIVde eeuw in een snel tempo werden uitgelegd en afgerond (De Cope, p 332).

Op zichzelf zal het voorkomen van overstromingen in winter en voorjaar heel gewoon geweest zijn. Het verschil tussen sterke verdamping in de zomer en veel regen in de winter wordt in natuurlandschappen nu eenmaal gebufferd, doordat grote oppervlakken dras en zelfs blank komen. De middeleeuwse boeren hebben daarmee rekening gehouden bij hun veedrift en voor het weinige akkerland de hoogste en droogste plekjes uitgezocht. Nieuw was wel dat nu grote en geheel nieuwe landbouwgebieden hun water versneld gingen afvoeren en daarmee de overlast voelbaar gingen vergroten. Veel heeft men daartegen niet kunnen ondernemen, want van toepassing was de oude stelregel "die het water deert, die het water keert" (de Monté Verloren, 1982, p 179). Welnu die mogelijkheden zullen er nauwelijks geweest zijn, behalve in de overzichtelijke ontginningsgebieden waar men zich door het opwerpen van kaden enigszins tegen toestromend bovenwater kon verdedigen. Het onbehagen over de overstromingen kan dan ook tegen het begin van de XIIde eeuw best wel zo groot geworden zijn, dat het tot een vermindering van de ontginningen leidde die van der Linden heeft waargenomen.

Een opvallend nieuw gebeuren waren vervolgens in de XIIde eeuw overstromingen veroorzaakt door stormvloeden die het land met woest geweld hebben besprongen. Elisabeth Gottschalk (1971) heeft een grondige historische studie van die overstromingsrampen en stormvloeden gemaakt. Daarbij heeft zij allereerst overstromingen door hoge rivierstanden en door stormvloeden goed onderscheiden.

Op en langs de zee is vloed een dagelijks gebeuren. Hogere springvloeden komen maandelijks voor. En elk winterhalfjaar zijn er onregelmatig, maar wel veelvuldig stormen. Stormvloeden zijn er wanneer springtij en storm samengaan. Van stormrampen is pas sprake wanneer uit stormvloeden groot onheil voortkomt, waarvan de gevolgen verre uitgaat boven dat van andere stormvloeden. Dankzij het werk van Gottschalk zijn de data van die stormrampen bekend: 1134, 1164, 1170, enz. Tegen zulke stormvloeden hadden de afzonderlijke buurtschappen nauwelijks verweer. Men moest wel in streekverband tot samenwerking komen.

Zeewerende dijken van enige betekenis zijn pas in de XIIde eeuw tot stand gekomen (Verhulst en

Blok, AGN, 1981, p 126). Daarmee is niet gezegd dat voordien nooit en nergens dijkwerken zijn uitgevoerd om zeewater tegen te houden of te geleiden. Blok (1984) heeft er op gewezen dat het opwerpen van dijken een heel menselijke reactie is. De techniek was al lang bekend. Hij veronderstelt dan ook dat er in Karolingische tijd wel degelijk dijken gemaakt zijn, maar daarna weer verloren gegaan. Pas nadat in de loop van de XIde eeuw de politieke verhoudingen enigermate tot rust waren gekomen kon er sprake zijn van een nieuw begin.

De stormrampen kunnen een krachtige uitdaging

geweest zijn om de dijkenbouw inderdaad op gang te brengen. En het welslagen daarvan zal voldoende vertrouwen hebben gebracht om ook de ontginning van het veen opnieuw op gang te brengen.

Aanleg en onderhoud van dijken veronderstellen bovendien een blijvende regionale organisatie, die zich noodzakelijk moet bezig houden met de bestaande afwateringsstelsels. Zo zijn de streekwaterschappen ontstaan die in de XIIIde en XIVde eeuw zich nadrukkelijk zullen doen gelden (v.d. Linden, AGN, 1982).

NOTEN.

¹⁾ In zijn afscheidscollege heeft Prof. Waterbolk (1987) onlangs de aandacht gevestigd op een voor mensen kennelijk wezenlijke wetmatigheid, die alleen dan bewoning mogelijk maakt wanneer er sprake kan zijn van een kerngewest met tenminste een 10-tal, ruimtelijk gescheiden maar toch onderling verbonden nederzettingen.

²⁾ Naast de grote ontginning wordt er in de literatuur vaak gesproken van oude Frankische domeinen en hofontginningen. Vooral ten zuiden van de grote rivieren in Noord Frankrijk waren de domeinen ontwikkeld als omvangrijke landbouw ondernemingen. Ze omvatten uitgestrekte landerijen en een groot aantal mensen die "horig" d.w.z. met hun nageslacht blijvend aan het landgoed verbonden waren. Begrippen of onderdelen van dit hofstelsel zijn wellicht ook elders toegepast. Ook in ons land is door onderzoekers veelvuldig naar het hofstelsel of onderdelen daaruit gezocht, om plaatselijk ontwikkelingen te verhelderen. De resultaten daarvan zijn altijd wat

schimmig gebleven. Algemeen wordt thans aangenomen dat in ons land het hofstelsel nooit tot ontwikkeling is gekomen (vgl. Algemene Geschiedenis der Nederlanden, in het bijzonder Verhulst en Blok, 1982, p 179 en v.d. Linden, 1982, p 53).

Toch heeft Dekker in 1983 nog een boeiende studie van het Kromme Rijngebied in het licht gegeven, waarbij hij ook "de dominiale heerschappij" in het oog genomen heeft, "die zowel de grond als de mensen die er op wonen betrof" (Dekker, 1983, p 27). Ook elders, vooral in de oudere literatuur treffen wij herhaaldelijk verwijzingen aan naar een hofstelsel.

Vanuit onze geheel anders gerichte studie kan over deze verschillende benaderingen geen standpunt worden verdedigd. Wij moeten ons beperken en bij het duiden van de kaart van Cruquius het hofstelsel buiten beschouwing laten, zonder overigens de bestaande literatuur geweld aan te doen. De Hof van Maasland, van Vlaardingen en van Delft zijn voor ons belangrijke toponiemen.

4. Een twee-kusten land

4.1. In het vorige hoofdstuk hebben wij ons terloops bezig gehouden met de geschiedenis van het "Graafschap aan de boorden van de Rijn". Uit de turbulente tijd waarin Noormannen deze streken onveilig maakten, is het aanvankelijk wat onopvallend te voorschijn gekomen. Ontstaan in de Rijnstreek, heeft het graafschap zich spoedig in Kennemerland doen gelden. Het grote bosgebied, waarvan de Haarlemmer Hout thans nog een laatste restant is, maar dat in die tijden de grenzen van het graafschap heel duidelijk bepaald had, moest daartoe worden getemd en in orde gebracht. Versterkingen waren daarbij nodig en hebben vervolgens de uitbreiding van het graafschap verzekerd. Eenzelfde ontwikkeling heeft plaats gehad in zuidelijke richting naar de Maas toe. Ook daar werden de natuurlijke grenzen van het graafschap gevormd door een groot bosgebied, waaraan het Haagse Bos herinnert. Ook dit bosgebied moest worden getemd. Dat dit gelukt is bewijst het feit dat Monster en Naaldwijk en zelfs Delft reeds in het oude botting-gebied waren opgenomen. Over versterkingen die ook hier de grenzen verzekerd zullen hebben, heeft Gosses ons evenwel niet kunnen berichten. Toch moeten de graven hier steunpunten hebben ingericht, al was het alleen al om de rijkdommen van het bosgebied te kunnen uitbaten. Het ligt voor de hand om daarbij in het bijzonder aan 's-Gravenhage te denken, waarvan de naam een tot "hage" getemd oerbos aanduidt.

Minder bespiegelend van aard, maar niet minder beknopt, zijn de feiten die Hallewas en van Regteren Altena (1979, p 101 e.v.) en van Heeringen (1983, p 111) ons aanreiken in de archeologische literatuur.

Binnen Delfland was in de vroege middeleeuwen de bewoning nog beperkt gebleven tot de oevers van de Maasmond. Dat land reikte bij Monster wel verder zeewaarts. De bewoning drong bovendien langs de zeekust wat verder door tot bij Ockenburch, alwaar begravingen uit de VIde en de VIIde eeuw zijn teruggevonden. Voor het overige moeten de niet ontgonnen geest- en duingronden in die tijd begroeid zijn geweest met opgaand bos.

Ook langs de Maasmond waren duinzanden afge-

zet. Op die Naaldwijkse Geest hadden de mensen zich al vroeg gevestigd.

Vanaf de VIIIste eeuw begon de bewoning het binnenland nader te verkennen, vermoedelijk zo stelt men, allereerst langs wat hoger gelegen kleirugjes. De venen zouden zelf onaangetast zijn gebleven tot in de XIde en XIIde eeuw.

In die periode vanaf de XIde eeuw en nog tot ver in de XIIIde eeuw toe, werd de bewoning in het duingebied langs de Noordzeekust geplaagd door hardnekkige verstuingen. Daardoor moet o.a. bij Waelsdorp akkerland zijn overstoven en verloren zijn gegaan.

Vanaf de XIIIde eeuw worden de archeologische waarnemingen talrijker. Achter de stuivende kustduinen moeten de strandwallen en geestruggen vrijwel overal bewoond zijn geweest. De boerderijen liggen in lange, meest wat open reeksen ter weerszijden van de geestruggen. Ze worden begeleid door waterlopen aan de lage en (later?) ook door landwegen aan de hoge kant. De Cock (1977) heeft het oude Rijswijk getekend als een eenzijdig streekdorpje, met een lange brink ter plaatse van de Juliaaantjes en een langgerekte es bovenop de zandrug.

Met de bouw van een stenen slot op het Binnehof in 's-Gravenhage moet tussen 1222 en 1234 zijn begonnen.

In de strandvlakten tussen de geestruggen was eerder reeds een stevig pakket veen gevormd. De landbouwkundige benutting daarvan wordt verondersteld in de XIde en vooral in de XIIde eeuw op gang te zijn gekomen. Ook is er in de strandvlakten vanaf de XIVde tot en met de XXste eeuw turf gestoken voor brandstof (van Heeringen). Tot zover de beschikbare literatuur.

4.2. Wanneer wij daarnaast de kaart van Cruquius (1712) overzien, dan valt allereerst op dat zowel de geestruggen als het SegBroek zich van hun omgeving onderscheiden door een wat onregelmatige verkaveling met kleine blokjes. Het zijn akkeren/of tuinlandperceeltjes, klein gehouden om ze met schermen en walletjes te kunnen beschermen tegen de harde en zoute zeewind.

Overal in ons land zijn in de vroege middeleeuwen nederzettingen ontstaan met aaneengesloten, wel

omgrensde kompleksen akkerland. Al naar gelang van de streek spreekt men over essen, enken, geesten, veld of gewoon akkers. In het duinlandschap was het geest (vgl. de Cock, 1965). De geesten en al die andere akkers hebben in het algemeen gelegen op iets hogere en daardoor redelijk ontwaterde zandgronden, in de kuststreek derhalve op de strandwallen. In meer algemene zin kan daarom ook over geestgronden en geeststruggen worden gesproken. Zelfs wordt de naam vaak overgedragen op de hele streek; de Geest of de Geestambachten.

In de oorspronkelijke betekenis mogen wij geesten verwachten bij de oudste nederzettingen Monster, Naaldwijk, 's-Gravenhage, Voorburg en Rijswijk. Maar op de kaart van Cruquius vinden we daarvan weinig terug: wellicht restanten bij Voorburg en heel fraai nog de Geest bij Naaldwijk. Meer niet.

Om op de geesten met vrucht akkerbouw te kunnen bedrijven zijn zowel een goede watervoorziening als bemesting nodig. Van nature zijn ze niet vruchtbaar en wanneer de grondwaterstand wordt verlaagd, verliezen ze hun aantrekkelijkheid voor de bodemcultuur. Vandaar dat geestgrond veelal de klank heeft meegekregen van schrale zandgrond.

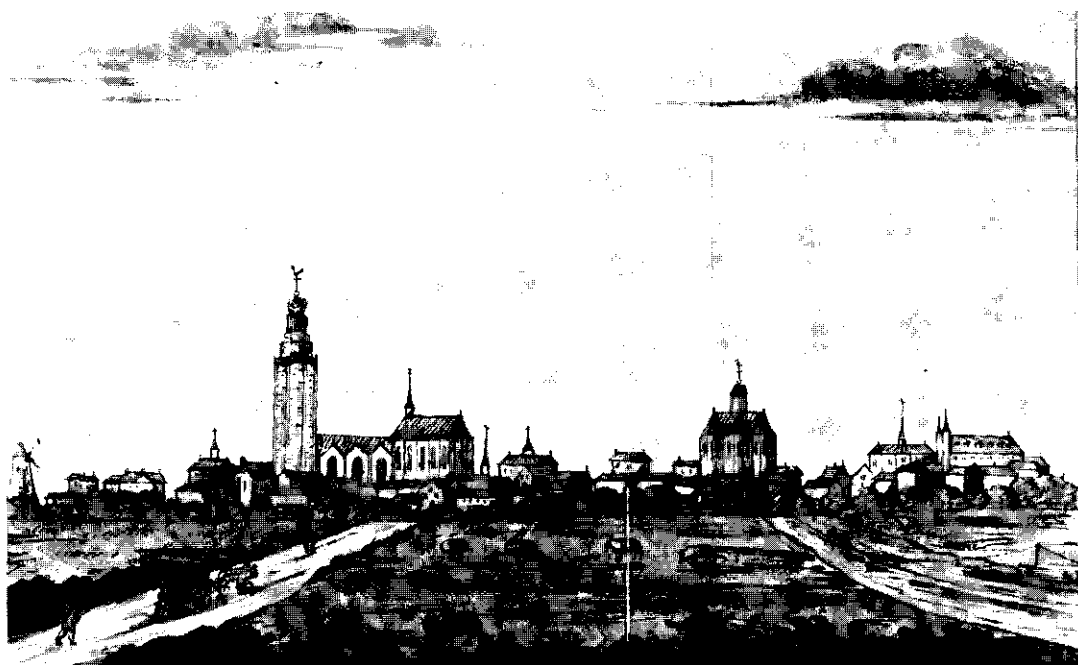
Daartegen helpt wel het verlagen van het maaiveld naar de grondwaterspiegel toe. Het vrijkomende

zand zal aanvankelijk als windschermen in walle-tjes rond de akker zijn opgetast, zoals dat op het eiland Goeree nog te zien is. Maar in Delfland deed zich op den duur een meer winstgevende bestemming van het zand voor, namelijk het ophogen van drassige gronden (vgl. van Liere, 1948, kaart 5). De perceelscheidingen werden toen flinke sloten waarover het zand gemakkelijk kon worden afgevoerd.

Het afgraven van duingronden om het zand elders weer op te varen, moet in de loop van eeuwen het landschapsbeeld aanzienlijk hebben beïnvloed. Schrale duingronden konden daardoor tot rijke tuingronden en buitenplaatsen worden gemaakt. Maar in de grote geologische structuur lijkt, althans in het kaartbeeld van Cruquius, nauwelijks verandering te zijn gebracht.

De veengronden worden daarentegen vrijwel overal gemarkeerd door lange smalle strokenver-kavelingen. Een opvallende uitzondering was het veen terzijde van 's-Gravenhage. Dat heeft een blokvormige verkaveling gekend, die wij op de kaart van Cruquius in en rond de XVIde/XVIIde eeuwse stadsuitleg met typisch Hollandse grachten en singels (nu meestal weer gedempt) nog heel duidelijk kunnen terugvinden. Dat zal een heel oude verkaveling geweest zijn, kennelijk van voor de grote ontginningen.

Afb. 11. Gezicht op 's Gravenhage. Bij de grafelijke hof (uiterst rechts in beeld) sluit het oude dorp met de Oude Kerk (links) aan. Ze liggen achter elkaar op de oeverwal. In het Veen daarvoor is pas in de XVIIde eeuw een stadsuitleg met de Nieuwe Kerk toegevoegd. Illustratie uit "de Rode" van Bleyswijck (hist. top. atlas Gemeentearchief Delft).

Afb. 12a. Topografie volgens Cruquius.

Verklaring

- A - Hoefkade
- B - Schey'ng
- C - Binkhorst
- D - Ael Slood
- E - Voorburg
- F - Vliet
- G - 's-Gravenhage
- H - Korte en Lange Poten
- K - Escamp ontginning

's-Gravenhage, we zullen dat aanstonds toelichten, is gesticht op de waterscheiding tussen het gebied van de Oude Rijnmond en dat van de Maasmond. Hier moet het veen dus het hoogst hebben gelegen en hier vloede dus geen water uit de omgeving toe. Daardoor moet het mogelijk geweest zijn het veen voldoende te ontwateren en voor akkerbouw te benutten.

Maar met de introductie van een veenkultuur begon aanstonds de bodem in te klinken. De afwatering moest steeds meer worden verbeterd, dat is verruimd. In de bedoelde verkaveling vinden we een duidelijke afvoer gaande naar het zuid westen, waar verder op, en midden voor de grote strandvlakte de Booma liep. Door de ontginningen in de Escamp, die derhalve jonger moet zijn, is deze afvoer naderhand onderbroken en omgeleid naar de Gantel (zie ook fig. 23b.).

Om te voorkomen dat er uit het omringende veen water naar de Haagse akkers toe zou lopen, is bovendien de Hoefkade opgeworpen. Er wordt wel verondersteld dat de naam aangeeft dat deze kade ooit verhoefslaagd was, d.w.z. verdeeld in stukken die elk door een afzonderlijke hoeve moesten worden onderhouden. Van der Kroft (1987, p 5) heeft evenwel aannemelijk gemaakt dat het hoefslag oorspronkelijk meer gezien is als een kenmerk dat de hoeven belaste, dan als een kenmerk van het betrokken werk. Zo werden de kavels van de Maasdijk pas ná de XVIde eeuw als hoefslagen aangeduid. Daarom ligt het voor de hand om bij de naam Hoefkade eerder verwantschap te zoeken met 't Hoofde Pat en Tanthofs Kade, beide bij Delft. Zij begrenzen alle drie op vergelijkbare wijze een oude ontginning. Hoefkade zou dan oorspronkelijk Hoofd Kade, de kade aan het hoofd van de ontginning zijn geweest. Op pagina 103 en 109 zullen wij hier dieper op in gaan.

Deze Hoefkade sloot aan op nog een andere kade of veenweg, die dwars door het Veen heen de geestuggen ter weerszijden verbond en de afwateringsgebieden naar Maas en Rijn scheidde. Cruquius geeft voor die kade de naam Schey'ng Weg aan. Het belang van die kade wordt onderstreept door de aanwezigheid van de Binkhorst, midden op de kade. Ook bij dit huis vinden we een blok-vormig stukje verkaveling.

Deze dwarskade zal niet alleen de toegang tot het achterland met Voorburg en Rijswijk geweest zijn, maar tevens de eerste landscheiding tussen het Rijnlandse en het Maaslandse bekken. In het verlengde van de kade vinden we bij Cruquius in de duinen bij de kust een reeks duinpalen ingetekend,

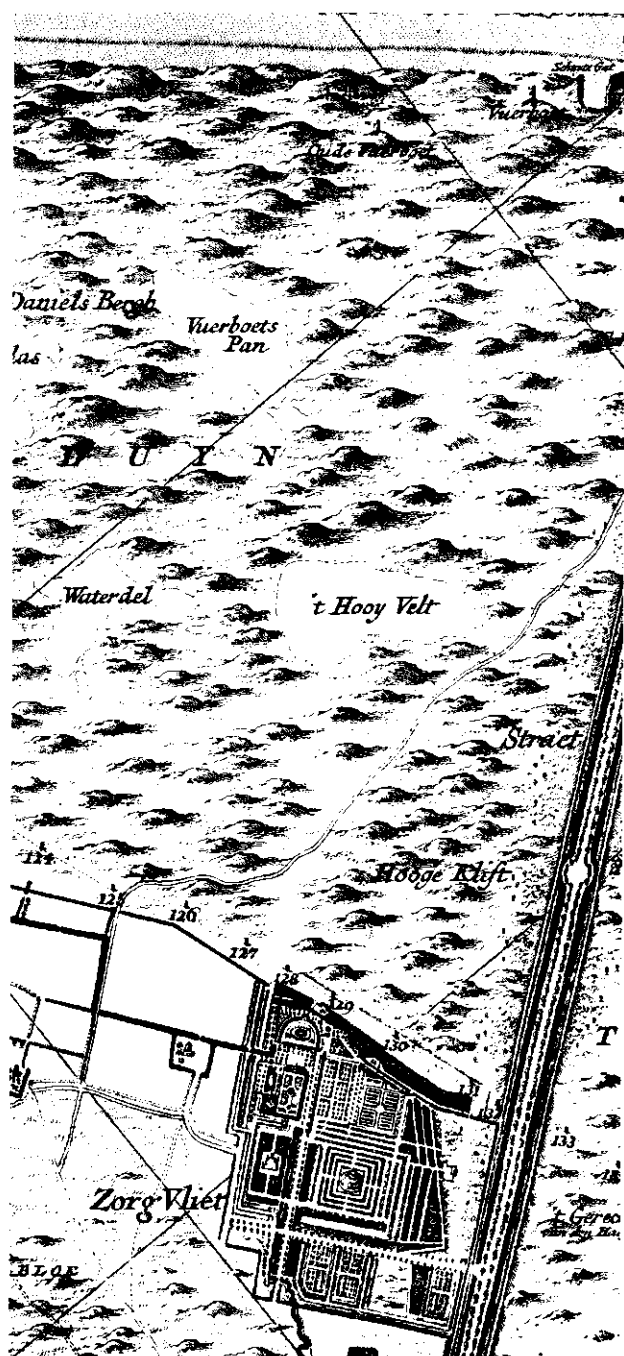
die het Scheyt ook tusschen de Oost Duynen en de West Duynen markeert. ¹⁾

Aan de noordzijde en op een geringe afstand van de Schey'ng Weg kronkelde als een paling de Ael Sloot ²⁾ naar de geestrug van Voorburg toe. Pas daarachter mondde die Ael Sloot uit in een ander water, de Leidse Vliet.

Deze Ael Sloot, die geen enkele relatie toont met de verschillende wateringen in de Veen Polder, lijkt een heel oud element in het landschap. Gedacht mag worden aan een tijd waarin een duidelijke afwatering van de Veen Polder naar de Rijn toe nog geen vorm had gekregen, terwijl het veen er wel zo hoog lag dat het over de geestrug van Voorburg heen kon afwateren. Zo zou de Ael Sloot het begin geweest kunnen zijn van de Vliet die achter langs Voorburg naar de Rijn toeloopt. Bovendien lijkt het denkbaar dat oorspronkelijk de Ael Sloot gebruikt is, om een vroeg-middeleeuwse woonkern in Voorburg van ruim en goed water te voorzien. Het zal wel geen toeval zijn dat nabij deze Ael Sloot zelfs de resten van het Forum Hadriani, een belangrijke nederzetting uit de Romeinse tijd, zijn teruggevonden.

Deze werkwijze om een woonplaats van goed water te voorzien, herkennen we ook bij 's-Gravenhage. Dat lag niet alleen op de landscheiding tevens waterscheiding, maar bovendien aan de rand van het Kleyne Veentje, een vrij flinke voormalige strandvlakte, die rondom door duinklingen was ingesloten. Die vallei had dus geen goede afwatering, niet naar de Oude Rijn toe en ook niet naar de Maas. Daar moet dus wel een stuwmeer van heerlijk duinwater beschikbaar geweest zijn. En daarom kon er langs de Oude Hof (het huidige koninklijke kantoorpaleis) en met een duiker of heul onder de Heulstraat door, een beek worden gemaakt naar de in het duin uitgegraven Hofvijver en aansluitend naar de singels rondom het grafelijke slot.

Deze voorziening lijkt op den duur niet meer te hebben voldaan aan de behoeften van een toenemende bevolking in 's-Gravenhage. Floris Balthazarsz geeft op zijn kaart van Delfland (1611) aan hoe vervolgens ook het water van 't Meer in het Seg Broek is aangesproken. Ter weerszijden van de beek of vliet uit het Seg Broek heeft de Raadspensionaris Jacob Cats rond 1650 vervolgens zijn buitenplaats Zorg Vliet aangelegd. Ik denk dat hij met die naam niet alleen heeft willen aangeven dat hij de zorgen van zijn hoge ambt ontvloot, als ook dat hij juist veel zorg voor die vliet heeft gehad. In geen geval kan de woordspeling aan de dichter Cats zijn ontgaan.

Afb. 13. De buitenplaats Zorg Vliet
(kaart van Cruquius).

Wanneer we na al deze details ons opnieuw naar de hoofdlijnen van de landschappelijke structuur toewenden, dan kunnen we vaststellen dat de verschillende geestuggen of binnenduinenregels ook bij Cruquius reeds scheef op de kustlijn verliepen. Ze stoten als het ware op de jonge kustduinen, of als we scherp toezien, ze verdwijnen daaronder. Het gebied tussen Monster en Ockenburch werd door Cruquius duidelijk getekend als een wat ouder

duingebied dat door flarden jong duin is overstoven.

Een boeiend detail is de Rhyn Weg, toen nog belangrijk genoeg om met zijn naam te worden aangegeven, maar plaatselijk al door duinen overstoven en uitgewist. Het spoor is te volgen tot in het SegBroek, maar gaat daarna verloren. De naam laat er echter geen twijfel over dat deze weg langs Waelsdorp en verder naar de Rijn toe moet hebben gevoerd (vgl. ook Dabon, 1934).

Ook lijkt het voor de hand te liggen om tussen die weg en de eraan grenzende vroeg-middeleeuwse nederzettingen een verband in de tijd aan te nemen. Beide hebben ze in ieder geval te maken gekregen met het stuivende duinzand en beide zijn ze daaronder verdwenen. Die nederzettingen moesten we dus breder ontwikkeld denken. Wellicht hebben ze zich uitgestrekt tot zelfs vóór de door Cruquius ingetekende kustlijn, die intussen al weer ver voor het huidige strand ligt.

4.3. Aan de andere zijde, langs de Maas, moet het oude Monster daarentegen steeds verder van het water af zijn geraakt. We vinden daar de opvallende littekens van een zich steeds weer herhalende aanwas van het land. Er zijn telkens nieuwe strandwallen toegevoegd als waren het jaarringen aan een boomstam.

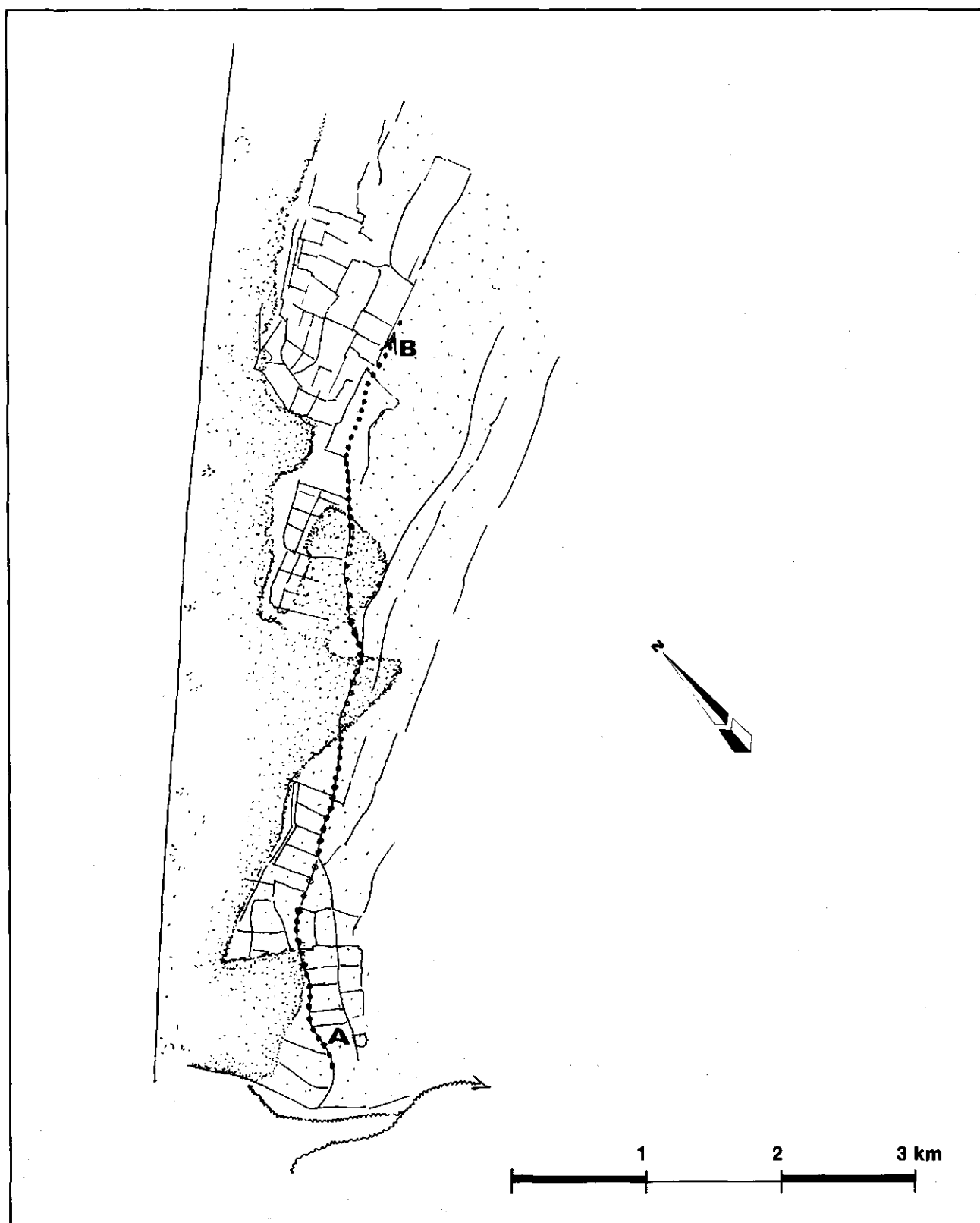
Toen in 1712 Cruquius zijn kaart tekende was de opbouw van weer een nieuwe strandwal met duinen langs de Maas ver gevorderd. Tegen de zee was die oever toen beschut door een groot, ongeveer driehoekig duin dat op een zandplaat ver vooruit in de Maasmond stak. De punt was niet symmetrisch maar boog naar binnen af. Daarom spreken we van een kusthaak. Maar ook wel van een strandhaak of van een duinhaak, want achter de vooruitgestoken punt ontstonden uiteraard zowel strand als duinen. (Vgl. ook van Broekhoven, 1986, die de ontwikkeling van de Maasmond tussen 1550 en 1850 beschreven heeft.)

Omdat een haak niet symmetrisch is, is er een bolle kant waar het strand smal en een holle kant naar de Maas toe waar het strand juist breed is. Dat brede strand van de Hoek van Holland ging over in "de Beer", een slik waaruit een jong kleigors begon op te wassen. Het grote driehoekige duin op de Haak heette Spanjaerts Duyn en was vooral naar de brede basis toe stevig opgestoven. Een strandwal langs de Maasoever, die in de luwte van de Haak ook in opbouw was, was heel lang maar sloot bovendien op een merkwaardige wijze

Afb. 14a. Topografie volgens Cruquius.

Verklaring

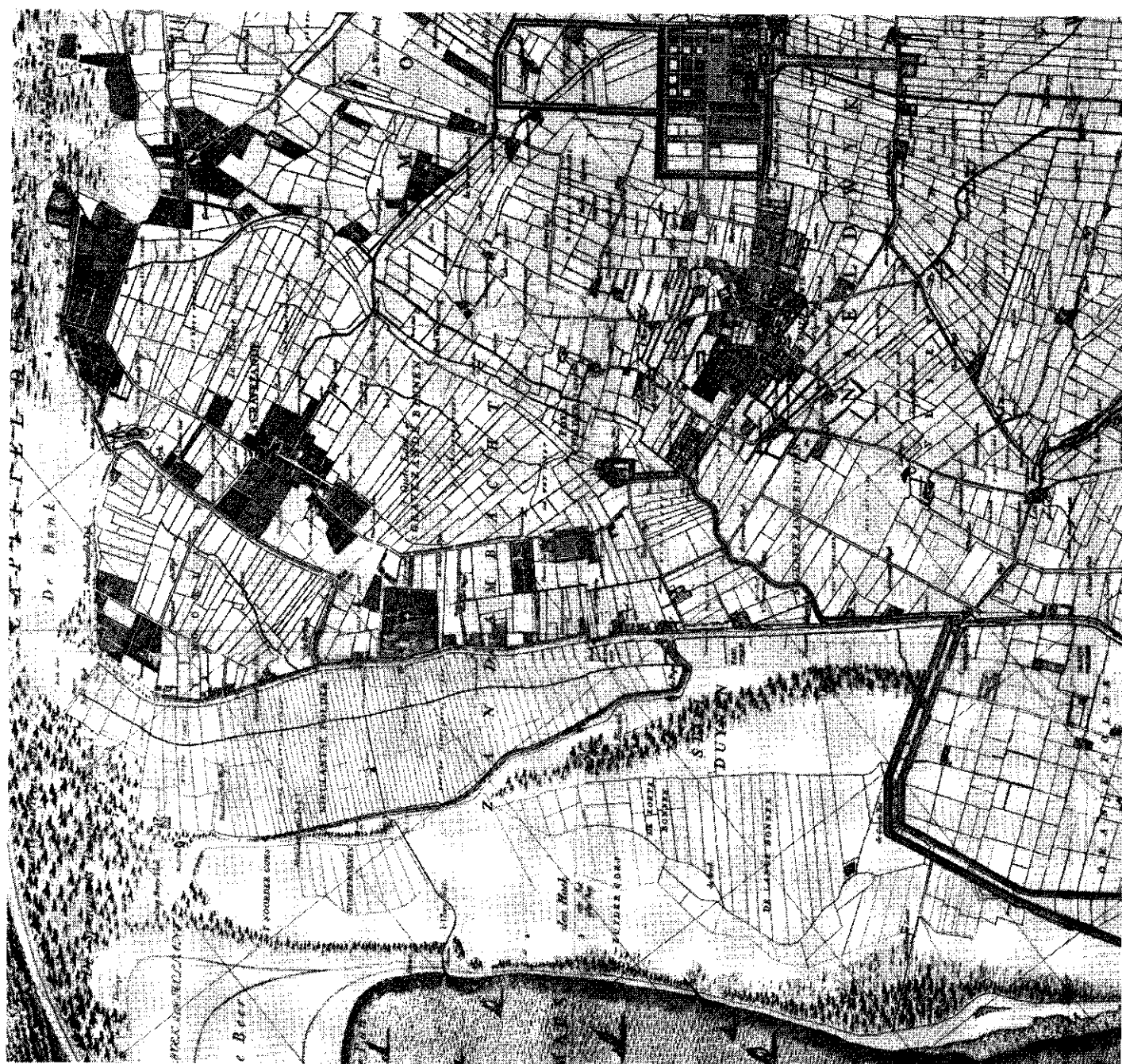
Rhyn Weg

A Monster

B Ockenburch

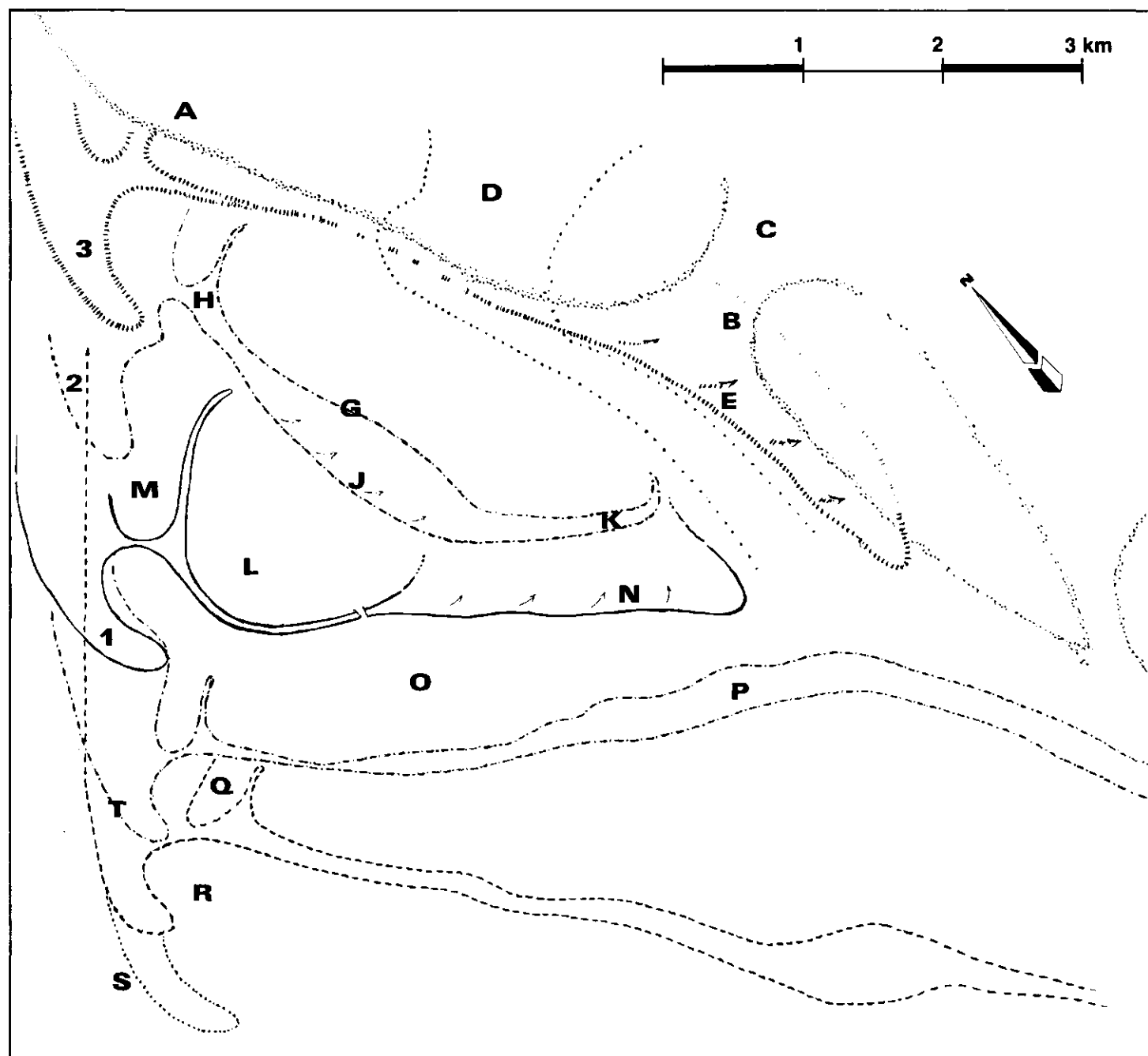
Afb. 14b. Analyse van het kaartbeeld.

Overstuivende jonge duinen.

Afb. 15a. Gedeelte kaart van Cruquius.

Verklaring

A - Monster
B - Naaldwijk
C - Oude Gantelmond
D - Ganteldoorbraak
E - Duintjes bij Naaldwijk
G - 's-Gravenzande

H - Arents Duyn
J - Zande Velt
K - de Stelle
L - 't Noorlant
M - de Bank
N - Alsem Geest

O - Nieulant
P - Stael Duyn
Q - Caep Boers Vlak
R - de Beer
S - Hoek van Holland
T - Spanjaerts Duyn
1,2,3 - Eerste, Tweede en Derde Capittel Duyn.

Afb. 15b. Verloop van de elkaar opvolgende strandwallen.

Strandwallen in de Maasmond.

tegen de Haak aan. Zodra de daarop ontstane regel met duintjes namelijk het strand van de Haak aanraakte, splitste hij zich in twee takken. Een buitenste tak ging vrijwel rechtdoor om zich dan tegen het Spanjaerts Duyn aan te vlijen. De andere tak boog echter naar binnen af en bleef op enige afstand van het haakduin de rand van het strand volgen. Op dat strand werd aldus een Vlak gevormd (het Caep Boers Vlak) dat ter weerszijden door duinen of kleine duintjes was ingesloten. In de vork tussen de beide takken is bovendien nog een iets breder duintje opgestoven.

Deze formatie blijkt zich in de tijd te hebben herhaald, want ze wordt ook bij de achtergelegen strandwallen teruggevonden. Alleen zijn de achtereenvolgende grote kusthaken wat door elkaar heen geraakt, en bovendien naarmate ze ouder werden ten dele weer in de zee verdwenen. Terwijl de haken zich vooruit gewerkt hebben de Maasmond in is de Noordzeeoever steeds verder teruggeworpen.

Boeiend is het om vast te stellen dat niet alleen het patroon zich door de tijden heen heeft gehandhaafd, maar dat naast de grote kusthaken ook de strandwallen in wezen door eenzelfde stromingsbeginsel zijn gevormd. Er zijn alleen geheel andere lengte-breedte verhoudingen.

Steeds gaat het om een punt die vooruit het water

in steekt. Bij de kusthaken is dat een brede stevige doorn. Bij de strandwallen wordt het een lange dunne naald of zelfs een ver uitlopende zweep. Allen hebben ze aan de basis een driehoekige verbreding, die bij de strandwallen klein bleef zodat de zijtakken zich heel duidelijk konden aftekenen. Eén tak sluit bij het achtergelegen haakduin aan tot een doorgaande zeewering. De andere blijft evenwijdig met het haakduin naar de verte toe weglopen.

Ook bij de grote duinhaken lijkt er aan de basis een tak te zijn geweest, die met de achter langs het zeestrand gelegen duinen een doorlopende waterkering heeft opgebouwd en in stand gehouden. Aan de binnenkant, - en dat is wel heel fascinerend - zijn het de oeverwallen die, als takken van het grote haakduin, evenwijdig aan het achterland weglopen. Verwarrend is daarbij wel dat deze strandwallen niet zozeer aan de basis, maar ongeveer halverwege het haakduin aansluiten.

Het 's-Gravenzande lijkt de eerste van deze stelsels te zijn geweest, tenzij er ook tegen het vasteland nog een of meer van die strandwallen kunnen worden teruggevonden. De naam Hooze Geest, de ligging van de oude begraafplaats van Naaldwijk hoog boven de rondom afgegraven kultuurgronden, en vooral de manier waarop Cruquius de directe omgeving van het dorp tekende duiden dat laatste heel duidelijk aan.

Afb. 16. Gezicht op Naaldwijk uit "de Rode" van Bleyswijck (hist. top. atlas Gemeentearchief Delft). Duidelijk heeft de tekenaar aangegeven dat de kerk hoog op de Geest is gebouwd. Bij het afwerken raakte hij evenwel in problemen met het perspectief.

Dat is aanleiding geweest om ook aan de basis van het Derde Capittel Duyn (dat het eerste had moeten zijn wanneer men van het vasteland af was gaan tellen), dus achter het 's-Gravenzande en vóór Monster, nog naar de mogelijke aanzet van een voorafgaande oeverwal te zoeken. Daarbij is het ons opgevallen dat de basis van het Derde Capittel Duyn door Cruquius gemarkeerd wordt door een reeks van duinpalen (nrs. 34 t/m 44) en dat er tussen die duinpalen en het vasteland een vallei ligt die de toepasselijke naam de Gaapert kreeg. En voorts dat hier twee kreekjes zijn ontstaan. Een daarvan begint in de Gaapert en wordt blijkens de veldnaam Zyp gevoed met zakwater uit het West Duyn. De andere heet 't Oude Vlot en komt uit het voormalige strandvlak bij het huis de Wilt Hof. Tussen beide krekken moet het terrein wat hoger hebben gelegen, anders was er maar één geweest. Zou dat wellicht het begin geweest kunnen zijn van een allereerste oeverwal die destijds de Gantelmond heeft afgesloten en waarop de Hooge Geest van Naaldwijk ontstaan is?

4.4. Het hoogst opgewassen gedeelte van een zandplaat ligt altijd langs de vóórkant, waar steeds weer nieuw zand wordt aangevoerd. In het veel rustiger water achter de plaat komt minder, maar vooral veel fijner materiaal tot afzetting. Daar ontstaat een slikrand die tot een kleischor kan uitgroeien.

De hogere rug die het eerste boven water uitkomt wordt in het Deltagebied nog steeds aangeduid als de "stelle". Daarop zullen eventueel duintjes ontstaan, en daar willen mensen nog wel eens een dijk opwerpen. Vandaar dat we namen tegenkomen als Stellen Dam, Stellen Dijk maar kennelijk ook Stael Duyn.³⁾

Op het 's-Gravenzande kunnen we de oeverduintjes terugvinden in het Zande Velt. De oude dorpskern is achter tegen die duintjes aangebouwd. Later is er voor de duintjes nog een Zand Dijk gemaakt, waarbij de duintjes van het Velt wel zullen zijn vergraven en afgevlakt. De driehoekige verbreding die een basis van de oeverduintjes is geweest, herkennen we in het wat hogere Arents Duyn en Galge Duyn. Het daarachter gelegen Vlak is nu in zee verdwenen, maar bevatte ten tijde van Cruquius nog de buitenplaats Wilt Hof, die zijn naam zou kunnen ontleenen aan een verlaten en dus verwilderde boerderij ter plaatse. In een soortgelijke ligging geeft Cruquius bij het Caep boers Vlak (voor het Nieulant) nog de Caep Woning aan.

Via de grote kusthaak met het Derde Capittel Duyn was 's-Gravenzande verbonden aan het vasteland. Binnenwaarts lag de zandplaat aanvanke-lijk als een schiereiland vrij in de Maas, van het vasteland gescheiden door een brede getijdenkreek. Die kreek begon bij de Gaapert en bij Wilt Hof als een klein zwin of vlot, maar waaierde spoedig trompetvormig breed uit. Tegen het Capittel Duyn aan voerde een Hey Pat boven de kreek langs naar het Zand toe. Beneden Naaldwijk was er het huis Heymont. We mogen daarom aannemen dat die kreek de Hey heette, een naam gebruikelijk voor diep water (Moerman 1956, p 95). Verder benedenstrooms, dus kennelijk wat later in de tijd, is Heen gebruikt. Ook de naam van Der Heyde of Ter Hey, het vissersdorpje dat vlak bij de Gaapert aan het Noordzeestrand lag, wordt wel met de Hey in verband gebracht (Schönveld, 1955, p 163).

Gevoed via de Hey, ging de opbouw van het 's-Gravenzande en in het bijzonder het opwassen van het schor steeds verder van het noordoosten naar het zuidwesten. Allereerst werd de Noort rijk om als een gors door de mensen te worden benut. De Noort of den Oort is een veel voorkomende gorsnaam. Het kan voorkomen dat een Noort ook noord ligt. Maar slechts zelden vinden we dat de tegenstelling zuid daarbij een verband legt met de windstreken.

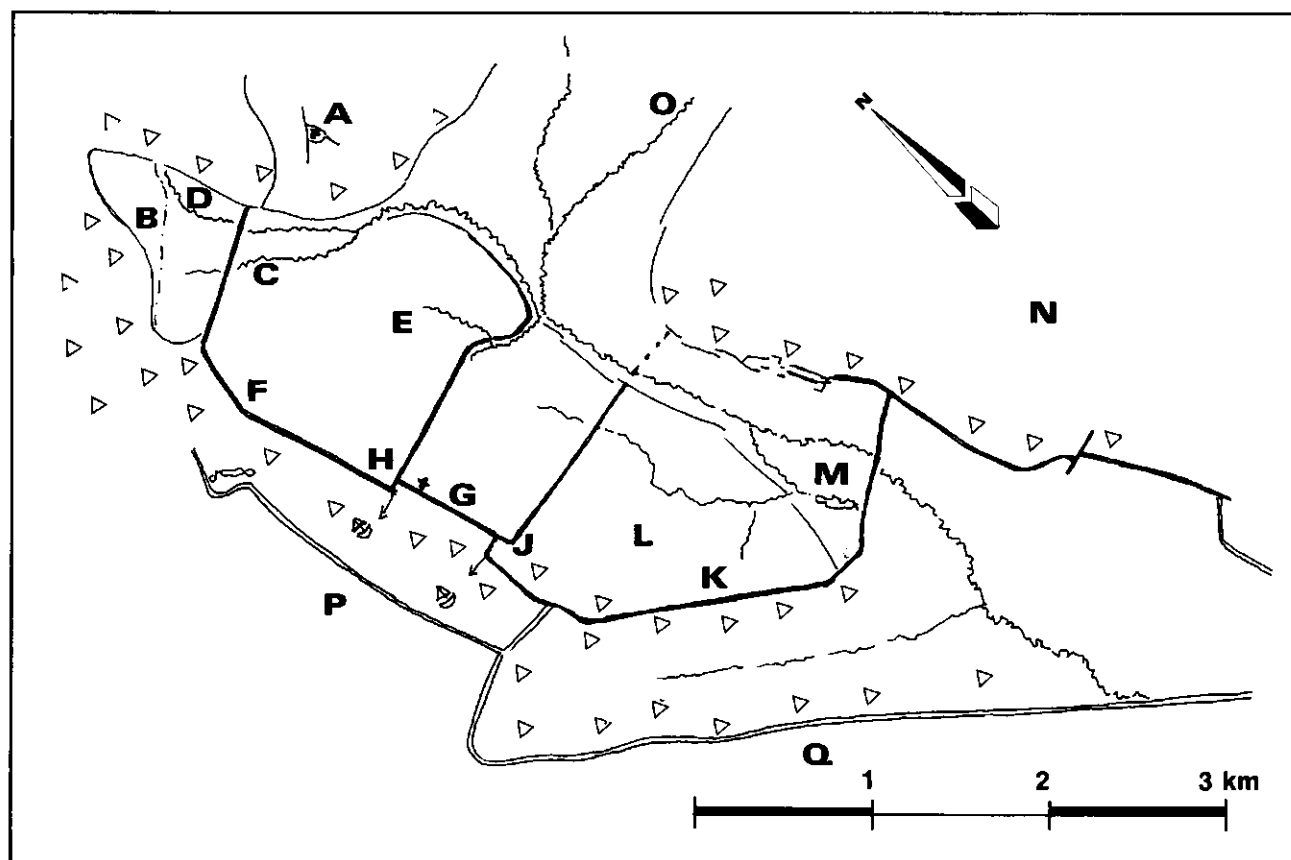
De Noort moet vanuit Monster in gebruik genomen zijn en daartoe ontsloten en bevestigd door het duinregeltje bij de Wilt Hof in een dijkje te veranderen. Dat dijkje buigt als 's-Gravenzandse Weg of Dijkje vervolgens achter langs het Zande Velt af. Na enige tijd werd het geheel afgesloten door een zijdwende⁴⁾ in de richting van het vasteland. De zate van die zijdwende wordt door Cruquius nog aangegeven.

In de duintjes voor de zijdwende zal wellicht een eerste vissersdorpje zich spontaan genesteld hebben zoals dat later ook op Stael Duyn zou gebeuren. Toen men na verloop van tijd er aan toe kwam om de 's-Gravenzandse Weg opnieuw te verlengen, kon dat niet meer recht toe recht aan. Er kwam een korte bajonet over de zijdwende. En verder zuidelijk werd daarna de landinrichting opnieuw met een zijdwende afgesloten. Wat speels verbasterd vinden we de beide zijdwenden terug in de namen Noort Wint en Zuyt Wint.

Dit is kennelijk de fase geweest waarin 's-Gravenzande als een zelfstandige gemeenschap is ingericht. Het plaatsje werd ontwikkeld langs een Lange Straat, ter plaatse van het dijkje tussen de

Afb. 17a. Topografie volgens Cruquius.

Verklaring

- ▽ Duin- en hogere zandgronden
- A Monster
- B Hey Pat
- C 't Oude Vlot
- D de Zyp
- E de Noort
- F 's-Gravenzandse Weg
- G 's-Gravenzande
- H Noort Wint
- J Zuyt Wint
- K Stellen Dijk
- L 't Oude Lant
- M Dycker Wael
- N Naaldwijk
- O Gantel
- P Zant Dijk
- Q Maas Dijk

beide zijdwanden. Nabij het Noordeinde kwam een kerkje en aan de Zuyt Wint werd het dorpsbeeld afgesloten door een belangrijk huis (het klooster). Toen men later nog weer verder ging was er opnieuw een bajonet nodig.

Als een grafelijke stichting is het 's-Gravenzande kennelijk bedoeld geweest om uit te groeien tot een havenstadje (Fockema Andrea, 1948, p 37 en 121). De schepen hebben echter nooit een andere plaats kunnen vinden dan het strand langs de Maas. Aan beide einden van de Lange Straat, nabij de Noort Wint en de Zuyt Wint, is een "Veet" aangegeven. Mogelijk staat dit woord voor Veest? Daarmee zou dan de waaijerige toegang tot dat strand bedoeld kunnen zijn. Veest is immers een luidruchtige, fluitende wind (Middel Ned. Woordenboek).

De stichting van 's-Gravenzande zal nauwelijks mogelijk zijn geweest voordat ook de Gantel opnieuw was afgesloten, wat naar onze schatting kort na 1164 kan worden gesteld. Beekman (1921, p 33) vermeldt dat de kerk van 's-Gravenzande tenslotte in 1238 als een zelfstandige parochie uit Monster werd losgemaakt.

Intussen ging de aanwas van 's-Gravenzande steeds verder, en na de afsluiting van de Gantel zelfs versneld. Het moment kwam om de bedijking af te ronden met een afsluiting van de Hey. Vanuit de duintjes direkt ten Zuiden van de plaats is toen langs de rand van de zandplaat en dus over de stelle een Stellen Dijk opgeworpen (later Oude Dijk genoemd), die moet hebben aangesloten op de duintjes van Naaldwijk, ter plaatse van de Opstal. We vinden bij Cruquius aldaar nog een boerderij die d'Ouden Dijk heette. Ook de Dycker Wael, een doorbraakkolk, wijst de plaats aan waar de Hey werd afgesloten. De datum van die afsluiting kan met de Fremery worden gesteld vermoedelijk na 1238 en voor 1242 (zie Beekman, 1921, p 33).

Aansluitend is ter verdere bevestiging van 't Oude Lant nog de Zant Dijk opgeworpen. De Wael, een doorbraakkolk bij de Bank, laat zien dat die dijk echt nodig is geweest. Profijt door landwinning heeft de dijk echter niet gebracht, getuige de veldnaam 't Lege Nest, die wij in de kleine strook gewonnen land terugvinden.

Intussen was voor het 's-Gravenzande reeds een nieuwe oeverwal met duintjes in opbouw. Onder invloed van de Heymont en de Lierdelta was de staart van dat stelsel heel dicht tegen die van 's-Gravenzande aangevleid. Ze zijn samenge-

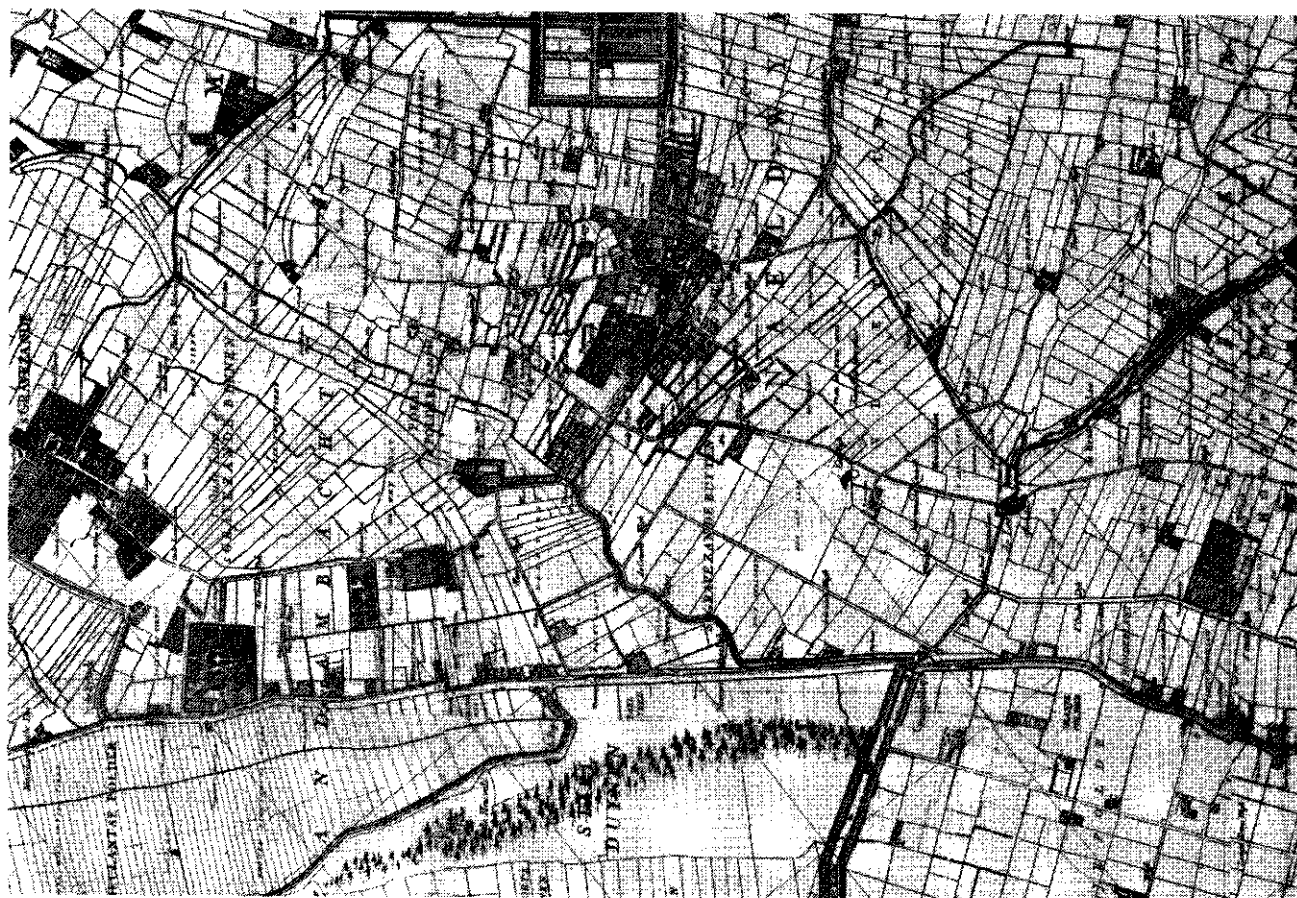
groeid tot één brede Geest. Door het veelvuldig voorkomen van Alsem, een kruid dat o.a. is gebruikt om alcohol op smaak te brengen, kan die strook de naam Alsem Geest hebben gekregen. Omdat ongeveer tegelijkertijd met de Hey ook de Lier kon worden afgedamd door d'Oude Dijk, die van Heymont naar de Nol loopt, ging de aanwas van het nieuwe land van 's-Gravenzande-Buyten nu heel snel.

En daarmee kwam de definitieve Maas Dijk in zicht. Het lijkt erop dat die in delen gemaakt is. Eerst zal de dijk gebouwd zijn voor de Alsem Geest langs naar d'Oude Dijk en vervolgens aansluitend voor het Honderlant⁵⁾ langs nog naar de Nol van Maasland. Vandaar was er reeds een aangesloten dijk naar de Schie toe. Deze nieuwe Maasdijken worden geacht nog voor 1242 tot stand te zijn gekomen (Beekman, 1921, p 33/34). Aanvankelijk is de dijk nog niet voor 't Noorlant langs doorgetrokken. Dat Noorlant heeft men eerst nog laten rijpen, voordat in de loop van de XIVde eeuw de Noorlantse Dijk tot stand is gekomen. Eerst op dat moment was de Maas Dijk een feit, die daarna eeuwen lang als hoofdwaterkering van Delfland heeft gegolden.

De verdere aanwas bracht heel lange ver doorlopende oeverduintjes, zoals de Stael Duynen, die tot ver in de Oranje Polder hebben doorgelopen en daar gebruikt zijn om de boerderijen op te plaatsen. De Nieuwlandse Polder is in 1420 achter het Stael Duyn aangelegd als een buitenpolder. De Oranje Polder dateert van 1644 en het Buiten Nieuwland van 1777 (van Liere, 1948, p 17).

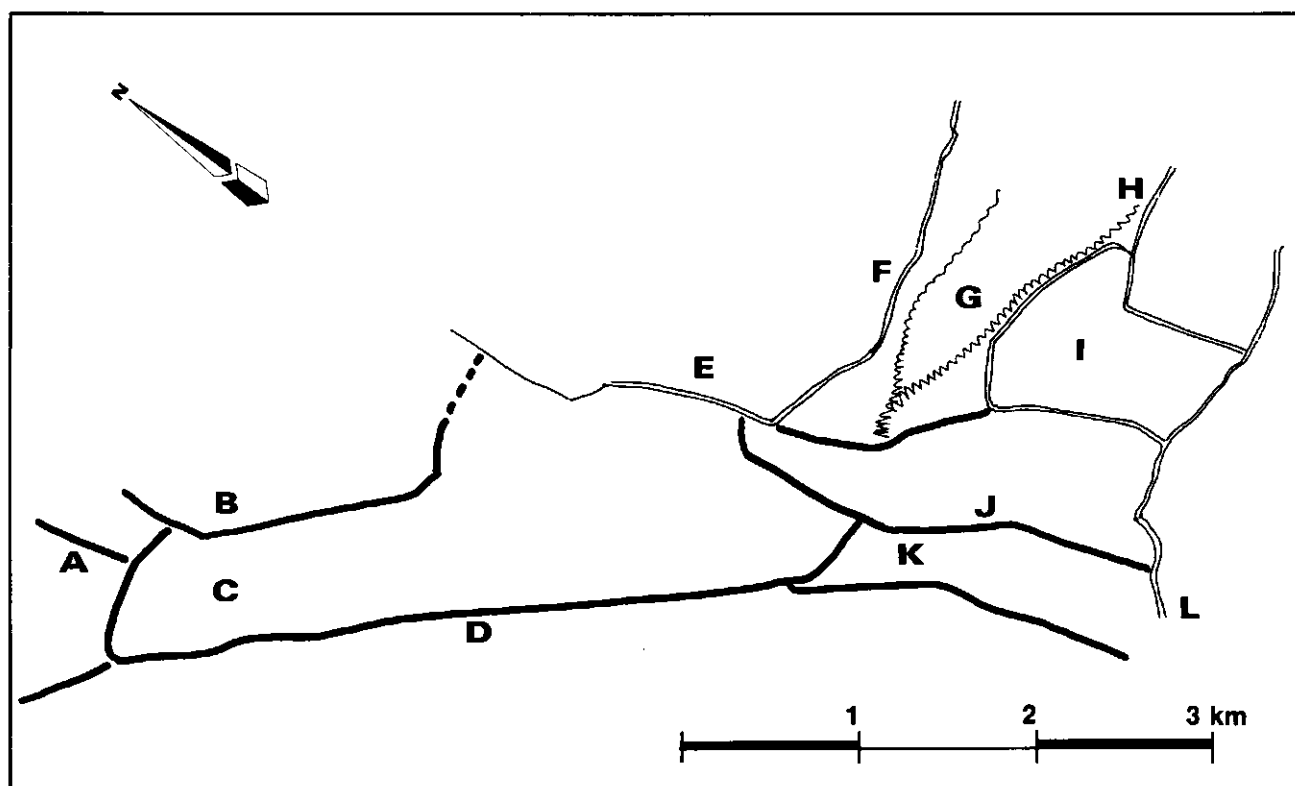
4.5. In dit hoofdstuk hebben wij enkele gebieden besproken die allemaal duinlandschappen zijn en daarom veel gemeen hebben, maar toch zeer uiteenlopende gezichten lieten zien. Het waren, nu in omgekeerde volgorde: een jong strandwallenlandschap in volle opbouw; een oudtijds reeds in cultuur gebracht strandwallenlandschap dat in afbraak en verval was geraakt; en het daarachter gelegen oude strandwallenlandschap dat zo zeer tot rust was gekomen dat het door veen overgroeid raakte. Alle drie geven ze ons heel verschillende beelden van landschappen die toch op een vergelijkbare wijze geboren werden.

De jonge oeverduintjes tonen ons de opvallende periodiciteit in de duinvorming op telkens achter-eenvolgende strandwallen. Althans bij een aangroeiende kust. Maar het zand dat daarbij wordt afgezet komt wel ergens vandaan. Er is in het alge-

Afb. 21a. Topografie volgens Cruquius.

Verklaring

- A Zanddijk
- B Stellendijk
- C Alsem Geest
- D Maasdijk
- E Leedijk
- F Noort Lier dijk
- G Lier
- H Lier Dijk
- I Hondert Morgen
- J D' Oude Dijk
- K Honderlant
- L Nol

meen in de natuur slechts een begrensde hoeveelheid bouwstoffen beschikbaar. Opbouw en afbraak gaan steeds hand in hand. De dichtgroeiende Maasmond was in zekere zin het tegenbeeld van de kustafslag langs de Noordzee.

Die kustafslag ging ook in het oude landschap met aanzienlijke verplaatsing van zand gepaard. Een niet te verwaarlozen deel van het door de zee weer losgewoelde zand is landinwaarts geblazen. Het oude kultuurlandschap werd aldus dubbel geteisterd, door het zeewater en vooral door stuifzand. Het verder naar achteren gelegen binnenduinlandschap behield de door een periodische ontwikkeling verkregen structuur. Het kon daarbij rustig rijpen en ouder worden, wat inhield dat het door een veenlandschap gedeeltelijk werd overwoekerd voordat de mensen er hun intrede deden.

Terugkijkend in de geschiedenis van de bewoning van het landschap, die uiteraard slechts een klein

deel van de geologische tijdschaal omvat, hebben we mensen op twee plaatsen zien binnenkomen. Allereerst is er een binnenkomst geweest via de Maas waar mensen zich op de Maasoever tussen de duintjes genesteld hebben. Ruimte daarvoor was blijkbaar vooral bij Monster beschikbaar. Uitlopers naar Ockenburch en Naaldwijk toe volgden.

Daarna is er een andere, weer nieuwe aanzet gekomen via de Oude Rijnmond. Uitwaaiend langs de Noordzeekust is het aanvankelijk zozeer scheidende bosgebied bij 's-Gravenhage tot een verbindingsschakel gemaakt. Het lijkt erop dat Voorburg en Rijswijk vanuit 's-Gravenhage gekoloniseerd kunnen zijn. En ook de Maasstreek werd onder het bewind van de graven opgestoten in een ontwikkeling die heel snel en actief inspeelde op de dynamiek van water en land.

NOTEN.

¹⁾ Later is deze waterscheiding, tevens landscheiding, in noordelijke richting verplaatst. Daar vinden we hem door Cruquius aan de rand van de kaart nogmaals ingetekend.

²⁾ De naam Ael Sloot kan ook afgeleid zijn van het vervoer van aal of mest (vgl. Mededelingen Ver. Naamkunde 36, 1960, p. 14).

³⁾ De andere verklaring, dat Stael Duyn ontleend zou zijn aan de staken of palen waaraan vissers in het water hun vistuig bevestigden (Beekman, 1921, p. 34) overtuigt niet. Dat zou immers goed zijn geweest voor een naamgeving van het water, niet van het hoge en droge duin.

⁴⁾ Een zijde-wende of zyd-wint is een kade of dijk die flankdekking geeft waar de hoofdwaterkering ophoudt of tekort schiet; veelal dus een dwarskade die loodrecht op de hoofddijk naar achteren loopt.

⁵⁾ 't Honderlant komt van Hontenesserlant, d.w.z. de vroegere Honter-Nessen. Een nes is een stuk onbedijkt land. Honte kan een voortjagende stroom zijn, maar tevens verband leggen met een Gerardus de Honte (zie Beekman, 1921, p. 26).

5. Het Westland en de watersnood van 1134

5.1. Wanneer wij de ontginning en verkaveling van het Westland in de XIIde eeuw willen onderzoeken en beschrijven, dan moeten we ons een heel ander beeld voor ogen halen dan de ons bekende 'glazen stad'. Het is dan zelfs niet genoeg om ons in te leven in het fraaie binnenduinschap dat Cruquius in 1712 heeft getekend met statige buitenplaatsen, boschages, tuinen en boomgaarden. Dat alles is immers de navolgende oogst geweest van de grote ontginning. Vóór die ontginning zal het Westland een weinig gerept natuurlandschap geweest zijn, ook al hadden zich reeds meerdere eeuwen mensen in dat land genesteld.

Voor onze kennis van dat natuurgebied doen wij allereerst een beroep op de beschikbare literatuur. Daaruit ¹⁾ leren wij dat de Romeinen aan het eind van de IIIde eeuw dit gebied ontruimden, waarna het ontvolkt raakte. Wat achterbleef was een breed ontwikkeld schorrenlandschap gesitueerd op de oevers van de Gantel, toen nog een stromende rivier. Het schorrenlandschap strekte zich tot in het achterland uit temidden van levende venen. Langs de Noordzee werd het beschermd door brede, maar betrekkelijk lage 'oude duinen', die gedeeltelijk veel verder in zee lagen dan onze huidige kustlijn. Ook langs de Maasmond was de opbouw van strandwallen begonnen. Een eerste strandwal heeft met zijn duintjes de mond van de oude Gantel gesloten. Er ontstond aldus een landschap dat naar beide zijden tegen de zee verdedigd was.

De bewoners hebben zich allereerst genesteld op de strandwallen langs de kust, bij Monster, Naaldwijk, Ockenburch (Loosduinen) en bij 's-Gravenhage. Vandaaruit zijn voorzichtig de mogelijkheden van het achterland verkend. En zo moet er bij het begin van de XIIde eeuw een wellicht vrij uitgestrekte, maar toch weinig intensieve kolonisatie tot stand gekomen zijn.

Daarna zou in 1134 tussen Naaldwijk en Monster de kust door een stormvloed weer zijn opengebrouwen. De Gantel kreeg toen een nieuwe mond naar de Maas toe, naast de vroegere geheel verzande uitgang.

Vrijwel het gehele Westland, behoudens de wat

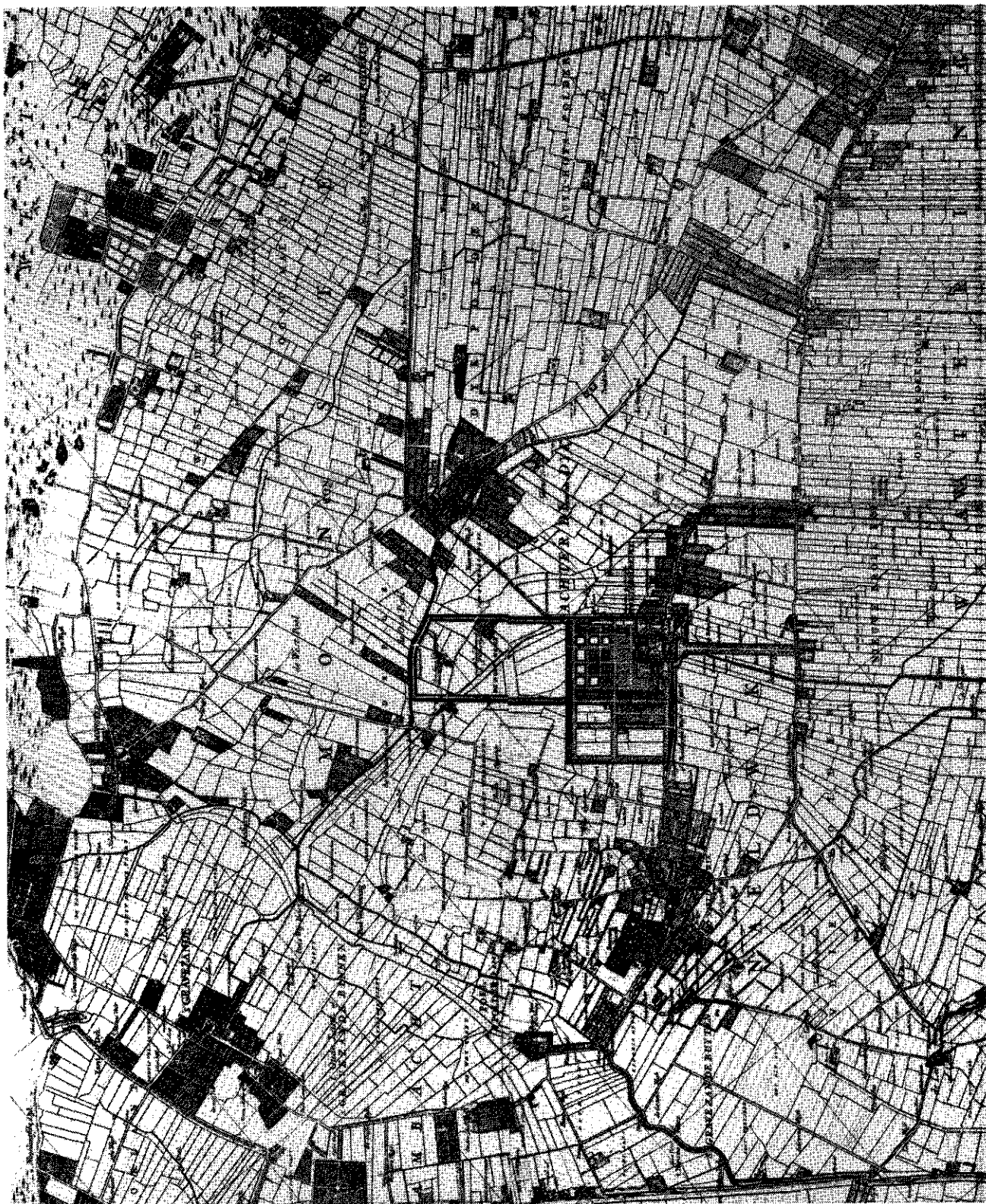
hogere duingronden, werd overstroomd en opnieuw met een kleilaag bedekt. Landinwaarts liep dat "Westlanddek" geleidelijk uit over de oudere bodemlagen. De grenzen van de overstroming zijn door Van Liere globaal ingeschetst. Hij gaf aan dat op het kleidek spoedig een rietbegroeiing gekomen moet zijn, die een snel opwassen van het kleidek bevorderde.

Latere auteurs en met name Raue (1982) veronderstellen de gevolgen van de overstroming als plaatselijke kleiafzettingen tot veel verder in het achterland.

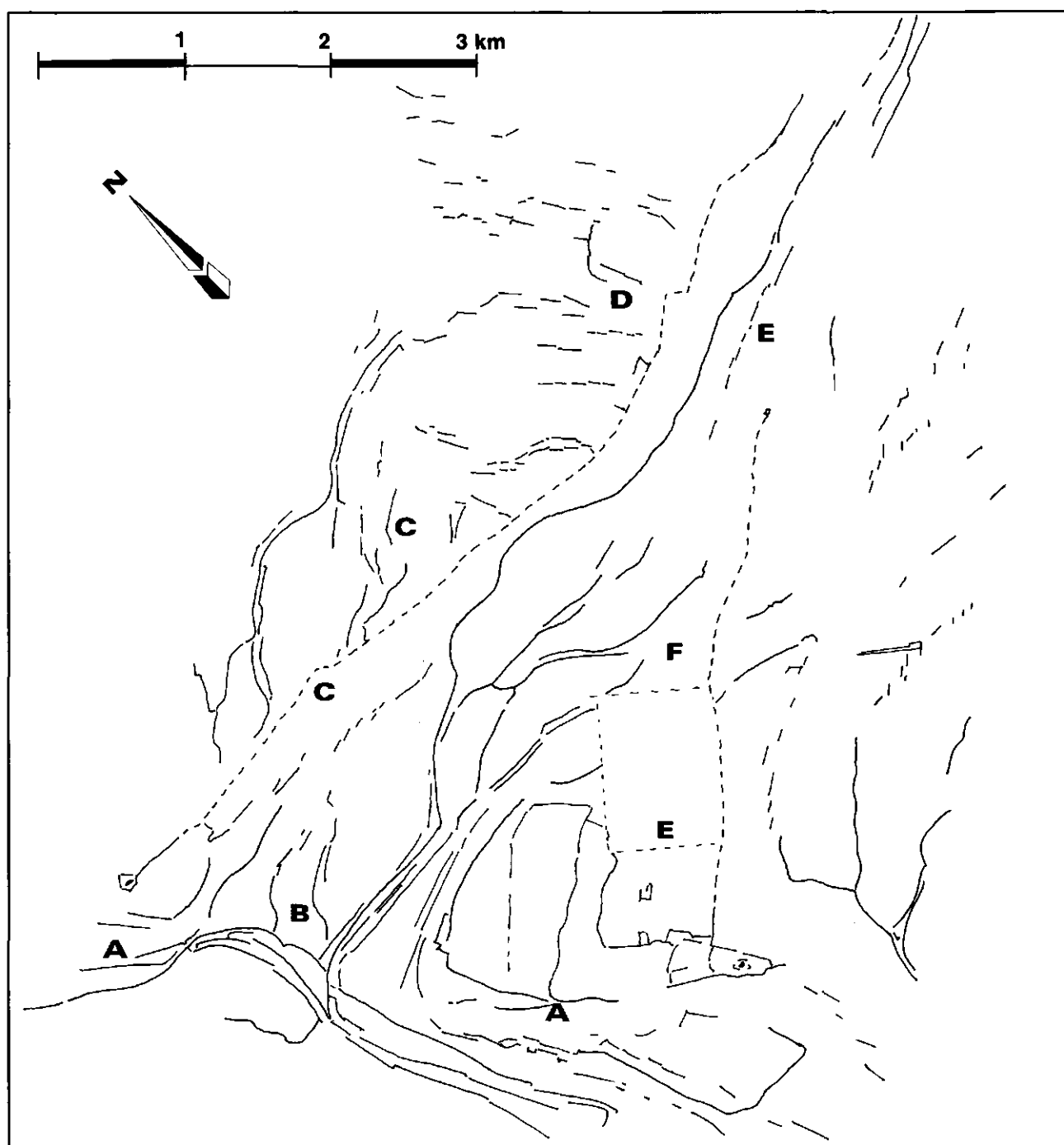
Over de aanwezigheid van levend veen in het eigenlijke Westland wordt ook in de toelichting bij de geologische kaart nergens gerept. Wel worden zuidelijk van Wateringen de resten aangegeven van een later vergraven hoogveen.

5.2. Op de fraaie kaart van Cruquius zoeken wij nu allereerst naar sporen die de stormvloed van 1134 achtergelaten zou kunnen hebben. En inderdaad, door een zorgvuldige keuze te doen in de lijnen die Cruquius op zijn topografische kaart heeft gebracht, is het mogelijk die ramp nu nog te tekenen. De oude kustlijn en de doorbraak zelf zijn het makkelijkst te herkennen. De overslag of crevasse, waarin over een wijde omtrek alles is neergeworpen wat door het binnenkolkende water bij de doorbraak werd weggespoeld (mensen en vee, huizen en bomen, en vooral heel veel grond), die overslag is getekend door kromme lijnen achter de doorbraak. Dat zijn kennelijk de kreekjes geweest die het ingebroken water achterwaarts hebben afgevoerd omdat het niet meer over de zware overslag terug kon. Iets meer naar achteren buigen die kreekjes oostwaarts af, zodat alle water zich tenslotte en masse heeft verzameld in de wel-dra overvolle Gantellaagte.

Toen heeft dat water door de rand van de overslag heen zich weer een ruime terugweg geforceerd naar de Maasmond toe. Opvallend zijn lange gestrekte 'Ryten' die door het snel terugvlietende water in het landschap getrokken zijn. Ryt, Riet of Reet is een waternaam die met name in de kuststreken voorkomt (Schönfeld, 1955, p 188). De namen Groote Ryt en Kleyne Ryt zijn na de latere inpoldering overgegaan op twee aan die

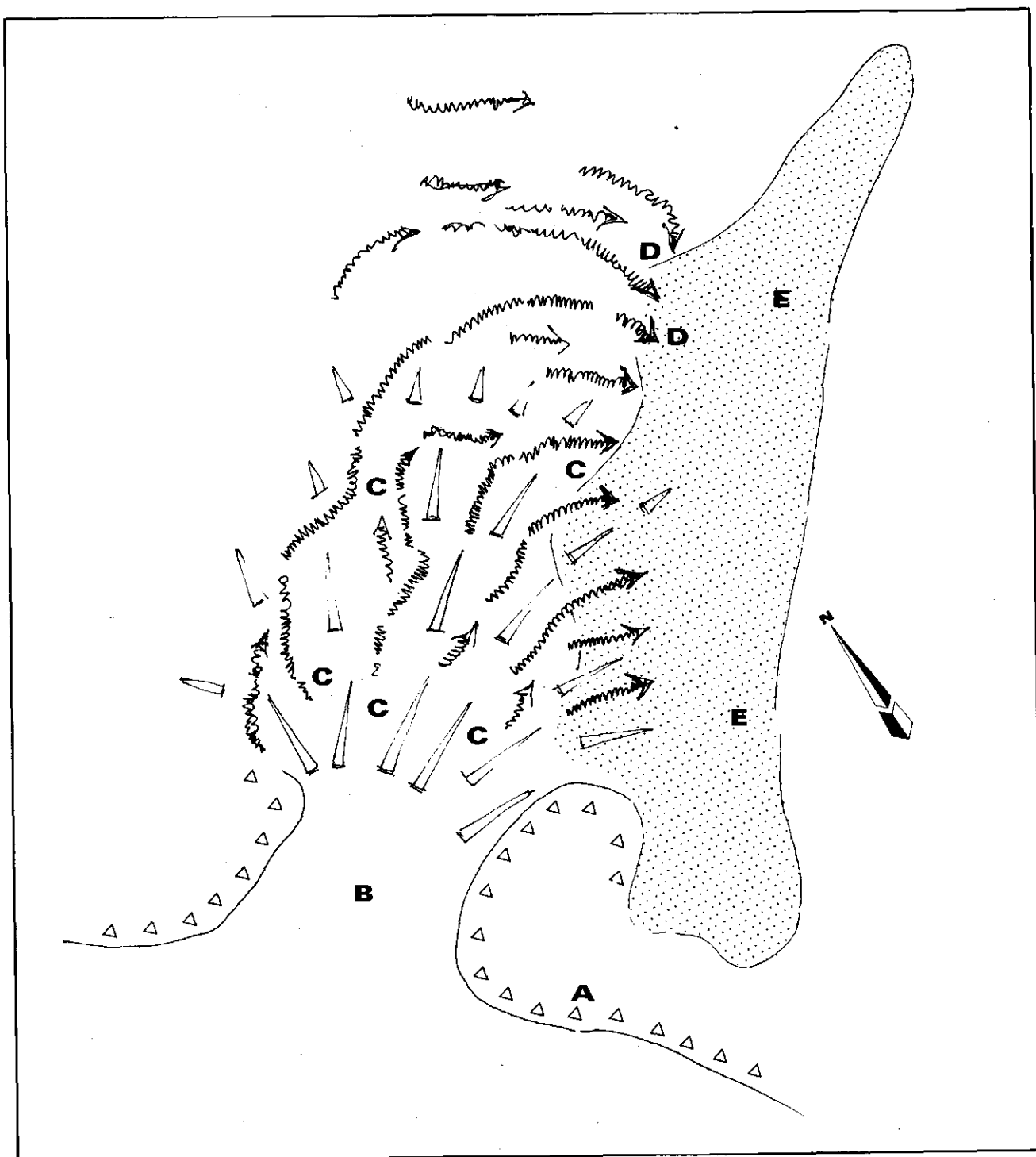

Afb. 22a. Topografie door Cruquius 1712.

Verklaring

- A de voormalige kustlijn (duintjes)
- B de doorbraakkolk
- C de overslag
- D kreken
- E Gantelboezem
- F stroomgeulen ('Ryten')

Afb. 22c. De doorbraak van 1134.

Verklaring

A	de voormalige kustlijn (duintjes)	D	kreken
B	de doorbraakkolk	E	Gantelboezem
C	de overslag	F	stroomgeulen ('Ryten')

Afb. 22d. De terugslag daarna.

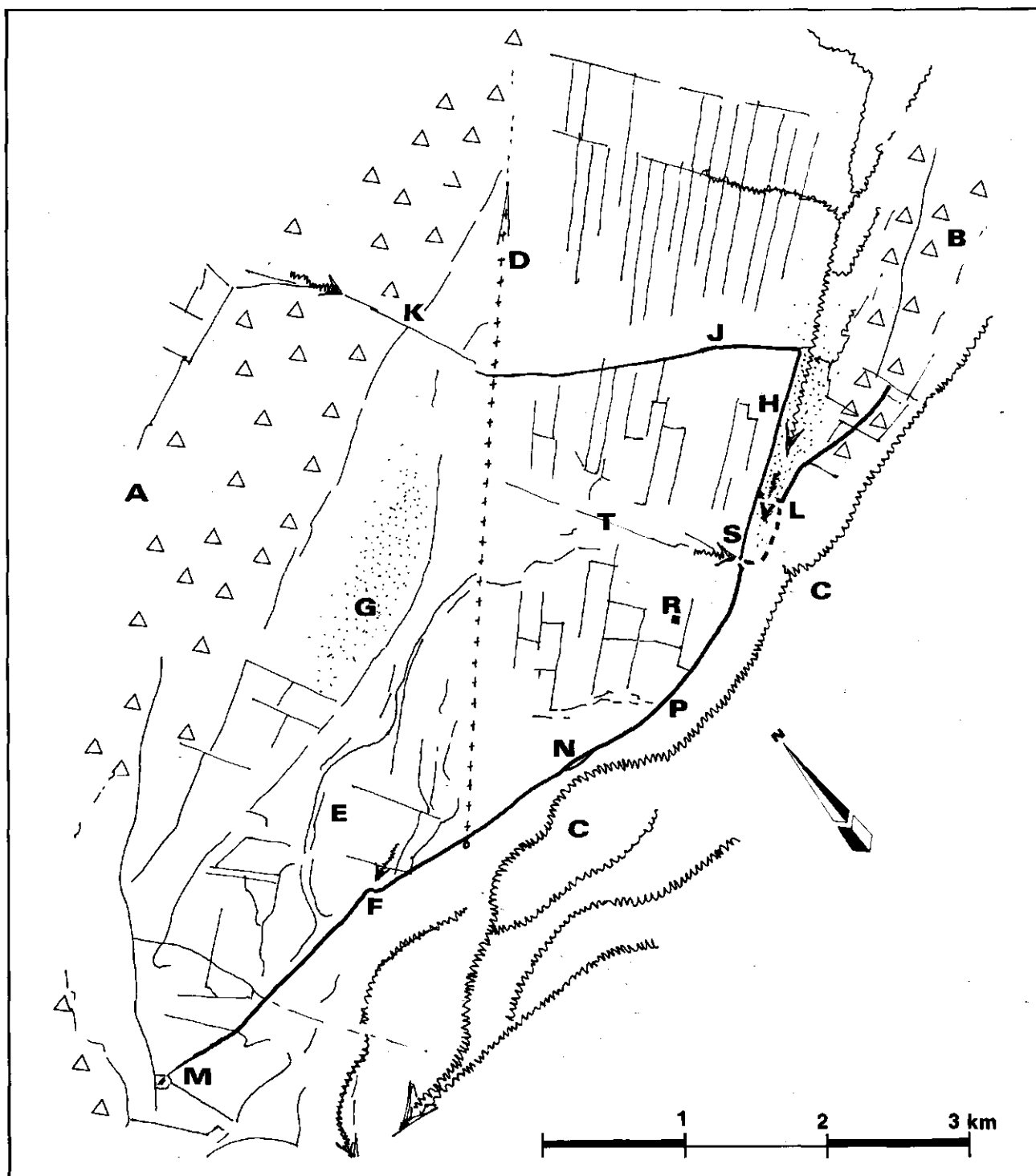
De overstroming van het Westland. 1134.

Afb. 23a. Topografie door Cruquius 1712.

Verklaring

A	duinen langs de Noordzeekust	F	verondersteld 'licht'	N	dorp Poeldijk
B	binnenduinen bij Rijswijk	G	Gemeente, Mient of Made	P	Poel Dijk of Noord-Gantel Dijk
C	Gantelbedding	H	Lozer Dijk	R	't Uyt Hof
D	grensscheiding	J	Lozer Laan	S	Haesjes Heul
E	Booma	K	Loosduinen	T	Escamp
		L	Oude Hooge Dijk		
		M	dorp Monster		

Afb. 23b. Analyse van het kaartbeeld.

Afwatering en bedijking benoorden de Gantel.

beschikbaar. Het feit dat de kleiafzettingen van het Westlanddek ook daar waar geen dijken of duinen aanwezig waren toch een natuurlijke begrenzing hebben gevonden, wijst erop dat ook geleidelijke overgangen als begrenzing van een overstroming kunnen dienen. En wanneer een dijk eenmaal in zulk een zone is aangeland dan is het niet strikt nodig om de dijk verder uit te bouwen. Wel wordt de keuze van het eindpunt wat willekeurig en riskant. Die plek vraagt dan om blijvende dijkbewaking. En dat is verzekerd wanneer men er een flinke boerderij op plaatst, belast met het beheer van het achter- en voorgelegen land. Op zulke overwegingen heeft Winsemius (1962, p 31) zijn stelling gebouwd dat 't Kraayenest bij de Lier een bewoond dijkende is geweest. Voor de boerderij die nabij de Gantel een bijna even veelzeggende naam Wilde Zee droeg, volgde hij toen echter een andere veronderstelling. Hij heeft naar een kortsluiting tussen Noord- en Zuid Gantel Dijk gezocht en vond bij Cruquius een perceel met de verleidelijke naam Oude Hooge Dijk, die wij zoeven hebben geïdentificeerd als afkomstig van een afgegraven stukje Poel Dijk, dat in tegenstelling tot de daarachter toegevoegde Lozer Dijk altijd een 'Hoge' of zeeverende dijk geweest was.

Ervan uitgaande dat de Wilde Zee inderdaad het einde van de Merryen Dijk heeft getekend, en dat er derhalve tussen de noordelijke en zuidelijke Gantel Dijk een flinke keel openbleef die het water uit de achtergelegen venen kon doorlaten, zullen we aan die afwatering nog terdege aandacht moeten geven.

Bestuderen we de omgeving van de Wilde Zee nader, dan onderscheiden we achter de Merryen Dijk allereerst een wat blokvormige verkaveling die bij Naaldwijk breed aanzet maar bij de Wilde Zee smal eindigt. Om dat land te beschermen moet de dijk gebouwd zijn. Hogerop, achter de Broekweg, ligt een heel ander landschap: polders met de kenmerkende Hollandse veenverkavelingen. Er kan nauwelijks twijfel over bestaan dat dat een aaneensluitend hoogveengebied geweest moet zijn, dat zich langs Wateringen tot dicht bij Naaldwijk heeft uitgestrekt, en dat tegelijk een markante waterscheiding geweest is tussen de laagte van de Gantel en het Lierstelsel.

Boeiend is voorts dat de achtereenvolgende gedeelten van dat grote veengebied namen hebben die een landschappelijke opvolging of suksessie aanduiden. Het meest zuidelijke deel heet samen met de bij Naaldwijk aansluitende schorren Vliet Polders.

Vervolgens komen de Broek Polders. Broekland kan zowel een veenbodem als een vlakke kleibodem hebben. Kenmerkend is veeleer dat het land drassig is door stagnerend water. Er is dus altijd een neiging tot veenvorming, hoewel dat meestal door de cultuur verhinderd wordt. Veel broeken zijn integendeel door aanhoudende cultuur, met name door begrazing van vee, uit veenland ontstaan.

Op het Broek volgen de Velt Polders. Velt is een naam voor open landschap, in casu een vermoedelijk nog levend hoogveen. De hele suksessie van namen suggereert een landschappelijke opvolging die door bodemverschillen en kulturele ontwikkelingen beide kan zijn opgeroepen, en die kennelijk een situatie schetst zoals die bestond bij het begin van de grote ontginning.

Verder naar het noorden (zie fig. 27b.) veranderen de namen opnieuw: Hoek, Plas Poel en dan weer Broek. Daarnaast ligt in het verlengde van de Gantel ook nog een blok verkaveling dicht tegen de duintjes van Rijswijk aan. Wij vinden er de namen Schaepen Wey en Osse Wey. Zien we scherp toe, dan is niet de Vlietweg de begrenzing van deze verkaveling maar de reeks boerderijen die in de Hoek Polder heeft gelegen op enige afstand van de weg.

De boerderijen van Hoek zijn dus niet aan een weg geplaatst, maar zoals Bult (1983, p 36) voor Abtswoude heeft afgeleid op een toenmalige hoogtelijn in het veen, en wel boven een stroombedding waarin een of meer veenstroompjes en veenmeertjes of -poelen hebben gelegen. De naam Plas Poel herinnert daar aan. De Hoek is kennelijk een jongere buurtschap in het veen geweest, behorende bij het oudere Rijswijk. Boven, bij de boerderijen, op de goed te ontwateren rand van de veenkoepel moet het bouwland hebben gelegen, beneden langs de veenlopen blijvend grasland bijv. de Schaepen Wey en de Osse Wey.

Kennelijk gaat het hier nog om een oude en traditionele boerenonderzetting die, dat mag worden aangenomen, voor 1134 en wellicht reeds lang daarvoor gesticht was in het veen.

Voor de afwatering was deze omgeving aanvankelijk geheel aangewezen op de Gantellaagte, die zelf als gezegd door duinzand was afgestopt. Veel gelegenheid om de situatie te verbeteren kan er dus niet geweest zijn, terwijl voortgaande cultuur door het inklinken van het veen de situatie steeds moeilijker maakte. Er moet gezocht zijn naar andere mogelijkheden. Een oplossing kan het wellicht geweest zijn om de Broek Vliet langs de rand van het hoge veen naar Hoek toe te verlengen. Ik

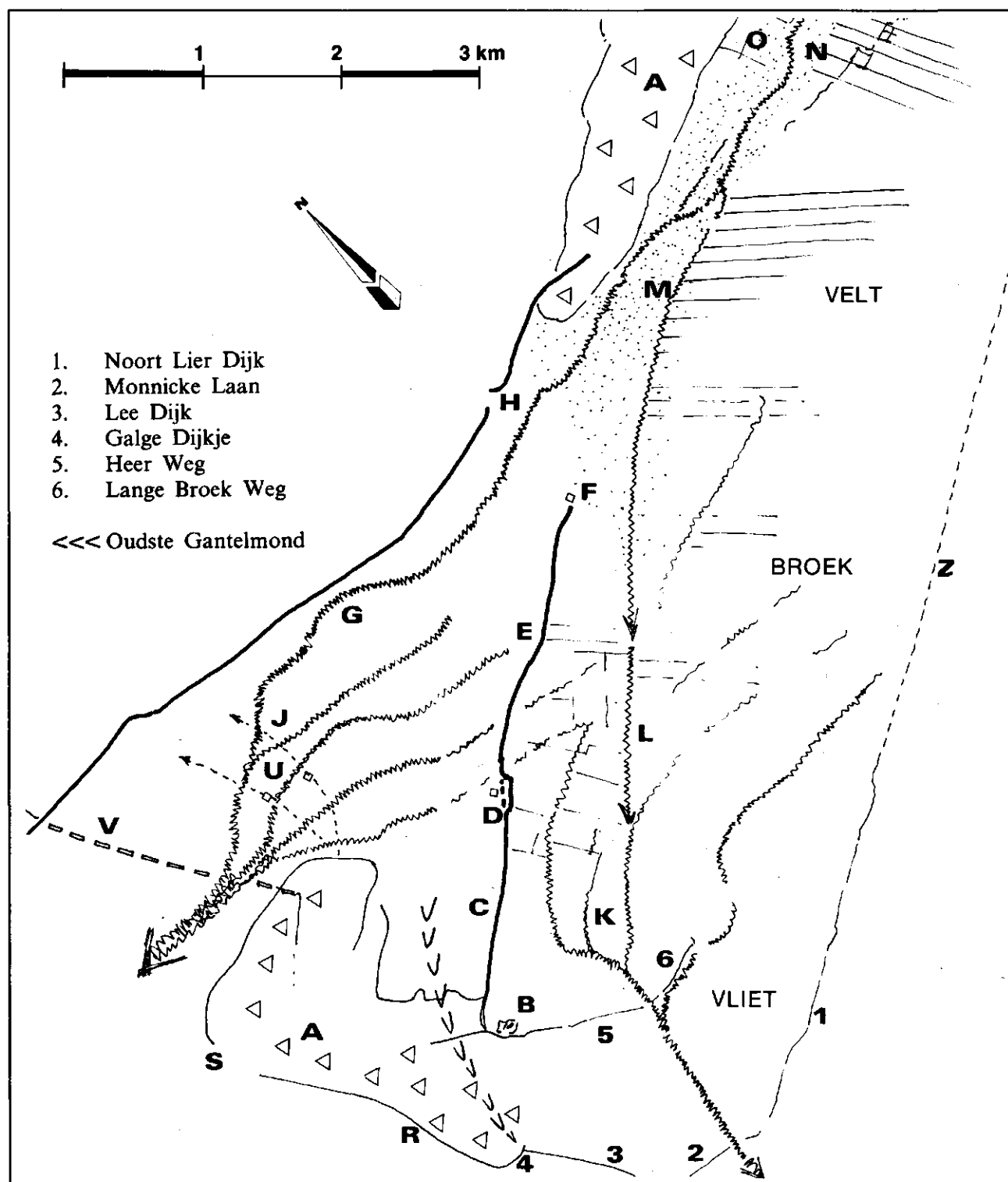

Verklaring

A	duinen bij Naaldwijk en Rijswijk	E	Merryen Dijk
B	dorp Naaldwijk	F	de Wilde Zee
C	Dijk Weg	G	Gantelstromen
D	Huys te Hontshol en Hontsholre Dijk	H	Oude Hooge Dijk
		J	Achter den Dijk
		K	broekvlieten

Afb. 26a. Topografie door Cruquius 1712.

L	Broek Vliet	S	Bak Woning
M	Watering en dorp Wateringen	U	den Hoogen Doortocht en den Lagen Doortocht
N	Hoek	V	Zwarten Dijk
O	Osse Wey en Schaepen Wey	Z	Zweth
R	Ouden Dijk		

Afb. 26b. Analyse van het kaartbeeld.

Afwatering en bedijking bezuiden de Gantel.

Wij hebben de Booma reeds ontmoet als een afvoer in het midden van de grote strandvlakte tussen 's-Gravenhage en Rijswijk. Alles wijst er op dat dit ooit een getijkreek is geweest aansluitend op de Maasmond.

Wij hebben voorts voetstoots aangenomen dat de Gantel op een natuurlijke wijze door duinzand kon worden afgedamd. Toch is dat niet vanzelfsprekend. Zolang zich geen andere afvoer voordoet zal het water in een door inwaaiend zand afgeknepen afvoergeul alleen maar sneller gaan stromen en het ingeblazen zand steeds weer wegspoelen. De geul verplaatst zich aldoende met de westelijke winden mee in oostelijke richting. Het stromingsbeeld van de Westerlee achter langs de Zuid Geest van Naaldwijk is tekenend voor dat gebeuren.

De oude Gantel is blijkbaar wel vastgelopen. Dat wijst zowel op een eigen zwakte (het vermoeren of verlanden van de bovenloop) als op andere mogelijkheden (met name de Westerlee) en op een zeer sterke aanvoer van zand aan de Gantelmond. De brede Hooge Geest (later op spaarzame resten na afgegraven) getuigde met nadruk van dat zandtransport.

Maar de Booma? Wanneer die er in geslaagd is om wel een klein "vloeygat" open te houden dan moet dat gat met de wind mee zijwaarts zijn weggedrukt. Dan kan het tenslotte alleen hebben gelegen precies daar waar de grote Ganteldoorbraak zou komen. En de aanwezigheid van een kleine bres op de plaats van een grote doorbraak doet tussen beide een oorzakelijk verband vermoeden. Ook de naam Booma valt nu wellicht te ontwaarselen. Beekman (1948) schrijft Boom-Watering, wat overeenkomt met Boum-Aa. Verder kennen we in Delfland het Bom Meer dat Schönfeld (1955, p 195) ook Boummare of Boemere spelt. In beide gevallen geeft het Etymologisch Woordenboek (v. Wijk en/of de Vries) met bom, is spon of spongat een duiding die in de gegeven situatie heel goed past. Ik houd het er op dat de Booma tot in de XIde eeuw een bescheiden spon of vloeygat open heeft kunnen houden, en dat in 1134 de zee door dit spongat heen is ingebroken.

5.6. Na de ramp van 1134 is het herstel van het verwoeste land niet alleen door de aanleg van dijken op gang gebracht. Ook de natuur hielp mee aan de wederopbouw.

Reeds voor de ramp moeten er in de Maasmond grote zandplaten zijn geweest die bij eb gedeeltelijk droog vielen en dan goed zichtbaar geweest

kunnen zijn. Bij hoog water verdwenen die platen onder het water zodat de stormvloed daaroverheen ongehinderd de duinen kon bereiken en aantasten. Maar na de stormvloed waren die platen er weer.

Dankzij het vele zand dat de doorbraak had opgewoeld zullen ze nog sneller gegroeid zijn. Alles wijst erop dat met name het 's-Graven-Zande zich heel snel ontwikkeld heeft.

Achter langs dat Zand bleef er een smalle stroomgeul die zijn monding in het zuiden had bij Heymont en waarvan de oorsprong aanvankelijk in het noorden lag nabij Ter Heyde, een vissersdorpje aan het Noordzeestrand.

Naarmate de zandplaat opwies moet de stroomgeul steeds dichter zijn aangedrukt tegen het zand-eiland waarop Naaldwijk lag. Het werd nodig de voet van de duintjes als een dijk te versterken en te verdedigen. Deze Oude Dyk heeft aan de zuidzijde van Naaldwijk op den duur zelfs het karakter gekregen van een ringdijk die om de kern heen naar binnen boog.

Hoger op langs de Heen ontbreekt deze Oude Dyk. Aan de rand van de Hooge Geest vinden we wel namen als Bies Wey en Hooge Wey, de Koebocht en de Bak Woning. Zij roepen het beeld op van een natuurlijke helling die langs de grote doorbraak naar binnen boog. De Bak Woning (Bak of Back is achterkant) was werkelijk het einde van dit stukje wereld. Aan gene zijde van het grote stroomgat lag onbereikbaar ver de boerderij Over Zee (topografische kaart, 1850, blad 64).

Onmiddellijk tegen de Heen gelegen was de grote doorbraakkolk een zandvang die snel werd gevuld. Iets meer naar binnen, waar de nieuwe Gantelmond zich naar de oude Gantellaagte verwijdde, werd veel klei afgezet. Daar zullen spoedig ook wilgenbosjes zijn opgeslagen die aanstonds als hakhout benut en dus als griend beheerd zullen zijn, waardoor nog meer slib werd gevangen. Noordelijk van Naaldwijk herinnert de naam Bospolder aan die griendbossen.

Omdat in dat snel opwassende deel van de Gantellaagte ook de stroom over meerdere kreken verdeeld was, die elk afzonderlijk gemakkelijk te overbruggen waren, kon men hier met wat goede wil en inspanning spoedig weer van Naaldwijk naar Monster komen. Hier lagen dan ook den Hoogen Doortocht (of Hoogen Dort Wegh) en den Lagen Doortocht, die beide naam hebben gegeven aan daar gebouwde boerderijen. Zij herinneren niet alleen aan een geografisch interessante situatie, maar laten tegelijkertijd zien hoe bijbelse taferelen in de middeleeuwen heel konkreet zijn verbeeld en beleefd.

In deze omgeving is ook de definitieve afsluiting van de Gantel tot stand gekomen. Even achter de voormalige grote doorbraakkolk werd de Zwarten Dyk gebouwd die Monster op de Achtergeest van Naaldwijk kort sloot. Mij dunkt dat dit gebeurd zal zijn kort na 1164, het jaar waarop Delfland andermaal door een stormvloed geteisterd werd. Wel zijn er geen aanwijzingen dat die ramp in het Westland veel schade heeft aangericht zoals het geval was in Maasland en vooral bij Vlaardingen. Maar de schrik van 1134 zal er nog diep ingezeten hebben en dan kan alleen een herinnering al genoeg zijn om de mensen te motiveren.⁴⁾ Dat de dijk een zwarte dijk genoemd werd kan verband houden zowel met verkeer over deze afsluitdijk dat de kruin "zwart" hield, als met de tegenstelling tot "groene" dijken waarmee juist de niet meer direkt waterkerende dijken aangeduid werden.

Een afsluiting van de Gantel is niet mogelijk geweest zonder tegelijk weer een ander afwateringsstelsel te maken. Allereerst zal de afvoer via de Broek Vliet zijn hersteld en verbeterd. Het inklinken van de veenrand en het opslibben van de Gantellaagte had het hoogteverschil tussen beide verminderd. Het was kennelijk mogelijk geworden om sloten door de oeverwal heen te graven, die de Gantelboezem in verbinding brachten met de Broek Vliet. Onder meer kan worden gedacht aan een vaart die het begin zou worden van de Stryp (of streep), een latere rechtstreekse afvoer naar het Zweth toe. Maar een goede ontwatering kan dat de Gantellaagte niet gebracht hebben. In de nu volgende periode moet de laagte terecht als Grote Poel bekend zijn geworden. De gigantische werken bij het Huys te Hontshol en later nog het langdurig en stelselmatig opvaren van zand laten zien hoeveel moeite het gekost heeft om ook van die Poel tenslotte toch een stukje Westlands Tuin te maken.

5.7. Oorspronkelijk moet de grens tussen Maasland en het Westland bepaald geweest door de Lier. Er zijn dokumenten uit het jaar 985 die daarvan getuigen (Koch 1970, nr 55).

Maar ook het hoge veen tussen de Lier en de Gantel is een effectieve scheiding geweest, totdat men van beide kanten begon het veen te ontginnen. Toen werd het nodig om in het veen een duidelijke grensscheiding te trekken. Op een daarvoor geschikte plaats is recht door het nog woeste veen heen een Zweth gegraven, dat is een grenssloot (Schönfeld, 1955, p 249/250), soms voorzien van een daaruit opgeworpen kade.

Toen rond 1164 de afwatering van het Westland

opnieuw moest worden geregeld lag het beste punt om op een van de machtige Lierarmen te lozen in de direkte nabijheid van dat Zweth.

Op dat moment was bovendien de waterscheiding tussen de gedeelten van het oude graafschap die naar de Maasmond toe afwaterden, resp. op de Rijnmond afstroomden, in beweging gekomen. De waterscheiding had van nature gelegen ter hoogte van 's-Gravenhage en Rijswijk (vgl. par. 4.2.). Op de kaart van Cruquius herkennen we van daar af naar de Maas toe nog een natuurlijke veenstroom door de Plas Poel Polder, die vergezeld wordt door de even noordelijker gegraven Oude Waterloos. Beide lopen naar de Gantel toe en beide kunnen bij Wateringen aangesloten geweest zijn op de Watering / Broek Vliet naar Westerlee toe. Aan de andere kant van de waterscheiding vinden we op overeenkomstige wijze een GooWatering en de (Leidse) Vliet die naar de Rijn toe stroomden.

Toen in 1134 de Gantelmond weer werd opengebroken zal het vernieuwde zeegat een veel sterkere aantrekkingskracht op het veenwater hebben gekregen, met als gevolg dat de waterscheiding zich in noordoostelijke richting ging verplaatsen om later nabij de Leytsen Dam als de landscheiding van Delfland te worden vastgelegd.⁵⁾

Tegen die achtergrond moeten we de na 1164 gekozen oplossing bezien. Voor de oostelijke Geestambachten, dat zijn met name 's-Gravenhage, Voorburg en Rijswijk moet het een weinig aantrekkelijke gedachte geweest zijn om opnieuw via Wateringen te moeten aansluiten achter op de reeds overbelaste afvoer naar Westerlee. De oplossing om dwars door het veengebied rechtstreeks naar de Lierstroom bij het Zweth toe te werken, lag veeleer in de rede. En kennelijk was op dat moment de klink in dat grote veengebied reeds zo ver gevorderd dat deze oplossing ook haalbaar geworden was.

Winsemius (1962, p 57-62) heeft reeds nagespeurd en beschreven hoe de (Leidse) Vliet van de Hoornbrug scheef door de juist in uitvoering genomen ontginning van het Rijswijkse Broek heen op het tracé van de (Oude) Zweth is gebracht. Langs dat Zweth kon tenslotte de Lier worden bereikt.

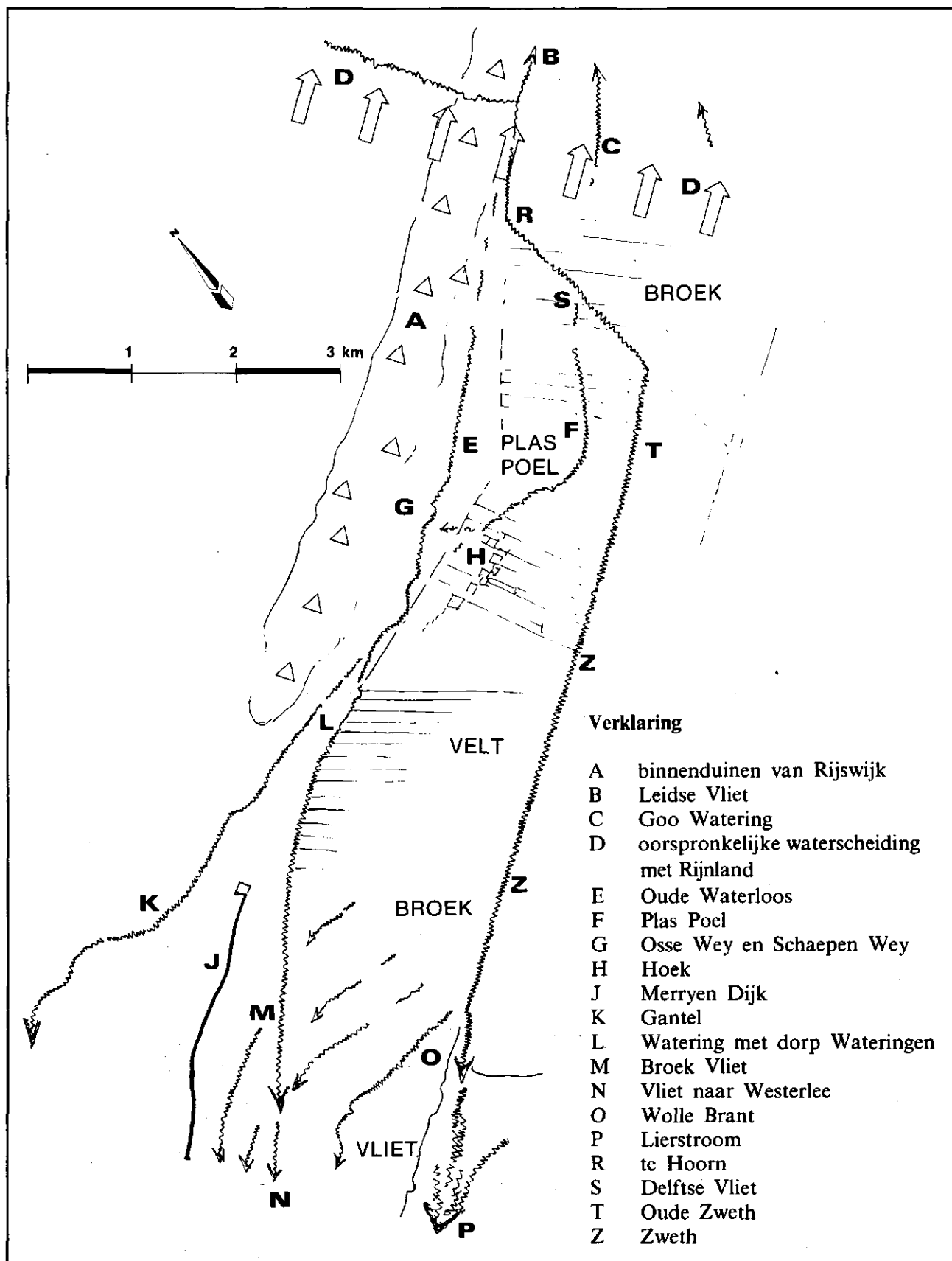
Voor geruime tijd zou dit een zo perfecte oplossing zijn dat heel het Westland steeds duidelijker op dit Zweth-tracé werd aangesloten, in plaats van op het Broekvliet-tracé. Allereerst zal dit in het zuidwesten gebeurd zijn via de Wolle Brant⁶⁾, naderhand via de talloze opstreckende kavelscheidingen dwars door het veen heen.

In het verlengde van het Zweth sluit een bedijking

Afb. 27a. Topografie door Cruquius 1712.

Afb. 27b. Analyse van het kaartbeeld.

Afwateringsschema van de Oostelijke Geestambachten 1164.

aan van de Vliet Polder en de Hooge Geest van Naaldwijk (Vgl. fig. 5.4.).

Het gaat met name om de Noort Lier Dijk en Monnicke Laan, die toelopen op de Lee Dijk. De Lee Dijk sluit tenslotte ook weer haaks op het teruggebogen gedeelte van de Oude Dijk bij Naaldwijk dat als Galge Dijkje bekend is. Het ligt voor de hand de totstandkoming van deze bedijking na 1164 te dateren, toen de uitwatering bij Westerlee kon worden vervangen door die aan het Zweth. Er zijn in de Noort Lier Dijk evenwel vele bochten, getuigen van plaatselijke dijkbreuken, die ofwel gevolg zijn van grote aktiviteit van de Lierstroom, ofwel wijzen op een wat hogere leeftijd. Ook de gedachte dat er eerder reeds rugdekking geboden moet zijn aan de Gantel Dijk ligt in de rede. In het kaartbeeld trekt dan de lijn Heerweg - Lange Broek Weg de aandacht, die een bruikbaar dijk-tracé geboden kan hebben achter de Wolle Brant en Vliet (Westerlee) langs. Daarbij moet het binnenbedijkte land dan via de Broek Vliet afwatering gevonden hebben naar Wateringen toe, wat zoals wij besproken hebben tussen 1134 en 1164 inderdaad het geval geweest kan zijn.

5.8. Wanneer we het geheel van onze waarnemingen en overwegingen betreffende het Westland overzien, dan wordt allereerst de indruk bevestigd dat dit gebied in de vroege middeleeuwen wel erg nat en dras geweest moet zijn. Het was een grote vlakke schotel die langs de Noordzee en de Maasmond door hoger gelegen duinzones werd omrand. Aan de beide tegenover gelegen kanten verdween de vlakte bovendien onder nog levende en dus omhoog groeiende veengebieden. Van alle kanten kwam er water naar het vlakke middenveld toe, dat dus zeker dras en vaak zelfs blank zal hebben gestaan.

De ontruiming van dit landschap onmiddellijk na de aftocht van de Romeinse legers rond 270 na Chr. zal kennelijk verband hebben gehouden met deze zich toen reeds ontwikkelende situatie. Maar het was geen transgressie van de zee die dit heeft veroorzaakt. Het water kwam van boven, hemelwater en bovenwater, uit de achtergelegen hoge venen die in dit natte klimaat voorspoedig konden gedeien.

Alleen de strandwallen bij de Noordzee en langs de Maas bleven enigermate bewoonbaar. Het achterland zal wel gebruikt zijn als jachtrevier en visgebied en aldus goed verkend. Daarbij trof men op de grote vlakte de resten van een langgerekte laagte, overblijfsel van de vroegere Gantelstroom. Aan de Maaskant was die laagte afgesloten door

een brede Hooge Geest waar zich zelfs kleine duintjes hadden ontwikkeld. Daarachter moet de Gantelbedding geheel zijn verland. Allicht mogen we er net als nu bij Rockanje nog een langgerekt meertje verwachten, ingebed in moeras, veen en rietkragen.

Ter weerszijden werd dit vermoeraste of in goed Nederlands "vermoerde" gebied begeleid door iets hogere randen, restanten van voormalige oeverwallen. De noordelijke rand lag nog altijd in het verlengde van de Rijswijkse binnenduinen, maar van een voortzetting van de Gantel naar Delft toe was niets meer te bespeuren. Er kwam uit het hoge veen alleen nog een bescheiden veenstroom door de Plas Poel heen naar de vermoerde Gantel toe.

Of Rijswijk oorspronkelijk vanaf de Maasstreek of van uit de Rijnstreek is gekoloniseerd lijkt nog een open vraag. In beide gevallen mag worden aangenomen dat vanaf Rijswijk de nabij gelegen Hoek is ontgonnen.

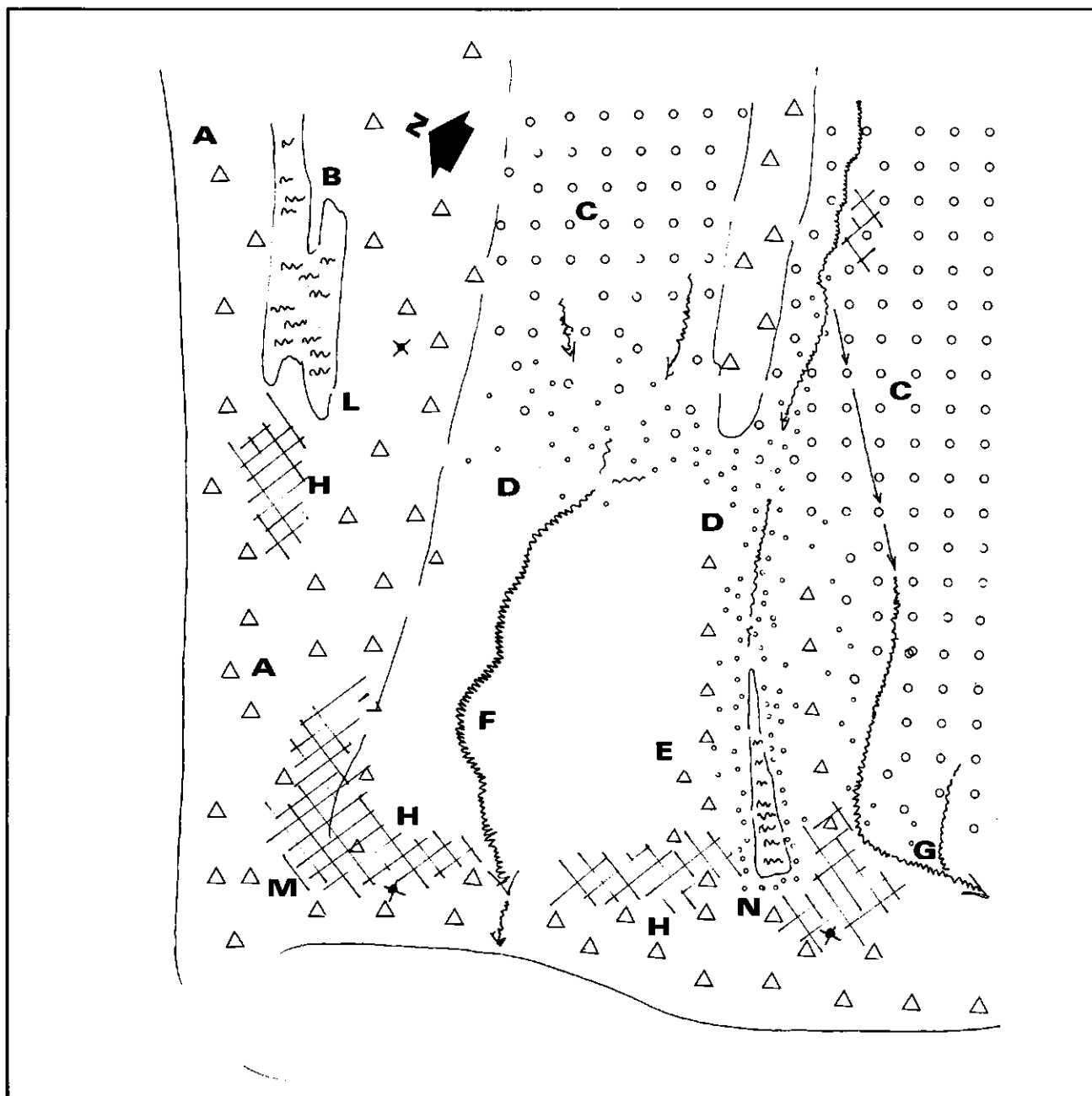
Het grote probleem waarmee elke volksplanting heeft moeten worstelen is altijd de ontwatering van het landschap geweest, de geregelde afvoer van het overmatig beschikbare zoete water. Zonder twijfel is daaraan veel aandacht en zorg gegeven.

Al heel vroeg moet de Plas Poelse veenstroom met een gegraven watering over de rand van het veengebied heen zijn afgeleid naar de Broek Vliet en Westerlee toe. Zoals de latere verkaveling laat zien heeft dat veen zich hier op de grens van het Lierstelsel ver naar het zuiden toe uitgestrekt. Het heeft door zijn hoge ligging bij de inbraak van het Lierstelsel zelfs tot zeekering gediend.

Benoorden de Gantellaagte heeft de centrale vlakte vermodelijk nog een bescheiden afwatering gehad via het 'spongat' van de Booma. Aangenomen mag worden dat aan de goede werking van die afvoer eveneens het nodige gedaan is. En dat kan de ramp van 1134 hebben uitgelokt.

Na die ramp was de situatie wezenlijk anders geworden. De eertijds vermoerde Gantellaagte werd door de wilde zee weer schoon gespoeld. Het middenveld had daarlangs een goede afwateringsmogelijkheid gekregen, maar ook hadden de vloedden nu vrije toegang. Over heel het landschap werden nieuwe kleilagen afgezet tot aan de hogere binnenduinenranden en de hoge venen toe.

Op de noordelijke Ganteloever is dit proces beëindigd door de bouw van de Poel Dijk. De daarbij

Verklaring

A	duinen	F	Booma
B	duinmeer	G	veenstromen naar de Lier toe
C	hoge venen	H	gebieden met oudste bewoning
D	mesotrophe veenzones	L	Loosduinen
E	Gantellaagte met meertje en oeverwallen	M	Monster
		N	Naaldwijk
			} huidige centra

Afb. 28. Schema van het Westland in de Vroege Middeleeuwen.

aansluitende Lozer Laan geeft kennelijk de overgang aan van het middenveld naar de hoge venen bij's-Gravenhage.

Zuidelijk van de Gantel werd de Merryen Dijk gelegd. Door de keel, die tussen de beide dijken openbleef, is het buitenwater slechts spaarzaam doorgedrongen langs de wat hoger gelegen veenstromen.

Intussen ging de natuurlijke kustversterking langs de Maas onverminderd door, slechts tijdelijk onderbroken door de Gantel-doorbraak. Nog in dezelfde eeuw werd het mogelijk om de Gantel weer af te sluiten. En wanneer op dat moment niet een geheel nieuw afwateringssysteem zou zijn uitgevoerd, zou het Westland opnieuw in het bovenwater zijn omgekomen.

NOTEN.

¹⁾ De beschikbare kennis is met name samengevat in de nog vrij recente Toelichting bij de Geologische Kaart blad 37W (1979). Het bodemkundige onderzoek van Van Liere (1948) en de Bodemkaart blad 6 Zuid-Holland (1966), alsook de archeologische samenvatting door Hallewas c.s. (1980 en 1981) zijn daarbij meegenomen.

²⁾ Een laan is in het Hollandse spraakgebruik een ontsluiting loodrecht op de (hoofd)dijk. Het kan een statige oprijlaan zijn naar een boerderij, die achter de dijk in het land ligt. Het kan ook een afwegje zijn waaraan een buurtje met eenvoudige arbeidershuisjes staat. In de oude uitleg van de stad van Delft heten de straten en grachten loodrecht op de hoofdgracht zo. En in het Westland zijn het lange smalle ontsluitingsweggetjes waaraan achter elkaar de verschillende tuinderijen liggen.

³⁾ Teixeira de Mattos (1906, p 233) geeft aan dat Merryen Dijk een verbastering is van Mariëndijk.

⁴⁾ Door de eeuwen heen is de geschiedenis van onze waterstaat gekenmerkt door veel aarzeling, die telkens door natuurrampen werd doorbroken (Deltawerken, Zuiderzeewerken, drooglegging Haarlemmer Meer, etc.).

⁵⁾ De definitieve plaatsbepaling van de scheiding en de verwikkelingen daarbij vanaf 1285 zijn besproken door v.d. Gouw, 1987, p 23 e.v.

⁶⁾ Wolle Brant wijst op een plaats waar gebrand is dan wel (huis-)brand in casu dus turf is gehaald (Schönfeld, 1949, p 70). Voorts zal de plaats zijn getekend door een overvloedig voorkomen van het wollegras met zijn witte pluizen.

Afbeelding 29. Boerenerf nabij de Lier Hant. Deze foto illustreert het belang van niet te veel, maar wel heel goed water voor landbouw en veeteelt. Zoals de foto laat zien werd hier tot voor kort nog met de hand gemolken en werden de melkimmers nog traditioneel met slootwater gespoeld (foto RvE 1980).

6. Het oude Maasland, weggevaagd door het water

6.1. De stormvloed van 1134 is niet alleen in het Westland te keer gegaan. Ook Maasland, dat maar heel even stroomopwaarts aan dezelfde oever lag, werd zwaar geteisterd.

Maasland bewaart in zijn naam de herinnering aan een oud Frankisch graafschap, Masalant geheten. Uit oude oorkonden mogen we afleiden dat het bestaan heeft, hoewel de feiten uitermate beknopt zijn.

Er is een dokument uit 985 dat gaat over goederen en opbrengsten die Graaf Dirk II toen reeds in leen had "inter duo flumina que vocantur Liora et Hisla", derhalve tussen de stromen Lier en IJssel (Koch, OBHZ, I, nr. 55). Ter verduidelijking is naderhand toegevoegd "in het Graafschap Masalant".

Een andere oorkonde uit hetzelfde jaar spreekt over goederen "in inferior Masalant" (Muller en Bouman, Oorkondenboek v. Sticht Utrecht, I, S135 nr. 140), waarmee naar Blok en de Cock beide aannemen goederen worden bedoeld in de omgeving van Monster. Alles bij elkaar niet meer gegevens dan de naam Masalant en een redelijk vermoeden dat het destijds onder meer de rechter Maasoever omvatte, vanaf de IJssel tot aan de Noordzee toe.

De Cock (1967) heeft getracht om de grenzen van het Graafschap nader te bepalen; maar met zo weinig houvast heeft hij uiteraard meer vragen opgeroepen dan zekerheid kunnen bieden.

Meer is er bekend over het latere ambacht Maasland en het gelijknamige dorp. De nederzetting komt reeds voor in de eerder genoemde goederenlijst van St. Maarten en zou dus terug gaan tot ruim vóór het jaar 1000. Toch tasten we ook hier in het duister. De lijst handelt namelijk niet over het huidige dorp dat vrij jong moet zijn. Algemeen wordt aangenomen dat elders in deze omgeving een oudere Hof van Maasland geweest is. Dat zou dan één van de drie belangrijke hoven zijn die wij in Delfland mogen verwachten.

Bij Vlaardingens heeft Hoek (1973) de oude Hof op overtuigende wijze aangegeven aan de Burggravenlaan (later Groene Weg genoemd). Minder overtuigend, maar toch met een veelheid aan argumenten heeft Raue (1982) de Hof van Delft gesitueerd bij het voormalige klooster Koningsvelt.

Maar bij Maasland heeft niemand iets kunnen terugvinden. Verondersteld wordt dat de Hof van Maasland door overstromingen spoorloos van de aarde is weggevaagd. Dat prikkelt tot onderzoek.

Onze kennis van het Maaslandse landschap ten tijde van de grote ontginningen ontleen we allereerst weer aan de beschikbare literatuur.¹⁾

Daaruit blijkt dat Midden-Delfland en in het bijzonder het daarin centraal gelegen Maasland in oorsprong een veengebied is, dat door alle tijden heen bespeeld werd door de zee. Vloedkreken die zich steeds verder vertakten zijn in vroegere perioden diep in het veen doorgedrongen, maar vervolgens toch weer verland en opnieuw door het veen overgroeid. De geulafzettingen in de kern van het veen bij Maasland waren in de Romeinse tijd weer geheel "vermoerd". Wel geeft Bult voor die tijd in het noordelijke deel van Maasland nog een breed ontwikkeld kleidek aan, gelegen langs de Lier. Maar ook hier zijn geen aanwijzingen dat er in de Post-Romeinse tijd tot aan de XIIe eeuw toe nog kleilagen zijn afgezet. Wel moet er sprake geweest zijn van een "vernatting" (Bult, 1983, p 31) die mede oorzaak geweest kan zijn dat bij het afmarcheren van de Romeinse legers het gebied werd verlaten. Het ligt voor de hand dat de venen zich vervolgens voorspoedig hebben ontwikkeld. Dat daarbij ook hoogveen tot ontwikkeling kwam is door archeologische waarnemingen vastgesteld (Bult, 1983, p 31).

Bewoning moet tot aan de VIIIe eeuw toe strikt beperkt gebleven zijn tot de oever van de Maas. Daarna begon men de venen in het binnenland voorzichtig te verkennen en te ontginnen. Dat door de keizer in 985 bepaalde goederen in Maasland aan Graaf Dirk II worden geschonken kan met die activiteit in verband worden gebracht. Uit de schaarse historische bronnen is voorts bekend dat in 1018 Friese kolonisten werden aangetrokken voor ontginningswerk in de omgeving van Vlaardingens (Bult, 1983, p 31; vgl. ook pag 80).

Omstreeks 1150 was de bewoning verspreid over het gehele gebied van Midden-Delfland (en ook daarbuiten), zij het met plaatselijk nog grote onderbrekingen. In die tijd kwamen er bovendien langs de randen van het veengebied weer nieuwe

kleiafzettingen tot stand, gevolg van grote overstromingen in de jaren 1134 en 1164.

Bij Vlaardingen maakt Bult onderscheid tussen afzettingen van Duinkerke III B1 en Duinkerke III B2. Dat zijn de geologische aanduidingen van afzettingen die respectievelijk vóór 1164 of pas na 1164 tot afzetting gekomen zijn. Bij het Lierstelsel aan de noordzijde van Maasland speelt dat onderscheid ook, maar minder omvangrijk.

De overstromingen hebben diep ingegrepen in het landschap. De oude Hof van Maasland ging geheel verloren. En daarmee ook veel van de oorspronkelijke ontginning. Bult vermoedt dat de herinrichting van het land, tevens de grote ontginning in ons kaartbeeld, ter hand is genomen vanuit de rand van het veen. Daar hadden zich reeds mensen gevestigd. Omdat het land er slechts in beperkte mate overstroomde konden zij de ramp overleven (Bult, 1983, p 32). Toch moesten ook daar na de grote ramp ingrijpende cultuurtechnische maatregelen worden genomen, want er moest een geheel nieuw ontwateringsstelsel worden ontworpen en gemaakt. Langs de Maas werd een aangesloten dijkstelsel ontwikkeld dat langs de Lier landinwaarts werd uitgebouwd. De details die Bult ons over al deze werken geeft zullen in het navolgende ter sprake komen.

6.2. Wanneer wij vervolgens de kaart van Cruquius ter hand nemen, dan valt allereerst op dat bij de (her)ontginning van het Maasland de verkaveling in twee verschillende richtingen is uitgelegd. Er is een zuidelijk gelegen gebied dat getekend werd met een zuidwest - noordoost gerichte strokenverkaveling, die vanaf de Maas ononderbroken doorgaat tot ver achter de grenzen van het Maasland. Iets noordelijker ligt even terzijde het andere deel, nu met een zuidoost - noordwest gerichte strokenverkaveling. Deze tweedeling is niet een gevolg van verschillen in grondsoort. Op grond daarvan zou men geheel andere structuren mogen verwachten, strokenverkavelingen in het veen, maar blokvormige indelingen op de kleigronden zowel langs de Maas als langs het Lierstelsel. Het verschil tussen beide delen is echter opvallend gering. Zoals Bult (1986, p 121) heeft nagegaan zijn ze wat maatvoering betreft identiek. Blijkbaar hebben we in Maasland te doen met één grote ontginning, die evenwel in twee delen is uitgevoerd. Wij zullen die twee delen achtereenvolgens bespreken in par. 6.3. (zuid) en par. 6.4. (noord). Maar eerst gaan we nog verder in op het geheel.

De indeling houdt verband met de afwatering, niet met de bedijking. Eigenlijk ligt dat voor de hand. Kultuurland behoeft alleen beschermd te worden tegen zee- en rivierwater, wanneer dat land zo laag ligt dat er overstroming dreigt. Altijd is het in deze regenrijke gewesten nodig om het bovenwater weg te werken dat niet alleen als regen uit de hemel valt, maar ook uit de achtergelegen hoge venen komt toegelopen. Destijds was dat bovenwater de oorzaak geweest van de "vernatting" die het "interregnum" had opgeroepen. Zodra men nu tot ontginning van het veen overging werd het inklinken van dat veen, waardoor het maaiveld hol gaat liggen, een omstandigheid die het waterbezwaar eens te meer zou vergroten.

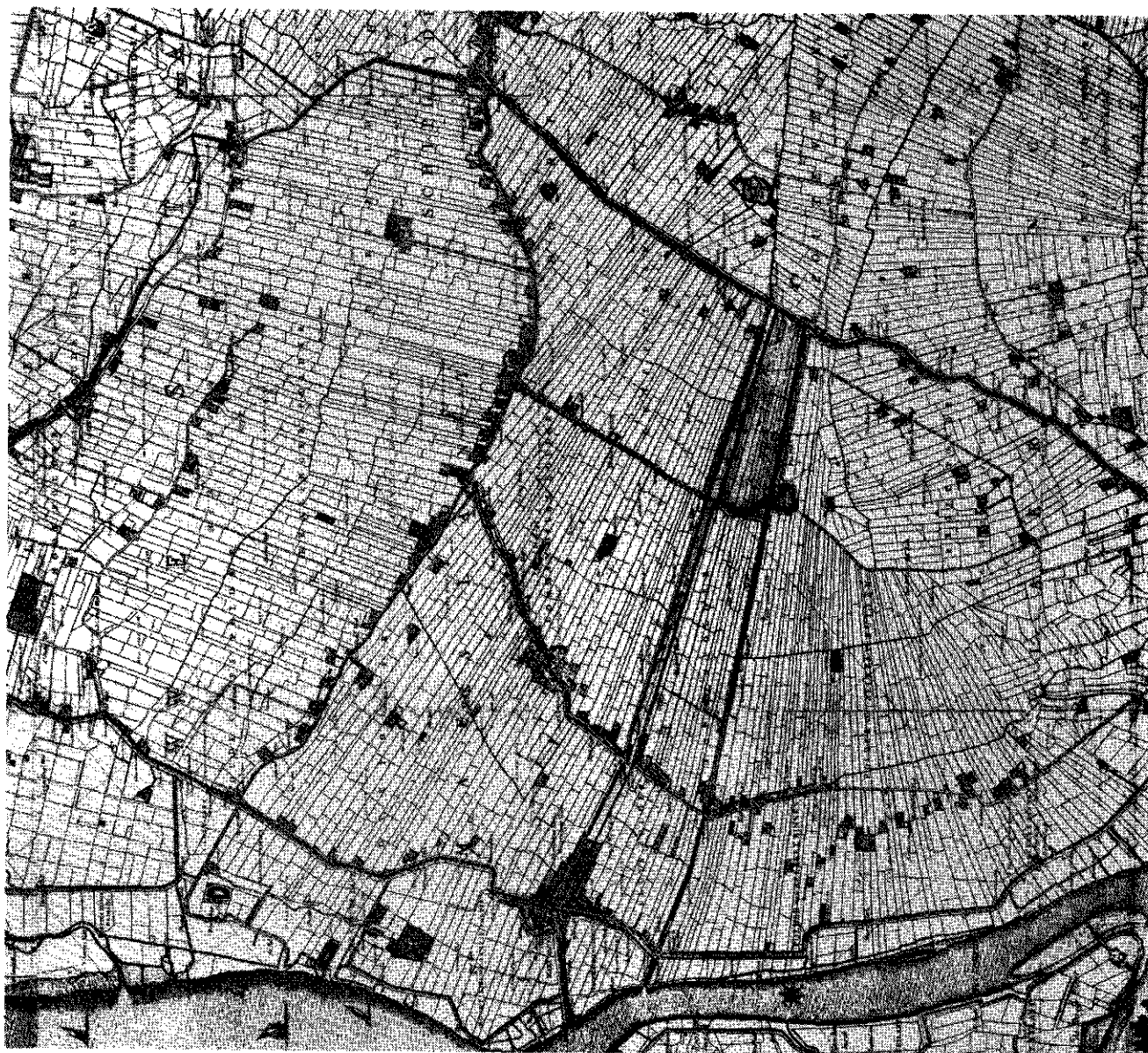
Voor al de delen van Maasland die midden achter de grote oeverwal lagen, en daarom niet rechtstreeks op de Maas konden lozen moesten het spoedig moeilijk hebben gekregen. Namen als Lobber Dorp²⁾ en de Poel tekenen een situatie die vermoedelijk reeds voor de overstromingsramp bestaan zal hebben.

Voor al Lobber Dorp, dat wil mogelijk zeggen verdronken bouwland, roept gedachten op aan een voortgezette, lang geleden begonnen klink. De vraag komt op hoe men daar destijds mee is omgegaan. Heeft men daarin berust? Of heeft men middelen beproefd om de situatie te redden? Zou men overwogen kunnen hebben om een afvoer naar de zo nabij gelegen Maas te graven?

Sinds de overstroming van 1134 wordt het landschap bij Lobber Dorp getekend door een kleine inbraakgeul Spartel geheten. In het verre verleden had hier ooit een grote inbraak gelegen, maar die was eeuwen geleden al weer verland. Ook na 1134 is de Spartel niet meer tot een belangrijke geul geworden. Wat heeft de Spartel dan wel te betekenen?

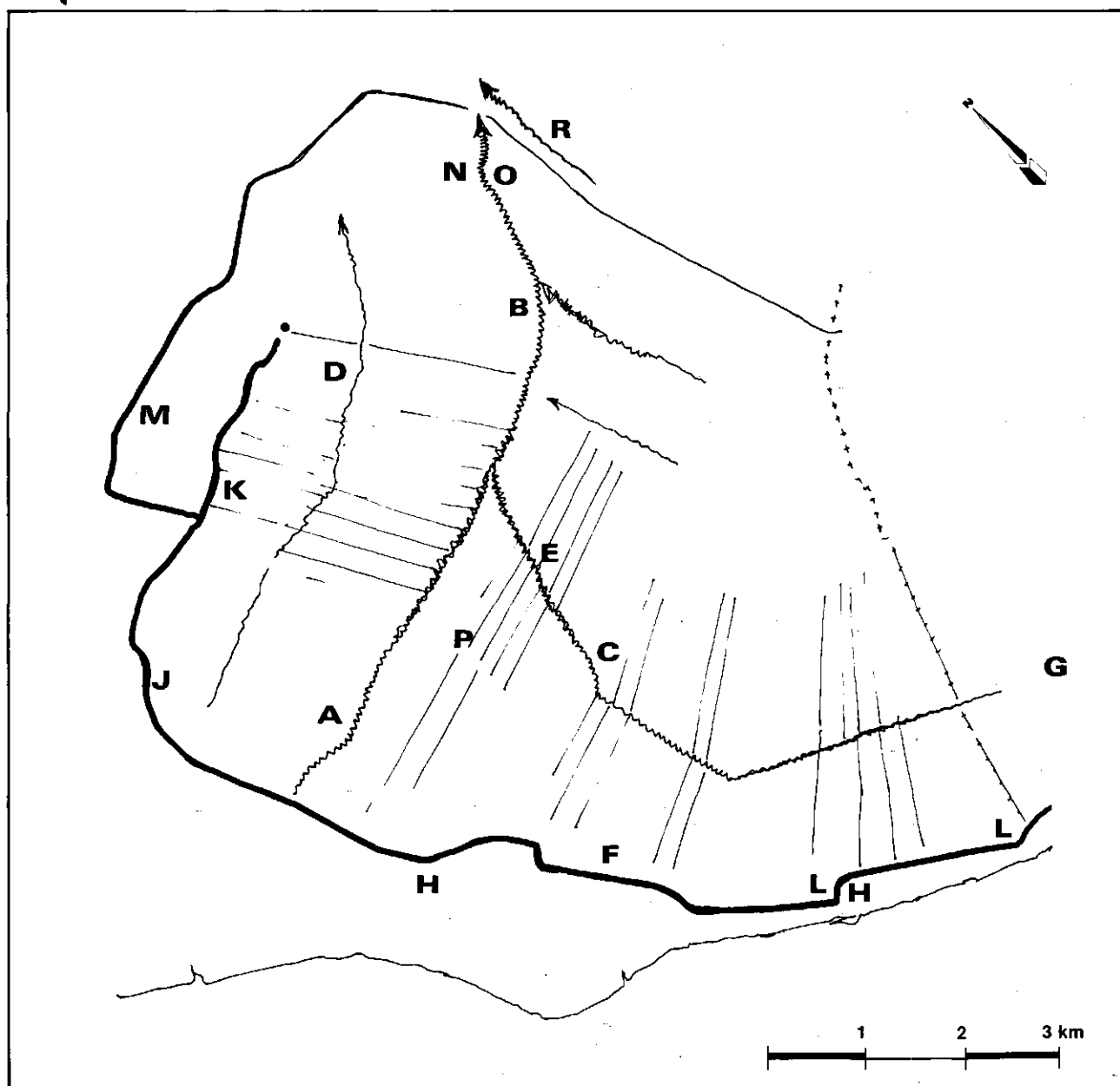
Boeiend is dat Schönfeld (1955, p 100 en 107) op louter taalkundige overwegingen de naam Spartel of Sper-tel herkende als een oude germaanse waternaam die verwant is aan Spoarne of Sper-ne. Beide varianten zouden op een uitwatering duiden. Zou de Spartel inderdaad een reeds voor de ramp van 1134 gegraven uitwatering kunnen zijn, die aan de stormvloed gelegenheid heeft gegeven een doorbreek te beproeven?

De ligging op een nog betrekkelijk hoog gelegen deel van de natuurlijke oeverwal, samen met het toen daarachter nog ontbreken van voldoende vloedkom, zijn kennelijk niet gunstig geweest voor de ontwikkeling van een echte inbraak-kreek. De Spartel lijkt integendeel aanstonds weer dichtgeslibd te zijn. Wel is de Spartel door de mensen nog

Afb. 30a. Topografie door Cruquius 1712.

Verklaring

A	West Gaech of Spartel	J	Nolle Dijk
B	Oost Gaech	K	Burgers Dijk
C	Zuyt Gaech	M	Lier Dijk
D	Schee Watering	L	Licht
E	dorp Maasland	N	Dorp
F	Maassluis	O	Geerlant
G	Vlaardingen	P	Lobber Dorp
H	Maas Dijk	R	Lichtvoets Watering

Afb. 30b. Analyse van het kaartbeeld.

Ontginning en bedijking van Maasland.

als uitgangspunt genomen om een West Gaech³⁾ loodrecht op de Maas te maken, die evenwel achterwaarts ook in verbinding is gebracht met een reeds bestaande natuurlijke veenstroom, die komende uit de latere Duyf Polder naar de Kene toeliep.

Reeds voor de ramp van 1134 moet die veenstroom er geweest zijn, want Bult heeft langs dit laatste stukje Oost-Gaech niet minder dan 5 boerenplaatsen teruggevonden die voor en na de ramp ononderbroken hebben bestaan. Tekenend is dat ook hier weer de veldnaam Dorp voorkomt.

Blijkbaar hebben de Maaslandse pioniers rekening gehouden met twee mogelijkheden, een West Gaech naar de Spartel toe en een Oost Gaech naar de Kene en de Lier toe. Toch bleek achteraf maar één Gaech goed te werken, namelijk die naar de Kene. Toen later de Maas Dijk gebouwd werd heeft men die ononderbroken en zonder bijzondere voorzieningen dwars over de dode Spartelmond heengevoerd. Toen reeds was de Oost Gaech bij Dorp de centrale uitwatering en dus het licht van Maasland geworden. De wetering die voorbij Dorp het water van de Gaech opving, heette vóór de aanleg van de Vlaardingse of Brede Vaart (eind XII of begin XIIIde eeuw) de Lichtvoets Watering.

Er gaat van de stelselmatige herverkaveling van Maasland een grote overtuigingskracht uit, die van Liere (1948) er toe gebracht moet hebben om aan te nemen dat onmiddellijk na de aanleg van de Maas Dijk deze grote ontginning ter hand zal zijn genomen en vervolgens als een loper over de achtergelegen venen is uitgelegd. Wij hebben hem daarin aanvankelijk zonder enige aarzeling gevolgd.

Bult heeft echter twijfel gezaaid door te veronderstellen dat niet zo zeer de Maas Dijk ontginningsbasis is geweest, maar de watervrij gebleven rand van de overstroming tevens de rand van het hoger gelegen veen. Op de bodemkaart wordt die rand getekend door de wat grillige begrenzing van de kleiafzettingen, globaal in de nabijheid van de Zuyt Gaech. Van daar zou dan de ontginning naar twee kanten toe zijn uitgelegd; voorwaarts tot aan de Maas en achterwaarts het hoge veen in. Zojuist hebben wij terloops opgemerkt dat de Maas Dijk over de Spartel heen gelegd lijkt te zijn, nadat het afwateringssysteem naar de Oost Gaech toe reeds werkte. Wanneer we de Maas Dijk ook verderop goed bekijken, dan moeten we vaststellen dat op veel plaatsen de verkaveling gewoon

onder de Maas Dijk doorloopt naar de rivier toe. Daaruit kan niet anders worden besloten dan dat de dijk aanleg tot stand kwam ná de grote ontginning. Met andere woorden die ontginning moet ter hand genomen zijn nog voor dat Maasland door dijken beschermd werd, wellicht zelfs al voor 1134?

Wij doelen hier in het bijzonder op het zuidelijke van de twee delen van Maasland, die wij in de vorige paragraaf hebben onderscheiden. Benoorden de Oost- en West Gaech ligt het wat anders. Wij komen daarop terug.

De ontginning van Maasland is, wij hebben het vastgesteld, zeer stelselmatig ondernomen en strak geleid. De uithof van het domeinbeheer kreeg in dit bijzondere geval de naam Commandeurs Hof. Daarin herkennen we de aanwezigheid van het "Duitse Huis", dat in Maasland uitgestrekte bezittingen heeft gehad. Het is de Nederlandse tak van de Duitse Orde, een religieuze en militaire en dus tevens feodale organisatie, die evenwel pas in 1190 tijdens een kruistocht in het Heilige Land is ontstaan. Zij kan dus niet betrokken geweest zijn bij een ontginning in het midden van die eeuw, maar moet in Maasland een voorganger hebben gehad. Meegespeeld kan hebben dat Maasland in tegenstelling tot Vlaardingen nog heel lang een koninklijk hof of domein was gebleven (Bult 1986, p 118).

6.3. Het zuidelijke deel van de herontginning zal in ieder geval ter hand zijn genomen vóór het noordelijke deel, dat kennelijk na de overstromingen geheel opnieuw werd ingericht. Hier in het zuiden heeft Bult immers vele oude boerenerven teruggevonden die lang voor de ramp reeds waren gesticht, en die bovendien staande zijn gebleven door de ramp heen. Slechts enkele, meestal wat dicht bij de Maas gelegen erven zijn rond 1134 voor goed verlaten. Op de andere moeten we dus de overlevenden zoeken die na de ramp de herontginning ter hand hebben genomen.

In het bijzonder doelen wij hier op de zone die tussen de Zuyt Gaech en de Maas Dijk ligt. Wanneer wij die zone zorgvuldig bestuderen, dan vinden we er in groepjes kavelsloten telkens een kleine richtingverandering bij soms wel en soms niet op de kaart aangegeven dwarslijnen. Al die dwarslijnen moeten in ieder geval ten tijde van de ontginning wel zichtbaar geweest zijn in het veld. Een van die dwarslijnen is nu de Zuyt Gaech. Een andere lijn loopt op de Kleyne Lucht toe.

Cruquius heeft in de Maas Dijk lidtekens aangegeven van twee lichten, waarbij hij de namen Groot

Lucht en Kleyne Lucht aangeeft. De toevoerkreken naar beide lichten hebben sporen achter gelaten in de verkaveling. Anders dan de naam aangeeft lijkt in het kaartbeeld de meest noordelijke, de Kleyne Lucht toch de grootste. De naam van de bijbehorende kreek, het Kleyne Vlietje, is bij Cruquius nog aanwezig als een perceelsnaam. Ook Huys ter Lucht, een naam die wij schijnbaar wat verdwaald aan de Maaslandse Kerkweg tegenkomen, zal wel met dat kleyne Vlietje verband houden.

Winsemius (1962) heeft met de gedachte gespeeld dat de dijkgedeelten ter weerszijden van de lichten wellicht reeds voor de ramp van 1134 bestaan kunnen hebben.

Ook na zijn publikatie in 1962 is Winsemius bezig gebleven met dit stuk Maas Dijk, waarvan een oud hoefslagboek wordt bewaard in het archief van het Hoogheemraadschap (Winsemius 1964 en 1966). Naast de twee reeds genoemde, wees Winsemius ons nog een derde licht met bijbehorende vliet, en voorts door de Schenkel Hoek heen een vroegere voortzetting van wat later de Poeldijkse Watering zou heten. Ook heeft hij reeds aandacht gevraagd voor de wat verwarrende naamgeving bij Cruquius, met onder meer twee maal de naam Hutjes Hoek. Door v.d. Krogt (1987) is een en ander aangevuld en samengevat. Het geheel geeft waardevolle aanzetten tot het begrijpen van de verkaveling achter de dijk.

Een sluitende verklaring wordt echter pas mogelijk door de verkaveling in de natuurlijke situatie in te passen, namelijk met de tot dicht bij de Maas gelegen rand van een hoge veenkoepel waarvóór nog juist de uitloper ligt van een noordelijker breed aangezette oeverwal met kleigors. Door en langs dat uitlopende kleigors moesten zowel het bovenwater uit het veen, als het regenwater en eventueel overstromingswater van de Maas, gezamenlijk een uitweg vinden.

Van nature gebeurt dat via kleine krekken, die zich een weg banen met het verhang van de oeverwal mee, dat is in dit geval dus in een richting tegengesteld aan de stroom van de Maas. Onderling door een iets hoger gelegen gors gescheiden, zijn dat geweest: het Kleyne Vlietje, de Vliet van het Grote Lucht, het derde vlietje bij Hutjes Hoek en tenslotte nog de Poeldijkse watering die op de mond van de Vlaerding toe liep. Daarbij valt het op dat tussen deze vlieten of krekken delen van de Maas Dijk liggen die telkens iets verspringen, als waren het oorspronkelijk slechts zomerkaden op het gors geweest, die zonder de afwatering af te sluiten toch de toevloed van hoge vloedden hebben afgeremd. Doelgericht en zuinig werkend zijn die

kaden naderhand opgenomen in een zeewerende en dus "Hoge" Maas Dijk.

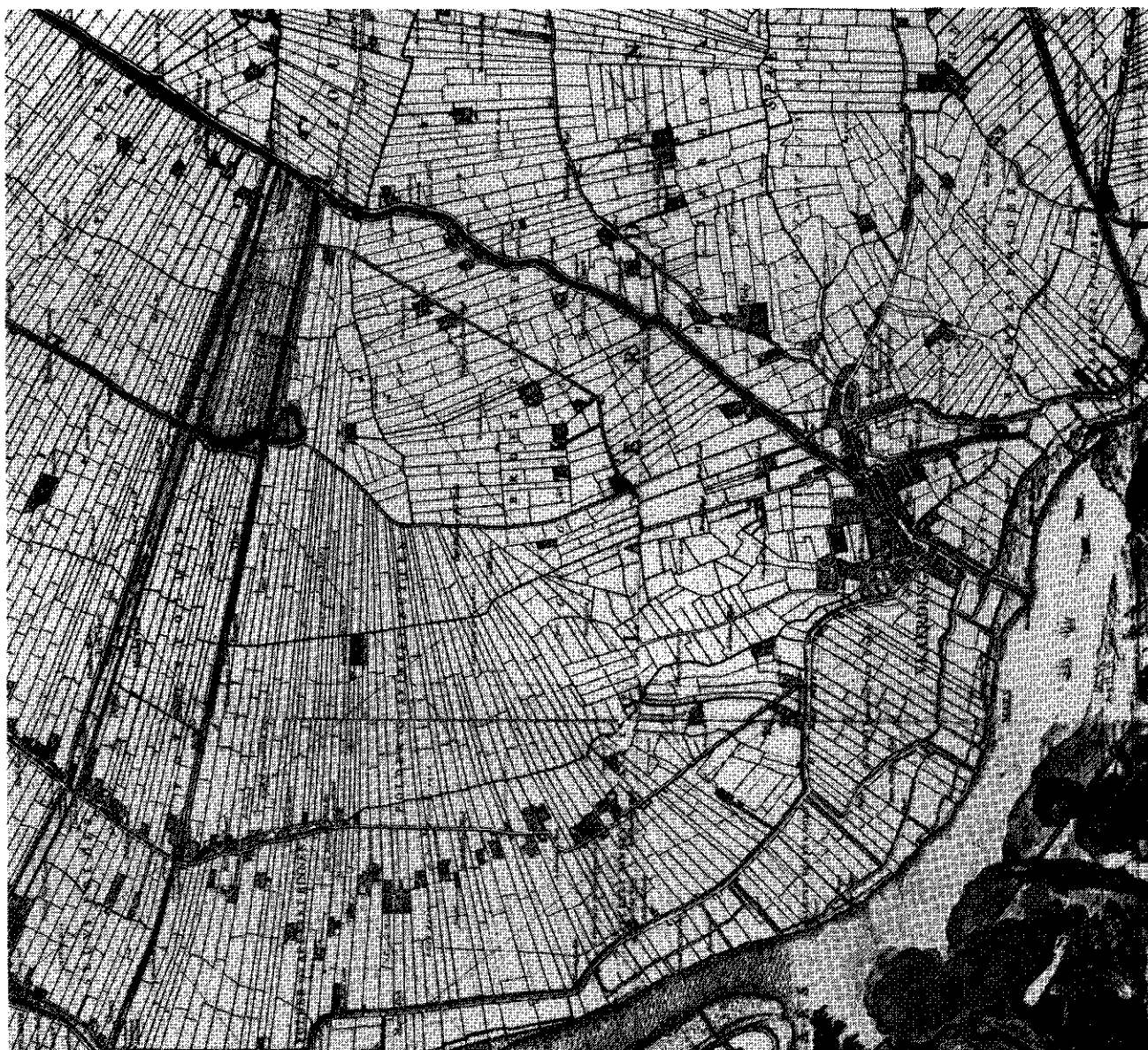
Het natuurlijke landschap was oorspronkelijk, voor de grote overstromingen, kennelijk vanaf de kern Masalant, stap na stap voortgaande in zuidelijke richting tot ontginning gebracht. Wij zullen een en ander gemakshalve in omgekeerde volgorde bespreken.

De meest zuidelijke in deze reeks van oude ontginningen ligt buiten Maasland, binnen de grens van het ambacht Vlaardingen. Die grens wordt bij Cruquius aangegeven door het Vlaerdingse Hek aan de Maas Dijk. Er lag een smalle overgang van de oeverwal van Maasland naar het veel breder ontwikkelde kleigors van Vlaardingen. Aan de rand van dat gors liep een kleine vliet terwijl meer landinwaarts een grotere kreek stroomde die het bovenwater uit het achtergelegen veen afvoerde. Dat veen was een deel van het broekland dat als een grote veeweide het kleigors van Vlaardingen omgaf en op meerdere plaatsen naar de Vlaerding afwaterde. De uitmonding van de vliet wordt zoals Winsemius (1964) heeft aangegeven ook buiten de huidige Maas Dijk nog getekend door de kaden van de Lepeldaxdam.

Op de wat hogere veenrand tussen de beide krekken moet het buurtschapje Hutjes Hoek zijn ontstaan. Cruquius geeft die naam twee maal aan; eenmaal bij het sluizenkompleks in de Maas Dijk, en eenmaal als een oostelijke tegenhanger van het "West Blok van Zuyt Maeslant". Die laatste situatie doet vermoeden dat Zuyt Maeslant hier de oorspronkelijke naam Hutjes Hoek heeft vervangen, waarna het resterende "Oost Blok van Hutjes Hoek" kortweg Hutjes Hoek werd genoemd. Het jongere sluizenkompleks zal zijn naam hebben gekregen van het nabij gelegen buurtje, vóór dat de naam Zuyt Maeslant het van Hutjes Hoek had gewonnen.

Hoek lijkt een gangbare aanduiding geweest te zijn voor een kleine buurtschap, zoals Hoek bij Rijswijk, Spierings Hoek, Calis Hoek (Calis is een oude aanduiding voor "zigeuners"). Hutjes Hoek is dan een buurtje met bescheiden huisjes geweest, in de marge van Vlaardingen. Het veldonderzoek van Bult (1983) doet veronderstellen dat het buurtje van na 1150 kan dateren, maar die indruk zal wel ontstaan zijn door de geringe toegankelijkheid van dit thans door stedelijke bebouwing overdekte terrein.

Het nabij gelegen Aelkeet is in ieder geval ouder dan de stormvloedden van 1134 en 1164. Ook deze nederzetting wordt aan de rivierzijde begrensd door een vliet. De plaats van het bijbehorende

Verklaring

● Boerderijen, vóór en ook nog na 1134

■ Boerderijen, rond 1134 verloren gegaan

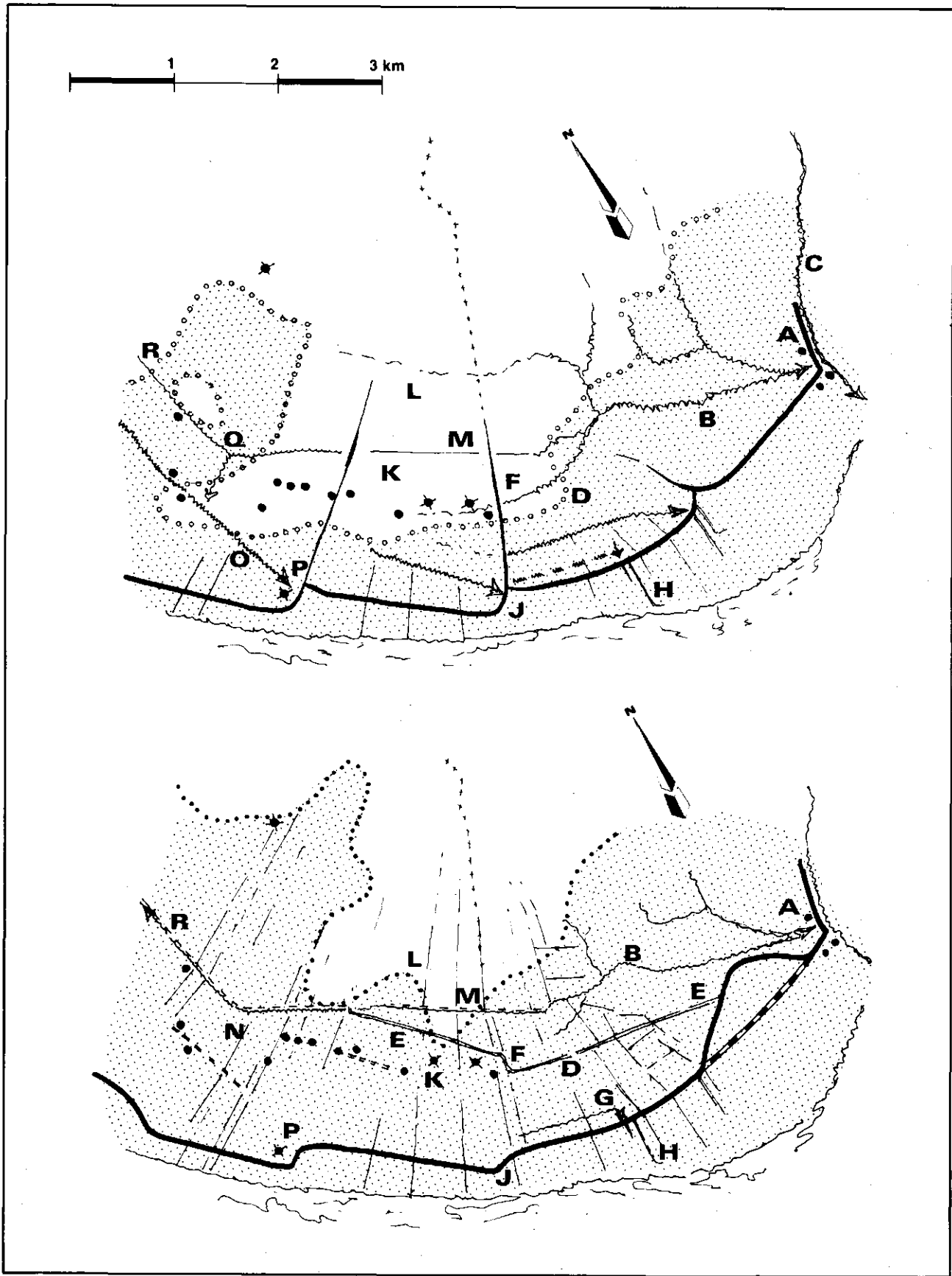
Grens van het kleigors (gebied met meer dan
ooo 80 cm kleidek)

Grens van de overstromingen (gebied met
... minder dan 80 cm kleidek)

-- zones waar de verkaveling van richting
== verandert

A Vlaardingen
B Poeldijkse Watering
C Vlaarding
D Hutjes Hoek
E Zuyt Buertse Weg
F Schinkel
G Groot Lucht
H Lepeldax Dam
J Vlaardingse Hek
K Aelkeet
L Aelkeet-Buyten
M Lickebaerts Watering

N Zuyt Buert
O Kleyne Vlietje
P Kleyne Lucht
Q Huys ter Lucht
R Zuyt Gaech

Afb. 31b. Analyse van het kaartbeeld.

Ontwatering en bedijking van Zuidelijk Maasland.

licht wordt gemarkeerd door een bocht van de Maas Dijk die gericht lijkt op het Schinkel Dijkje. Dat is het bajonetvormige koppelstuk in de Zuyt Buertse Weg tussen Aelkeet en Hutjes Hoek, waarmee volgens Winsemius ooit de bovenloop van de Poeldijkse Watering moet zijn afgesloten. De boerderijen van Aelkeet hebben van ouds als een streekdorpje op één rij gelegen.

Door het uitwiggen van de dikte van de kleidekken doet de bodemkaart vermoeden dat het buurtje tijdens de overstromingen nog de rand van het hoger gelegen veen heeft gemarkeerd. Vanuit de buurtschap is allereerst het voorland langs de Maas ontgonnen en verkaveld: Aelkeet - Binnen. Later is boven Aelkeet de Lickebaerts Watering gegraven van waar uit in het achtergelegen veen het jongere Aelkeet - Buyten werd ontgonnen. Buyten ligt hier dus landinwaarts van Binnen. De Zuyt Buertse Weg is kennelijk een latere toevoeging die dwars door de verkaveling heen loopt. Ook de naam Zuyt Maesland moet een latere, wat verwarrende toevoeging zijn. Cruquius laat die naam nog vergezeld gaan van een oorspronkelijke naam Konings Blok dat de sturende hand van de landsheer bij deze ontginning verraadt.

Het Groot Lucht zal oorspronkelijk gelegen hebben bij 't Vlaerdinse Hek, maar is na de sluiting van de Maas Dijk iets in zuidelijke richting verplaatst zodat ook het land van Hutjes Hoek hier kon uitwateren. En daarmee is dan dit licht een Groot Lucht geworden.

Het lijkt mogelijk dat Aelkeet Buyten nog van deze afwatering gebruik gemaakt heeft voordat de Lickebaerts Watering op de Poeldijkse Watering naar Vlaardingen toe werd aangesloten.

Voorbij Aelkeet vinden we vervolgens de echte Zuyt Buert van Maasland. Ook hier is er weer een Vliet die ditmaal het Kleyne Vlietje heette, maar desondanks helemaal naar Lobber Dorp toe verlengd lijkt te zijn. De lijnvormige structuur van een streekdorpje is hier niet meer overtuigend aanwezig. Wel is kennelijk het Vlietje gebruikt als ontwikkelingsbasis van de verkaveling in het voorland langs de Maas. Een globale begrenzing achterwaarts is de Zuyt Gaech, op deze plaats een vrijwel recht gegraven kanaal, vanwaar uit vervolgens de ontginning in het hoge veen is uitgelegd. Verondersteld mag worden dat ook de afwatering van dat veen aanvankelijk door de Kerkweg heen naar het Kleyne Vlietje is geleid. Mogelijk kan de naam Huys ter Lucht langs de Kerkweg daarmee verband houden. Later zal de afvoer via de aansluitende Zuyt Gaech door het dorp Maasland heen op de Oost Gaech zijn gebracht.

De zuidelijke begrenzing van deze Zuyt Buert zou

weer bepaald geweest kunnen zijn door een zijdevende van de oude zomerkade langs de Maas (voorganger van de Maas Dijk), die dan bij Spykerboor moet hebben afgebogen naar de latere Molen Dam toe.

Bij het dorp Maasland tenslotte, vinden we een geheel andere situatie. De oude boerderijen liggen gespreid in het landschap en een oude ontginningsbasis is er nauwelijks terug te vinden. Wel zijn er in de opstreckende verkaveling verschillende korte knikzones. Dat zou kunnen wijzen op een voorafgaande ontginning met blokvormige kampen.

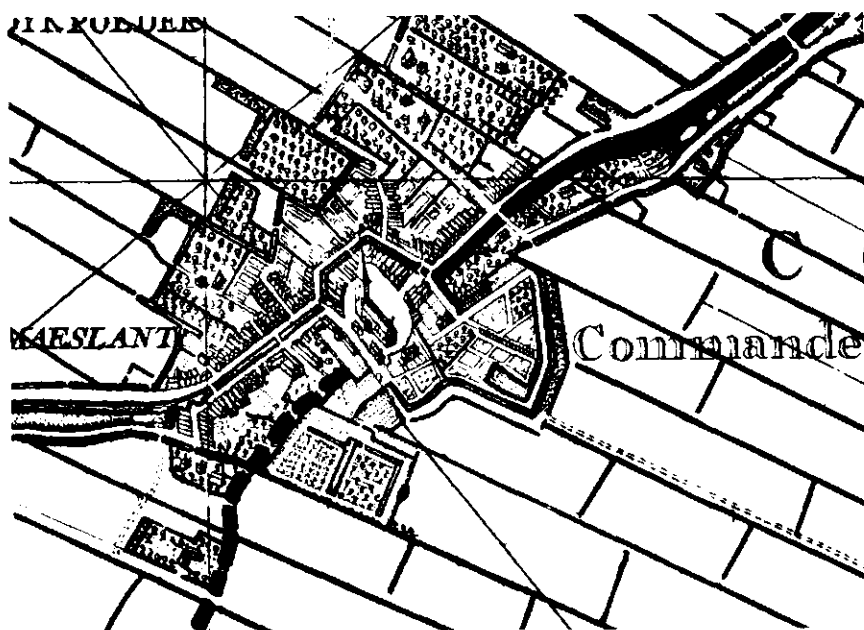
De naam Lobber Dorp hebben wij op pag. 63 en voetnoot 2 met zo'n oudere ontginning in verband gebracht. Voor die ontginning moet het steeds moeilijker zijn geworden om het overtollige water te lozen. De Zuyt Gaech die door een bochtig beloop tamelijk oud lijkt, of tenminste door stromend water is "verkweekt", kan alleen maar geholpen hebben om afkomend bovenwater af te leiden. Dat is wel de ontginningsbasis geworden het bovenveen in, maar kan Lobber Dorp niet hebben gered.

Een ontwatering naar het Kleyne Vlietje toe lijkt eveneens zonder succes geprobeerd te zijn. In die situatie wordt de veronderstelling dat de Spartel een gegraven uitwatering dwars door de oeverwal is geweest aannemelijk. De ingreep ging echter tegen de natuurlijke ontwikkeling van de oeverwal in, en is in of na de stormramp door de natuur zelf weer ongedaan gemaakt. Kennelijk heeft tenslotte de Zuyt Gaech het gewonnen, aansluitend op de Oost Gaech. Daarmee werd de weg vrijgemaakt voor een aaneengesloten aanleg van de Maas Dijk rond Maasland, maar bleef Lobber Dorp een verdronken en vermoerd gebied.

Op een blijkens de bodemkaart maar weinig met klei overdekte, dus toen nog vrij hoog gelegen deel van de veenrand, is aan de Zuyt Gaech en bij de uithof, na de stormvloeden een geheel nieuw dorpscentrum met fraaie kerkkring gekomen: het huidige Maasland.

En daarmee keert de wandeling die ons door Zuid Maasland heen het verdere verleden in liet kijken, zich weer naar de toekomst. Zuidelijk Maasland heeft de ramp van 1134 kunnen overkomen en een goede toekomst behouden, waarin de stelselmatische ontginning van het achtergelegen grote en hoge veen kon worden voltooid.

6.4. "Achter de Gaech", zoals het land aan de andere zijde van de Oost en West Gaech werd

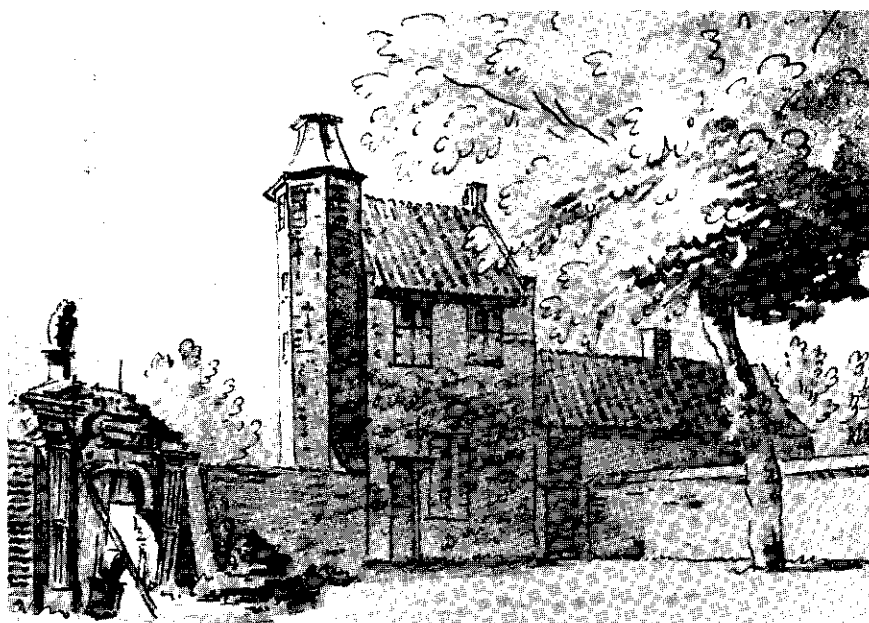
Afb. 32. Vanaf de Commandeurs Hof, die onmiddelijk ten noorden van de kerk heeft gestaan, buigt de Zuyt Gaech met een grote slinger om de fraaie kerkring van Maasland heen. Wel laat zich op de kaart van Cruquius nog een ander en ouder watertracé herkennen dat vóór de Hof langs rechthoekig, en achter langs enkele belangrijke boerenerven zuidelijk van de kerk heen, heeft gelopen. Kennelijk is dit een waterloop uit de tijd voor de kerkstichting. De uitbouw van de Zuyt Gaech tot een over grotere lengte doorgaande afwatering en de kerkstichting zullen dan tot éénzelfde periode behoren, namelijk de tijd tussen de beide grote overstromingen van 1134 en 1164, waarin naar wij aannemen de bedijking van het Maasland werd aaneengesloten.

genoemd, was het landschap veel ingrijpender veranderd. Er was een wildernis blijven liggen die door uitgestrekte rietgorzen werd getekend. Toch moet een vrij groot deel weldra weer rijp gors geweest zijn, verleidelijk en uitnodigend om in bezit genomen en vruchtbaar gemaakt te worden.

Het gebied is trouwens nooit helemaal woest gebleven. Bult heeft gespreid een drietal boerenerven teruggevonden die zonder noemenswaardige onderbreking bewoond zijn gebleven (Bult, 1983, kaart 3). Bij een van die hoevezaten in de Oude

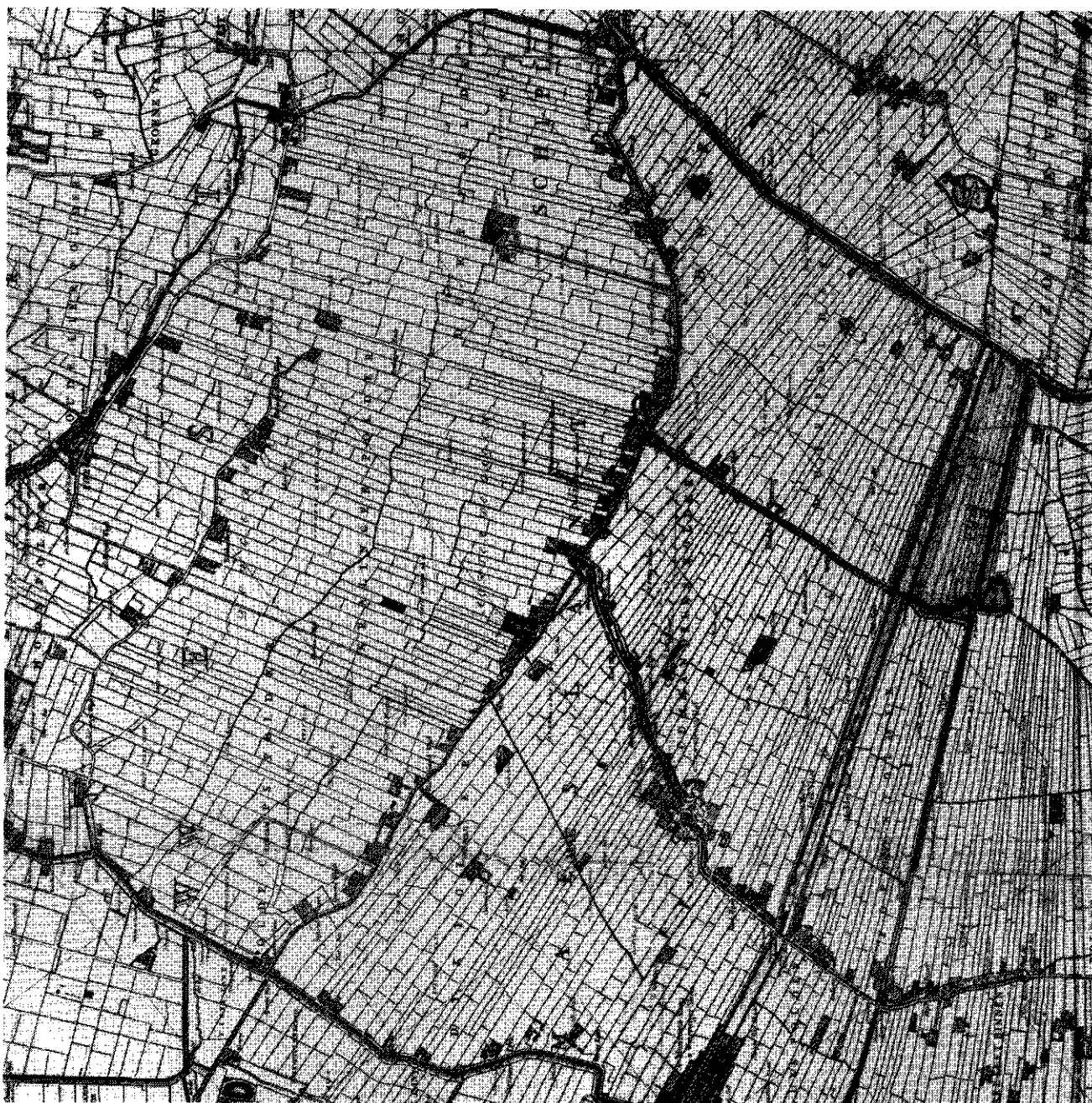
Camps Polder, zou een op Frankische leest ingericht hof zelfs nog vele eeuwen werkzaam zijn gebleven (Bult, 1986, p 118), en als zodanig leiding hebben gegeven aan de herontginning. Kort na de ramp zijn er in ieder geval mensen teruggekeerd om tussen de grote rietgorzen weer een bestaan op te bouwen.

Zoals wij reeds hebben vastgesteld bevond zich ook bij Dorp, dat in het oosten bij het Achter de Gaech aansloot, vanouds een reeks boerderijen langs de Gaech. Evenals het zuidelijk van de Gaech gelegen driehoekige Geerlant, was dit

Afb. 33. De Commandeurs Hof die Cruquius in 1712 nog in volle omvang aangaf moet in 1724 goeddeels zijn afgebroken (Noordam 1986 p 145). Dat gedeelte dat als tuinmanswoning tot in de vorige eeuw nog staan bleef, is in 1731 door Cornelis Pronk getekend (Rijksprenten kabinet Amsterdam).

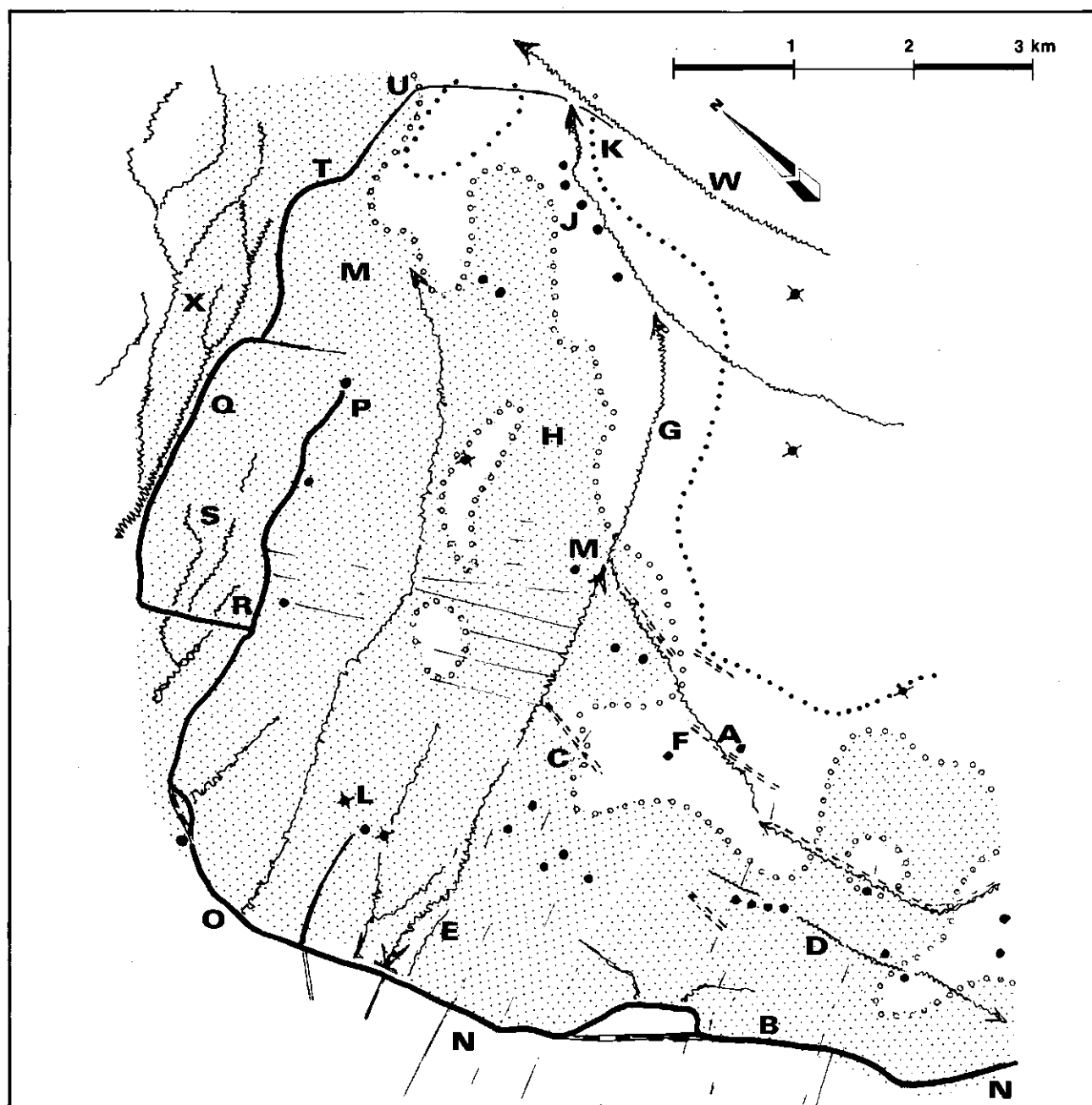

Verklaring

● Boerderijen, vóór en ook nog na 1134	●●● Grens van de overstromingen (minder dan 80 cm kleidek)
✱ Boerderijen, rond 1134 verloren gegaan	--- zones waar de verkaveling van richting verandert
ooo Grens van het gebied met meer dan 80 cm kleidek	

Afb. 34a. Topografie door Cruquius.

A	Maasland	M	Spanje
B	Maassluis	N	Maas Dijk
C	Lobber Dorp	O	Nolle Dijk met Hoek Woning
D	Kleyne Vlietje	P	Burgers Dijk met Kraayenest
E	Spartel of West Gaech	Q	Lier Dijk
F	Zuyt Gaech	R	Hoogh Weg
G	Oost Gaech	S	Groote Bosch Blok
H	Achter de Gaech	T	Oosterlee
J	Buyten Dijk en Dorp	U	Zyd Wintse Kade
K	Geerlant	W	Lichtvoets Watering
L	Oude Camps Polder	X	Lierstelsel

Afb. 34b. Analyse van het kaartbeeld.

Ontwatering en bedijking van Noordelijk Maasland.

gebiedje voor de overstroming van 1134 reeds afwaterend geweest naar Kene en Lier. Het werd niet door de Maasdijk tegen overstroming beschermd en bleef Buyten Dyk heten.

Wel werd ook van hier uit een begin gemaakt met de herontginning van het Spangen, of zoals Cruquius schrijft het Spanje.⁴⁾

Zowel bij Dorp als aan het Spartel is weer dezelfde strokenverkaveling aangehouden met percelen die, zoals Bult heeft nagegaan, precies 60 Rijnlandse Roeden breed waren (Bult, 1983, p 34). Wel is er een klein verschil in richting geweest, waardoor tenslotte tegenover Lobber Dorp een driehoekig sluitstukje moest worden ingevuld.

De sterkste impuls is uitgegaan van de hof aan het Spartel, die later de tweede Commandeurs Hof werd genoemd.

Reeds vroeg is dit gebied Achter de Gaech enigszins tegen de Maas beschermd geweest, omdat de Maas Dijk over het Spartelmond heen tot op de Nol doorliep. Het lijkt er op dat daar een voorlopig eindpunt is geweest dat gedekt werd door een dijkhoeve Hoek Woning geheten. Naarmate Achter de Gaech verder in kultuur werd genomen, moest echter de Maas Dijk verder worden uitgebouwd. De Nolle Dijk is toen langs het Lierstelsel landinwaarts verlengd met de Burgers Dijk, waarvan het einde eveneens met een dijkhoeve werd gedekt. Ditmaal heette de boerderij 't Kraayenest. Hoge bomen waarin kraaien een nest bouwen zullen er in het begin wel niet geweest zijn. Trouwens, de aanwezigheid van enkele vogelnesten kan nauwelijks voldoende markant geweest zijn om de boerderij daarnaar te vernoemen. Hier moet een bemanbaar Kraayenest hebben gestaan. Niet alleen heeft dat aan deze dijkhoeve een heel bijzonder kenmerk toegevoegd, maar het gaf bovendien aan ieder de verzekering dat waar de dijk ophield, toch land en water ook in het nieuwe Spangen zorgvuldig bewaakt zouden worden.

De Burgers Dijk werd als vestigingsplaats gebruikt voor de boerderijen die het land achter de dijk in gebruik gingen nemen. Als scheiding tussen de eerste reeks hoeven aan de Gaech en deze nieuwe reeks boerderijen aan de Burgers Dijk ging de Scheiding- of Schee Watering fungeren, in aanzet een inbraakkreekje uit 1134, maar als afwatering nu uitgebouwd naar het Oosten in de richting van het nieuwe Spanje.

Hoewel het gebied langs de Burgers Dijk ontgonnen is op een stevige en hoge oeverwal van het Lierstelsel, en hoewel de naam Oude Camps Polder althans in oorsprong een blokvormige verka-

veling doet verwachten werd toch weer dezelfde strokenverkaveling toegepast als aan het Spartel. De bodemkaart wijst uit dat er Achter de Gaech en met name dan in het oostelijke gedeelte tussen de Oost Gaech en het nieuwe Spanje ook bij de ramp van 1134 nog vrij hoge veenkoppen waren blijven liggen, die niet of veel minder door klei overdekt werden. In dit opzicht kan de naam Dorp weer veelzeggend zijn (voetnoot 2). Het gaat dan om resten van een veenontginning die zich voor 1134 over de Oost en West Gaech heen nog een flink eind noordwaarts moet hebben uitgestrekt.

Nadat een en ander aldus zijn beslag had gekregen, werd de Maasmond in 1164 opnieuw door een hoge stormvloed beproefd. Even ten noorden van het huidige Maassluis is toen de Maas Dijk doorbroken en over een flinke lengte helemaal weggeslagen. De klei die uit de doorbraakkolken opgewoeld is heeft de achtergelegen kavelsloten met overslagmateriaal gevuld. Zij moesten later opnieuw worden uitgegraven (Bult, 1983, p 38). Ook bij de Hoek Woning, boven op de Nol, werd de aansluiting van de Burgers Dijk op de Nolle Dijk doorbroken. Cruquius tekent de sporen van een kleine inbraakkreek die naar het oosten toe gericht is. Aan de hand van oude dokumenten kon Bult stellen dat het water echter ook langs de Maas Dijk naar de bres bij Maassluis begon te stromen (Bult, 1983, p 38). De hof aan het Spartel voelde zich sterk bedreigd en heeft een zijdevende loodrecht op de Maas Dijk doen opwerpen (later de Hoge Hof Dijk⁵⁾ genoemd). Daarna zijn beide gaten weer gesloten. Bij Maassluis gebeurde dat met een inlaagdijk achter om de doorbraakkolk(en) heen. Dat buitenwater is allengs door de Maas weer geheel dichtgeslibd. Op de kaart van Cruquius is er niets meer van terug te vinden, behalve de plaatsnamen 't Vissertje en 't Hoekertje.

Ook in het voorland langs de Lier, vóór de Burgers Dijk derhalve, heeft de overstroming van 1164 sporen achtergelaten. Bult konstateerde in het Groote Bosch Blok afzettingen van Duinkerke III B.2. die hij duidelijk kon onderscheiden van de omgevende afzettingen (Bult, 1983, p 38). Dat wijst op een hernieuwde inundatie in 1164, en roept de vraag op of wellicht het Groote Bosch Blok toen reeds was ingepolderd. Het gebied wordt langs de Lier begrensd door de zuidelijke Lier Dijk. Die dijk buigt ter hoogte van 't Kraayenest landinwaarts alsof hij daar ooit sluiting heeft gehad met de Burgers Dijk. Langs de Lier Dijk

zelf geeft Cruquius de veldnamen de Bommel⁶⁾ en de Lugt, die een uitwatering van de kleine polder suggereren. Dat zou dan een buitenpolder geweest zijn voor de hoofdwaterring.

Aan de Westzijde wordt de Bosch Polder afgesloten door een kaarsrechte verbindingsdijk, de Hoogh Weg genoemd. Kennelijk is dit een Hooge Dijk, dus een zeeverende dijk geweest. Hoewel men op grond van de bij Cruquius nog zichtbare krekensruktuur juist hier de inbraak zou verwachten, toont de Hoogh Dijk geen enkele beweging. Dat kan wellicht aanduiden dat een eventuele in 1164 doorgebroken en verloren gegaan dijktracee nog wat meer naar voren gelegen zou hebben, en na de ramp zou zijn vervangen door deze Hoogh Dijk. Wat daarvan zij, we mogen veronderstellen dat spoedig na 1164, nog onder de indruk van die stormvloed, de hoofdwaterring van de Burgers Dijk is verlegd via de Hoog Weg en de Lier Dijk en vervolgens langs Oosterlee doorgaand over de Zyd Wintse Kade is kortgesloten op het licht van de Oost Gaech. Een en ander suggereert dat in die tijd ook de kade langs de Lichtvoets Watering reeds tot stand gekomen zal zijn.

6.5. Samenvattend heeft de Oost en West Gaech na 1134 een markante scheiding binnen Maasland getekend, maar is vóór die tijd van zulk een tweedeling nauwelijks sprake geweest. Zowel het veengebied als ook de oeverwal langs de Maas hebben zich verder naar het Noorden toe uitgestrekt. Het stukje Oost Gaech bij Dorp is een natuurlijke veenstroom geweest. Het is oorspronkelijk vanuit de Kene en niet vanuit de Maas gekoloniseerd. Langs de Maas heeft de oeverwal zich ononderbroken voortgezet. Zowel de Spartel als de Schee zijn incidentele inbraakgeulen geweest van de stormvloed in 1134. Zij werden spoedig door de natuur zelf weer gesloten.

Ook al zijn er geen aanwijzingen gevonden dat in de Post Romeinse en Vroeg Middeleeuwse tijden tot het jaar 1134 toe vloedkrekens van enige betekenis het achter de oeverwal gelegen veen hebben kunnen bereiken en aantasten, toch moet er wel een uitweg open gebleven zijn voor de Lier.

De Liermond moet dan gelegen hebben op de overgang van de Westlandse strandwal naar de Maaslandse oeverwal. De Westlandse wal bestond, zoals wij op pag. 32 eerder besproken hebben, uit een stevige geest waarop Naaldwijk gebouwd is met in het verlengde daarvan nog een lange, lang-

zaam aflopende staart. Tenslotte was er niets dan een zandbank die onder water verdween.

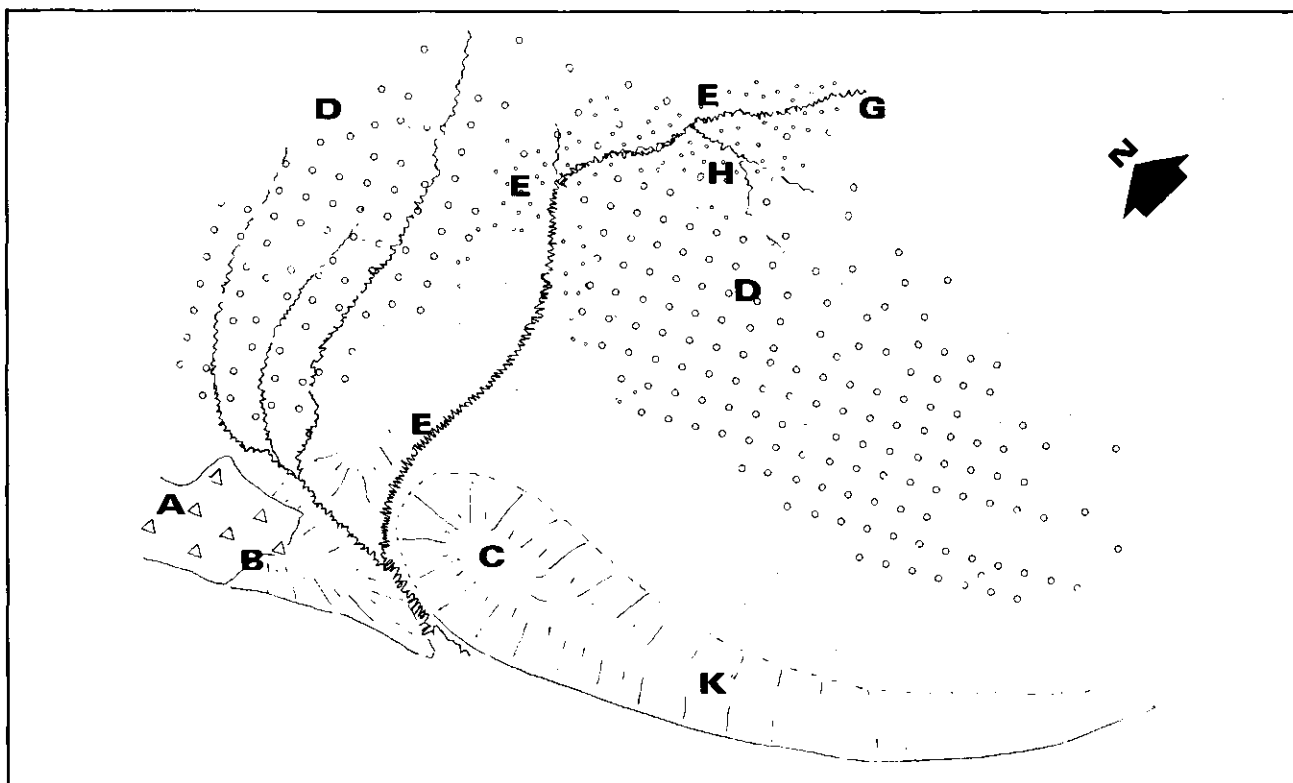
Pas daar waar geen zand meer tot afzetting kon komen, begon de vorming van kleigorzen. Allereerst waren dat zandrijke, zavelige kleigronden. Weer verder naar achteren, langs de rivier en landinwaarts, kwamen zwaardere kleien tot afzetting. Die mengden zich tussen de resten van het aangrenzende veen. De oeverwal moet naar de zee-kant toe zijn aangezet met een hoger en breder opgroeiende kop en zuidwaarts zijn verlengd met een lange, smalle en ook lagere staart. Zo'n hoge kop van het land, die enigszins schedelvormig is, wordt daarom veelal Pol of Nol genoemd. Zoals Cruquius laat zien is in dit geval sprake van Nol. Voor de afvoer van water uit het achterland komt in zulk een situatie allereerst in aanmerking het kritische punt aan het einde van de Geest, nog voor de Nol begint. De zandbank loopt daar op niets uit en waar geen zand meer tot afzetting komt kan het water dat van achteren toestroomt gemakkelijk een stroomgeul openhouden, die met de zandbank mee wat scheef langs de kust wegloopt. De ronde Nol voegt zich daarachter soepel en gestroomlijnd in.

Verderop is het moeilijker gebleken de oeverwal blijvend te doorbreken, zoals wij aan het Spartel hebben geïllustreerd.

Voor 1134 bestond waarschijnlijk de hier beschreven situatie (fig. 35).

Na 1134 werd de ronde vorm van de Nol gemarkeerd door de Nollendijk. Het valt op dat de afstand tussen deze Nol en de zandbank voor Westerlee meer dan 1,5 km bedraagt, terwijl 100 m voor een eenvoudige uitwatering meer dan genoeg zou zijn. De brede getijdendelta die wij bij Cruquius herkennen moet een gevolg zijn van de overstroming in 1134. Het is een echte Biesbosch geweest, in dit geval het Lierbos. De delta kan alleen maar ontstaan zijn doordat tijdens de stormvloed niet alleen de oeverwal is aangetast en doorbroken, maar doordat bovendien daarachter een zeer grote vloedkom is gevolgen. Alleen het gedurende langere tijd dagelijks in- en uitstromen van heel veel water kan een zo brede delta van vlechtende vloedkrekens oproepen.

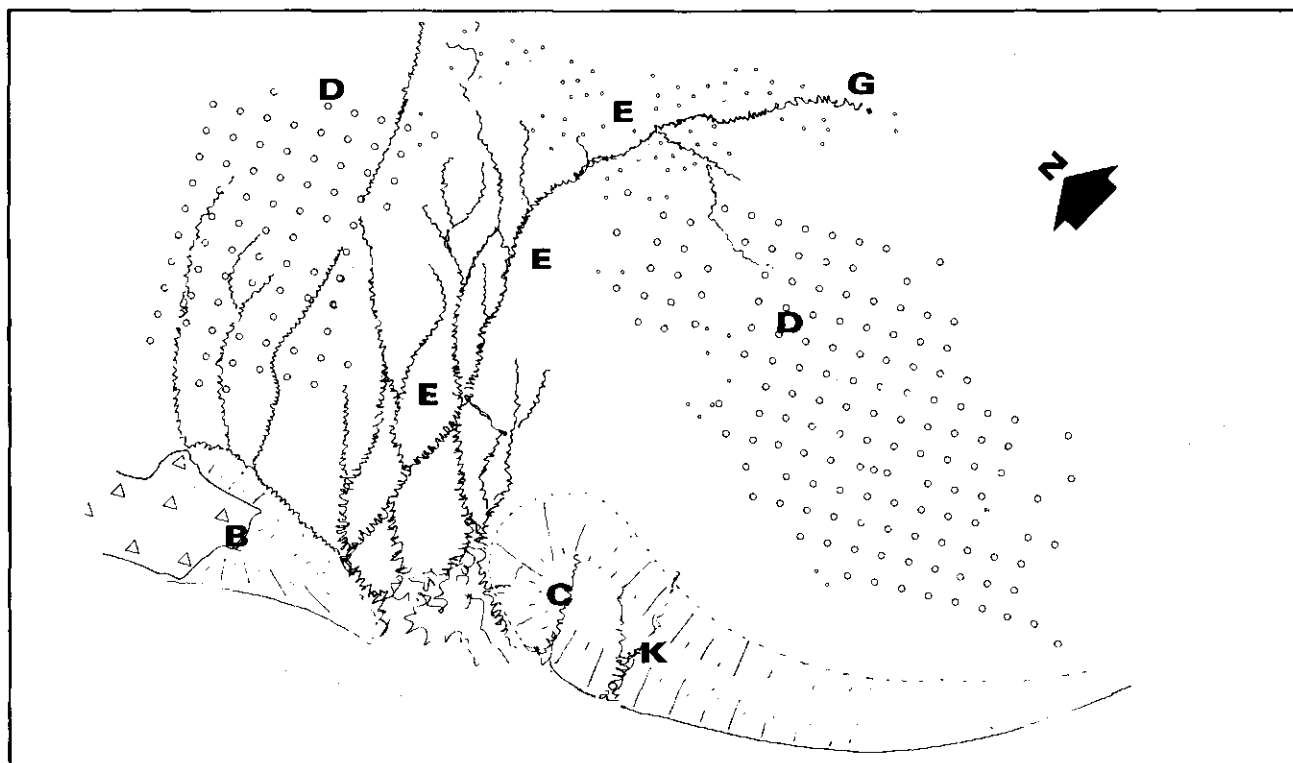
Wat dit betreft kunnen wij leren van de jongste stormramp in 1953, die onze ervaring met en dus ook onze kennis van stormvloeden heeft opgefrist en bijgeslepen. Bennema (1954, p 77/78) heeft er aan herinnerd dat de invloed zelfs van een stormvloed opvallend gering is wanneer het om natuurlijke landschappen gaat, omdat die gestroomlijnd en in evenwicht met het water zijn. De invloed van een stormramp op een bedijkt gebied zal over het

Afb. 35. Schema van Maasland
in de Vroege Middeleeuwen.

Verklaring

A	duinen	E	Lierstroom met mesotrophe veenzone
B	Geest	G	Kene
C	Nol	H	Dorp
D	Hoge venen	K	Spartel

Afb. 36. Schema van Maasland na de stormvloed van 1134.

algemeen wel groot zijn, omdat het in cultuur genomen land lange tijd niet meer van sedimentatie heeft kunnen profiteren, maar wel te maken heeft gekregen met inklinken en rijpen van de grond. "Zijn er geen dijken, dan zullen alleen wanneer door doorbraken door duinen en/of kwelderwallen nieuwe vloedkommen worden ontsloten de blijvende gevolgen groot zijn". Welnu precies dat is gebeurd bij de Gantel en bij de Liermond. Het ziet er bovendien naar uit dat bij de Lier een zeer grote vloedkom beschikbaar geweest moet zijn.

Wanneer in 1134 de Nol ruim een kilometer werd teruggeworpen, dan is daarmee ook heel veel bodemmateriaal opnieuw in het kolkende water opgenomen en meegesleurd. Dat moet dan een sterke impuls zijn geweest om de Vliet Polder achter Naaldwijk op te hogen en vooral tot de opbouw van een oeverwal in de stroomschaduw van de Nol, derhalve nu zuidelijk langs de Lier naar binnen. Dat is de oeverwal die de (her)ontginning van zuidelijk Maasland zo duidelijk vorm heeft gegeven, zowel in het afwateringsstelsel (West en Oost Gaech) als de bedijking (Burgers Dijk).

Dit alles onderstreept eens te meer dat dit deel van de Maasoever, gelegen voor het Westland en Maasland reeds vanaf de Romeinse tijd in een opbouwphase is geweest (van Staalduinen, 1979, p 75), ondanks het feit dat de Maasmond als geheel juist door sterke erosie is ontstaan.

Afbraak en opbouw plegen elkaar in plaats en tijd af te wisselen. Terwijl het Westland aangroeide, bleef de zuidoever van de Maasmond nog lang gekenmerkt door veel erosie (van Staalduinen, 1979, p 76). En verder landinwaarts was de Maas

nog bezig om tweezijdig het veen aan te tasten en zich zo een weg te banen naar de Rijn toe, die tenslotte werd afgetapt, zodat de Rijnmond bij Katwijk geheel zou verzanden en kon worden gesloten.

Maasland lag in de Vroege Middeleeuwen op de overgang van het aanwassende Westland naar het afkalvende veengebied bovenstrooms. Dicht bij het Westland, waar de Lier uitstroomde, mogen we nog aanwas verwachten. Pas bij Vlaardingen en langs de Schie is het Maaswater in staat de venen aan te tasten en binnen te dringen. Daar tussen in moet een betrekkelijk stabiele, geleidelijk opwassende oeverwal hebben gelegen.

Wanneer dan na het "interregnum" weer mensen het land langs de Maas metterwoon in gebruik nemen, dan komt naast de duinen allereerst de hoge en brede Nol aan de mond van de zoete en heldere Lier daarvoor in aanmerking. Maar wanneer juist daar de eerste en oorspronkelijke Hof van Maasland gezocht moet worden, dan is het aannemelijk dat juist die oude Hof in de rampwinter van 1133-1134 met man en muis is weggevaagd en verdwenen in de brede Lierdelta met zijn diepe stroomgeulen.

Daarmede zijn tevens de sporen vernietigd van de eerste pioniers die vanuit de oude Hof de Lier en het achtergelegen veenlandschap hebben verkend en naar mag worden aangenomen lang voor 1134 reeds hebben bewoond. Gebleven is slechts de waarneming dat door die ontginning een grote vloedkom was ontstaan die de stormvloed van 1134 zo rampzalig maakte. Dat alleen geeft overigens al heel veel te denken.

Toch is het niet alles. Want bij Dorp, Lobber Dorp en Aelkeet hebben we uitlopers van die Vroeg Middeleeuwse ontginning teruggevonden.

NOTEN.

¹⁾ Ten behoeve van een rekonstruktie van het landschap in Midden Delfland is door Sipko J. Bult in de jaren 1981-'82 een archeologische veldkartering uitgevoerd. Het verslag daarvan (Bult, 1983) geeft een samenvattend overzicht van al wat er bekend is over de ontwikkeling van dat landschap, door alle eeuwen heen. In een later artikel heeft Bult (1986) een en ander nogmaals verhelderd en aangevuld. Uiteraard heeft hij gebruik gemaakt van alle beschikbare literatuur, waaronder de dissertatie van Van Liere (1948), de Bodemkaart blad 6 Zuid-Holland (1966) en de Bodemkaart van Nederland blad 37 Oost (1972). In het bijzonder heeft Bult aansluiting gezocht en gevonden bij de Geologische Kaart blad 37 West (RGD, 1979) die wij ook voor het Westland reeds geraadpleegd hebben. De geologische onderlegger die Bult voor zijn veldkartering gebruikte is een afgeleide en tevens een uitbreiding van 37 West.

²⁾ Lobberen zo zegt van Dale, is plassen in het water. Meer woorden zijn er nodig om Dorp te duiden. Er komen in Delfland verschillende Dorpnamen voor, waarbij niets wijst op de nabijheid van een gesloten buurtschap of dorpje. Alleen Nootdorp zou wat dit betreft nog twijfel kunnen geven. Diepeveen (1950, p 48 en 92) heeft er op gewezen dat Nootdorp vroeger Notharp werd geschreven, zodat ook hier de gedachte aan een dorpskern overbodig is. Dorp heeft verschillende betekenissen. Het Middel Nederlands Woordenboek noemt allereerst akker, en hoeve en daarna pas dorp. Akker wordt bovendien in verband gebracht met thurpa of tharpa, wat "afgesneden" betekent; is derhalve een afgegrensd stuk land. Turf is in het engels altijd nog een bijzonder stuk grasveld. In ons land is de klank van het turfveld overgegaan op de aldaar gewonnen brandstof. In het frans kent men het woord tourbe nog steeds voor een veenge-

bied. Het lijkt zo gezien niet al te gewaagd om de Dorp-namen ook in de veengebieden van Delfland in verband te brengen met de oude, meest oorspronkelijke ontginningen. Vraag is evenwel of de wens niet te veel de moeder van deze gedachte is. Er is bovendien over Dorp een zo omvangrijke naamkundige literatuur verschenen, dat van uit andere disciplines slechts terughoudendheid kan worden betracht, te meer nu deze veronderstelling onze stellingname zo mooi en wezenlijk zou aanvullen. Wij hopen dat deze draad van meer bevoegde zijde zal worden opgenomen.

³⁾ Gaech betekent Gawegh, zoals oude oorkonden dat ook hebben geschreven. Terecht is het woord door Schönfeld (1955, p 22 e.v.) juist niet verklaard als "weg om te gáán" dus "verkeersweg". Die gedachte zou immers in strijd zijn met wat we nog tot voor kort in alle veengebieden hebben kunnen waarnemen. In het veen zijn eerst en uitsluitend natuurlijke veenstromen geweest die door de mensen werden aangevuld met gegraven afvoerkanalen en sloten. Voorop staat de afvoer van het overdadig beschikbare water. Later kunnen diezelfde wateren voor transport van produkten, mensen en vee worden benut. Boerderijen werden daarom aan het water gebouwd. Tussen de boerenerven komen hoogstens wat eenvoudige voetpaadjes die eventueel naar de kerk toevoeren. Pas in betrekkelijk recente tijden is men ertoe overgegaan voetpaden uit te bouwen tot zandwegen en eerst in deze eeuw zijn ze van verhardingen voorzien. Het meeste veen was bovendien hoog gelegen veen, zodat het water door de zwaartekracht spontaan afliep, weg ging dus. Welnu, om weg te gaan zijn geen gebaande wegen nodig. Vogels vliegen op. En water sijpelt door elk klein gaatje en stroomt door elke kier heen. De Gawegh hoort eenvoudig bij het weggaan, het weglopen van het water. Overal in het Maasland en in de Schiestreek vinden we dan ook Gaechen. Zelfs de Lichtvoets Wetering werd ooit Ga-Lichtvoets-Vaart genoemd (Schönfeld 1955, p 23).

⁴⁾ Spangen of Spanje is zoals Moerman (1956, p 180) heeft aange-toond geen vernoemingsnaam, waarbij het land Spanje model gestaan zou hebben (vgl. ook Rentenaar, 1984, p 346). Een Spange is zoals het Middel Nederlands Woordenboek aangeeft een voorwerp van metaal, dienende om iets in- of af te sluiten. Ook wel een lijst waardoor iets omsloten wordt. Welnu, het aldus genoemde land lag als een spang of dekenspel buiten tegen de mantel. Niet alleen bij het Schiedamse Spangen, dat Moerman besproken heeft, maar duidelijker nog hier bij de Gaech en aanstonds weer bij Burgers Dijk was het Spanje een vóórland, een gebied dat nog niet voor goed in het vaste land was opgenomen.

⁵⁾ De naam Hoge Dijk duidt evenwel op een zeeuerende dijk, en zou dan veeleer betrekking moeten hebben op een vroegere fase: vóór de aanleg van de Burgers Dyk of mogelijk zelfs vóór de Nolle Dyk.

⁶⁾ Bommel is kleine bom, het kleine spongat (vgl. pag. 54).

7. Vlaardingen

Een huwelijk met de zee, waaruit een nieuwe ontwikkeling langs de Schie is voortgekomen

7.1. De kennismaking met Maasland stelde in zoverre teleur dat wij er een groot gat hebben gevonden waarin de oude Hof verdwenen lijkt te zijn.

Onze kansen om in Vlaardingen een oude Hof en daarmee een stukje van de vroegste geschiedenis of late pre-historie terug te vinden lijken gunstiger te zijn.

Wel zijn ook in Vlaardingen donkere sluiers over dat verleden geworpen, of juist gezegd er zijn zware muren over het verleden heen gelegd. Van het voorheen zo boeiende landschap dat Cruquius in tekening heeft gebracht, zijn uitgestrekte oppervlakten opgespoten en met een dichte stedelijke bebouwing afgedekt, zonder dat daarbij met belangstelling of liefde naar het bodemarchief is gekeken. De geologische, zowel als de bodemkundige kaarten van de streek laten een grote witte vlek zien die aan de grenzen van Maasland begint en vervolgens ononderbroken over de hele Rotterdamse agglomeratie doorloopt.

Toch kunnen we voor de grote lijnen ook hier weer een beroep doen op de reeds genoemde, recente publikaties van Bult (1983 en 1986). Daarenboven beschikken we nog over een aantal publikaties van Hoek (vooral Hoek 1973 en Hoek 1986) die zeer boeiende informatie over de geschiedenis van Vlaardingen heeft gegeven.

Wij zullen ons allereerst weer in die beschikbare literatuur verdiepen om daarna na te gaan in hoeverre wij die informatie aan de hand van de kaart van Cruquius kunnen bevestigen en eventueel aanvullen.

7.2. Om met de bodem te beginnen; tot de meest opvallende verschijnselen die de geologische en bodemkundige kaarten voor Vlaardingen aangeven behoren de voormalige vloedkreken, die zich ooit een weg door het veen rond Maasland hebben gebaad, daarna zijn verland en dichtgeslibd, en tenslotte weer geheel in het veen zijn opgenomen. Wel zijn er in de loop van de vroege middeleeuwen nieuwe kleiafzettingen bijgekomen, maar die vinden we in hoofdzaak langs de randen van het veengebied als aaneengesloten kleidekken.

Het veengebied dat langs de Maas begon maar aan de grenzen van Vlaardingen niet eindigde,

moet vooral door de grote uitgestrektheid een ondoordringbaar moeras zijn geweest. Alleen de Maas gaf de mensen gelegenheid zich te verplaatsen. Die rivier moet in de toenmalige bewoonde wereld een verkeersbaan geweest zijn.

Daarbij duidt het woord bewoonde wereld wellicht een te grote samenhang aan. Het zullen verspreide, kleine volksplantingen geweest zijn. De streek zal vooral betekenis hebben gehad als toegang tot de achtergelegen bevolkingsconcentratie in het rivierengebied bij Dorestad en Utrecht (zie Henderikx, 1987, kaart IX). Bult heeft aan de hand van uit de Romeinse tijd teruggevonden schervenmateriaal het vermoeden uitgesproken, dat de kleine omgeving van Vlaardingen in die tijd zelfs nog door een eigen sociaal-geografische toestand gekenmerkt werd (Bult, 1983, p 30). Hij denkt daarbij aan de Marsaci, omdat er in de vroege middeleeuwen ook weer sprake blijkt te zijn van een "Marsum ubi Mosa intrat in mare", een "land van de marsen waar de Maas in de zee uitkomt" (Hoek, 1973, p 71). Willibrord schenkt namelijk in 726 of 727 het kerkje van Marsum aan de abdij van Echternach. Later bleek dat het kerkje van Vlaardingen te zijn geweest.

De bezittingen van het kerkje werden omschreven als "mariscum unde berbices pascuntus". Hoek vertaalde dit vrij als moerasland of gors waarop kudden schapen grazen.

Dit roept een beeld op, dat langs de zilte stromen vrij algemeen geweest moet zijn. Tal van archiefstukken uit die tijd verwijzen naar grote kudden schapen, de verwerking van wol tot dekens en mantels, en de handel daarin. Dat moeten gangbare bronnen van bestaan geweest zijn op de kleischorren van het deltagebied. Toch was het kleigors langs de Maas maar beperkt van oppervlakte. De bewoners van Vlaardingen moeten allereerst vissers en varensgezellen zijn geweest. Ze zijn dat trouwens vele eeuwen lang nog gebleven.

Samenvattend kunnen we de oorspronkelijke situatie van Vlaardingen als volgt schetsen.

Er was een vrij hoog gelegen veenlandschap, waaruit wat veenloopjes afstroomden. Die verzamelden zich in het laagste gedeelte tot één kreek, de Vlaarding. Vooral daar waar de Vlaarding in de Maas uitmondde en dus bij vloed met buitenwater

werd gevuld en vaak zelfs overvuld, daar raakte het veen overdekt met sliblaagjes.

Allengs ontstond er wat stevig kleigors. Juist op dat kleigors heeft zich de bescheiden nederzetting van vissers en schippers en blijkbaar ook veeboeren gevestigd. Aan bezoekers moet allereerst het kerkje zijn opgevallen dat boven op een terreinverhoging was geplaatst in het open gors tussen Vlaerding en Maas. Bij hoog water moet het er als een rots temidden van de woeste golven hebben gestaan; een teken van zekerheid en hoop.

Even landinwaarts was tenminste een boerderij te vinden, eveneens op een plaatselijke ophoging. En langs de Vlaerding stonden op een dijkvormig verhoog nabij het kerkje nog wat kleine huisjes, waar bij laag water de scheepjes in het slik van de kreek rusten. Bij hoog water werd er af- en aangevaren. Handel lag in het verschiet.

In hoofdstuk 3 hebben we al vermeld dat Graaf Dirk III kort na 1000 vanuit Vlaardingen tol begon te heffen van de handelsvaart op de Maas (Merwede). De keizer die daartegen wilde optreden werd in 1018 smadelijk afgeweerd. Het bericht over de slag bij Vlaardingen dat door Alpertus van Metz, een tijdgenoot, is geschreven geeft een uiterst levendige beschrijving van het slagveld.¹⁾ Men mag aannemen dat Alpertus zijn informatie van ooggetuigen heeft gekregen (vgl. Van Rij, 1980, p. XIV e.v.). Van Rij geeft ons ook een volledige vertaling in modern Nederlands.²⁾

Verschillende onderzoekers hebben zich met dit verslag van Alpertus van Metz bezig gehouden. Vraag is bijvoorbeeld geweest wat wij hier moeten verstaan onder "fossae" wat van Rij vertaalde als dijken. Niermeijer (1958, p. 229) kiest voor zeewerende dijken. Hij denkt zelfs aan een ringdijk. Hoek heeft gekozen voor sloten, en dacht daarbij aan een strokenverkaveling zoals die (toen al?) bij Maasland gekomen is.

Wanneer wij uitgaan van de vroegere beschrijving van het schapengors (*mariscum unde berbices pascuntus*) dan lijkt alles toch wat overdreven. In een gebied dat er uitgezien moet hebben als het tegenwoordige land van Saaftinge mag men heel eenvoudige grondwerken verwachten, zoals verhogingen "om zich te beschermen tegen het springtij" en eventueel op strategische plekken ook dammen en vooral grachten "om vijanden de weg te versperren". De aangehaalde woorden zijn van Alpertus. En wie niet lang geleden de oevers van de nog niet afgesloten Zuid-Hollandse en Zeeuwse stromen heeft mogen belopen, die zal lieflijk ervaren hebben dat mensen met een zware uitrusting onherroepelijk vastlopen in het slik, en

dan "levend of dood" onbewegelijk rechtop blijven staan. Kortom, Alpertus heeft echt niet meer en ook niet minder beschreven dan een land van schorren en slikken in een nog levende getijden-delta.

Als gezegd is, veronderstelde Bult dat de bewoners van het vroeg-middeleeuwse Vlaardingen nazaten waren van de oude Marsaci. Ook Hoek (1973) is er van uitgegaan dat het een wat geïsoleerde groep geweest moet zijn. Het teruggevonden aardewerk tekent de nederzetting in Vlaardingen als Merovingisch. Kennelijk werden cultuur en religie aangerijkt vanuit het Zuiden. Deze overwegingen zijn voor Hoek aanleiding geweest om naar een Frankische hofstructuur te zoeken, ondanks de zo nadrukkelijke aanwezigheid van de graven uit het Hollandse gebied. De Hof van Vlaardingen zou gelegen hebben aan de Burggravenlaan (thans Groene Weg). Dat is niet ver achter de Hoogstraat en de Oude Haven. Een uitgestrekt gebied rondom kan vanuit die boerderij bewerkt en beheerd zijn. Hogerop langs de Vlaerding en langs zijkreken zoals de Hoylede, werden herhaaldelijk nieuwe complexen met kleinere boerderijtjes toegevoegd. Nabij de Juffer Aeghten Woning tegen de Broek Polder aan en in Holy zijn twee van zulke boerderijtjes opgegraven en in de late Xde of XIde eeuw gedateerd (Bult, 1986, p. 118). Zuidelijk van de Vlaerding lag langs de Maas het land Malinc (Ma is made en vooral hooiland). Daar zijn twee Karolingische woonplaatsen teruggevonden (Hoek, 1968, p. 7).

Deze ontwikkeling bestuderende is Hoek (1973, p. 73) tot de overtuiging gekomen dat het tempo van ontginning beperkt moet zijn gebleven als gevolg van de structuur van een Frankische hof, die uit eigen aanwas onvoldoende werkkrachten kon inzetten.

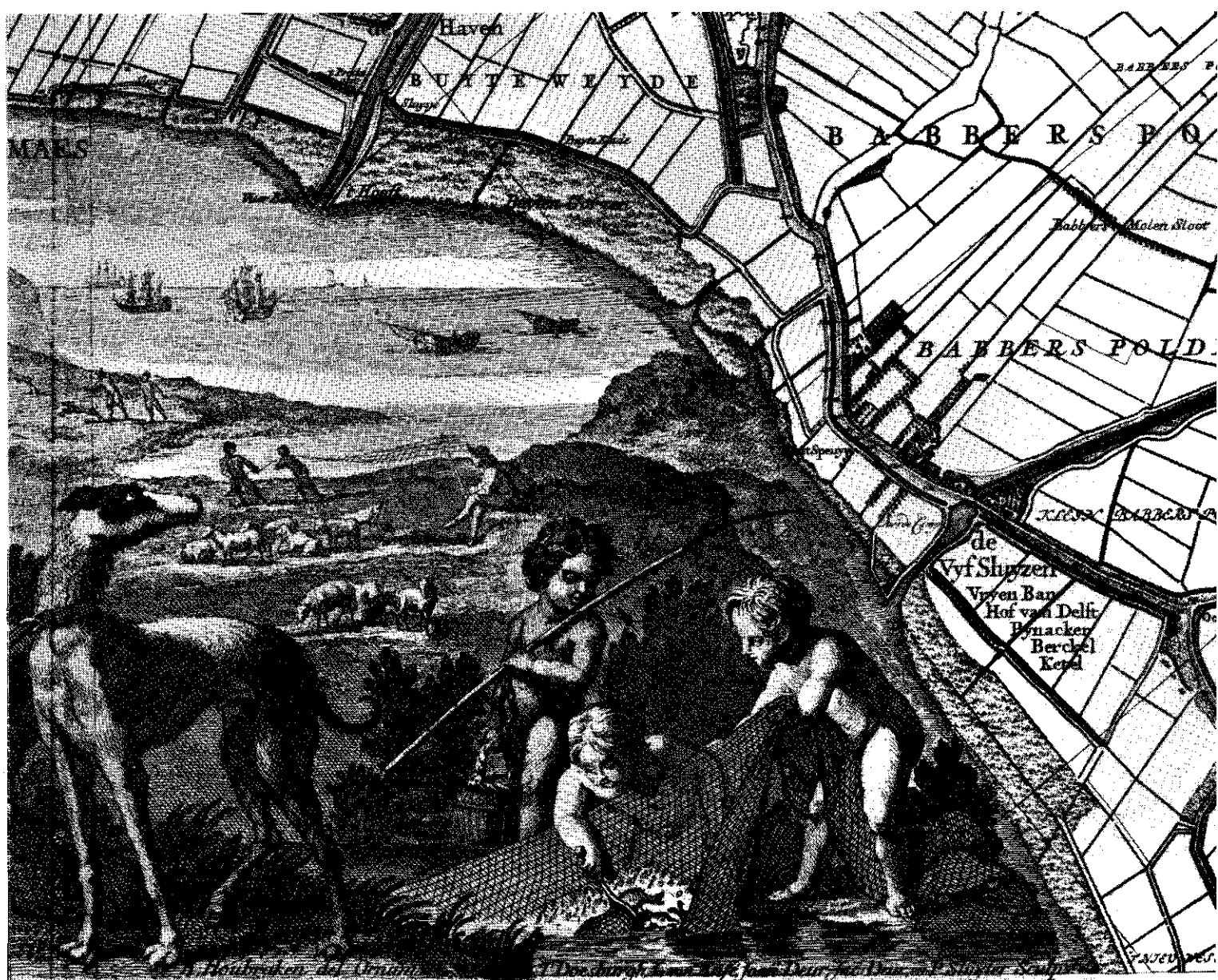
Blijkens de geologische kaart staan van al deze nederzettingen alleen de hofboerderij, de haven met het oude kerkje alsmede Malinc op een stevige bodem van meer dan 80 cm klei. Wel liggen de hier genoemde uitbreidingen allemaal in een gebied waar boven op het veen een kleidek is afgezet. De beperkte omvang van dit gebied geeft evenzeer een verklaring voor de beperkte ontginningsactiviteit, zolang men er niet toe overging de achtergelegen venen te ontsluiten. De aandacht van de havenplaats Vlaardingen zal meer gericht geweest zijn op ontwikkelingen op de kleigronden langs de rivier, zoals het Merwedebos. Die ontwikkelingen kregen bovendien opnieuw groen licht door het verloop van de door Alpertus be-

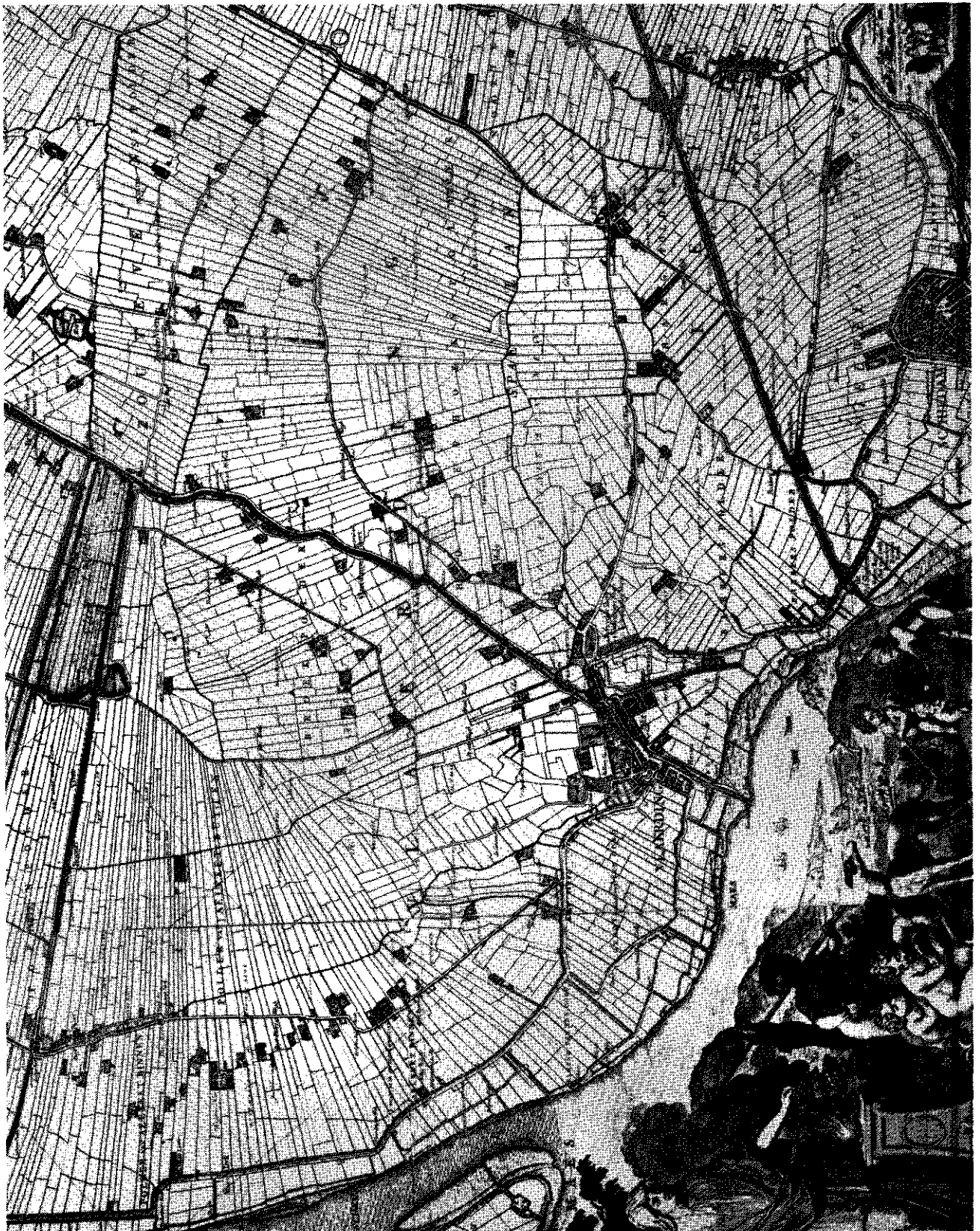
schreven veldslag. Niets leek toen de opkomst van Vlaardingen meer te kunnen tegenhouden. Zelfs de munt van Holland werd er heen gebracht. En als bekroning van dit alles was de machtige driebeukige kerk bedoeld waaraan men in het midden van de XIIde eeuw begon te bouwen. Binnen Holland zou die kerk alleen nog in de abdijen van Egmond en Rijsburg zijn gelijke behoeven te erkennen (Hoek, 1973). Helaas, een stormvloed in 1164 zou deze mooie plannen doorkruisen en andere havens in de kaart spelen.

Toch moet daarnaast ook de ontginning van het

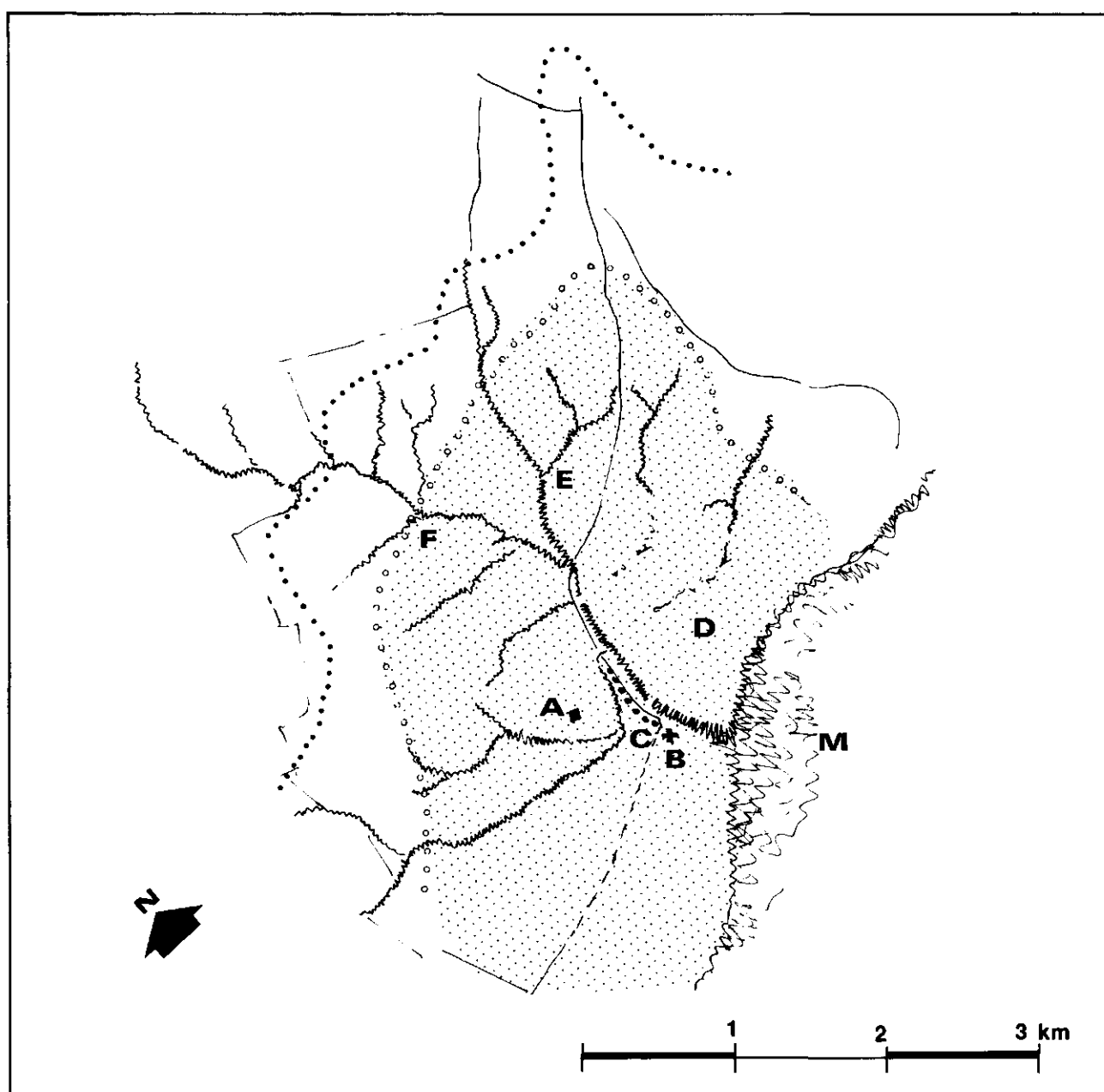
veen op gang zijn gekomen, en wel vanaf de Schie. Harga lag aansluitend bij Malinc, aan de rand van de huidige Babbers Polder, niet ver dus van Vlaardingen. Het lijkt van begin af aan een zelfstandige ontwikkeling te hebben doorgemaakt. Reeds vanaf de Xde eeuw heeft het een eigen kapel gehad (Hoek, 1986, p 7). Na de stormvloed van 1186 moest het totaal verwoeste dorpje met kapel en al worden herbouwd. Dat gebeurde in Kethel, wat een jonger gedeelte van deze ontginning was. De Kethel en Ketel Polder wordt door Hoek op rond 1125 gedateerd, dat is dus nog voor de grote overstromingen.

Afb. 37. De randversiering op de kaart van Cruquius onderstreepte nog in 1711 het belang van de waterkant, waar op schorren en strandvlakten schapen werden gedreven, waar visserij en jacht werden bedreven, en waar de handelsvaart lokte. Dat zijn niet alleen romantische opvattingen van het landelijke leven, opgeroepen door de Renaissance, maar evenzeer de nog dagelijkse ervaringen met het toen nog omvangrijke landschap van de niet afgesloten zeearmen.

Afb. 38a. Topografie door Cruquius.

Verklaring

- A Hof te Vlaardingen
- B Kerkje van Vlaardingen
- C Nederzetting langs de havenkreek
- D Malinc
- ooo Grens van het kleigors
- ... Grens van overstromingsdekken
- E Vlaerding
- F Hoylede
- M Maas

Afb. 38b. Analyse van het kaartbeeld.

Oude ontginning bij Vlaardingen.

Hoger op langs de Schiestroom is een tweede zelfstandige ontginning aangezet. Het gaat om Ouerschie, later verbasterd tot Overschie. In de oudste stukken wordt steeds van Schie of Skie gesproken. Pas veel later, na de bouw van de tweede Schie Dam, werd het nodig om Ouerschie van Schiedam te onderscheiden. Evanals Harga heeft ook Schie in de Xde eeuw al een eigen kapel gehad.

Hoewel de Abdij van Echternach op grond van een oude schenkingsoorkonde op naam van Willibrord aanspraak maakte op de moederkerk Vlaardingen en daarmee ook op Harga en Schie en hoewel die rechten tenslotte pas in 1156 formeel werden afgekocht, toch heeft ook de abdij van Egmond al heel vroeg rechten op Schie doen gelden. Die aanspraken zouden zelfs teruggaan op Graaf Arnolf die tussen 988 en 993 regeerde, maar ze konden pas in 1162 goed worden geregeld. Wel mag ervan worden uitgegaan dat de abdij van Egmond al heel vroeg een werkzaam aandeel heeft gehad in de ontwikkeling van de Schiestreek. En van het daarbij aansluitende veengebied. Zo is het Abtsrecht onder Delft reeds tussen 1049 en 1061 verworven (Hoek, 1979, p 40). Veldnamen zoals de Abts Polders en Abts Wout bevestigen de ontginningsarbeid van de monniken in deze streek.

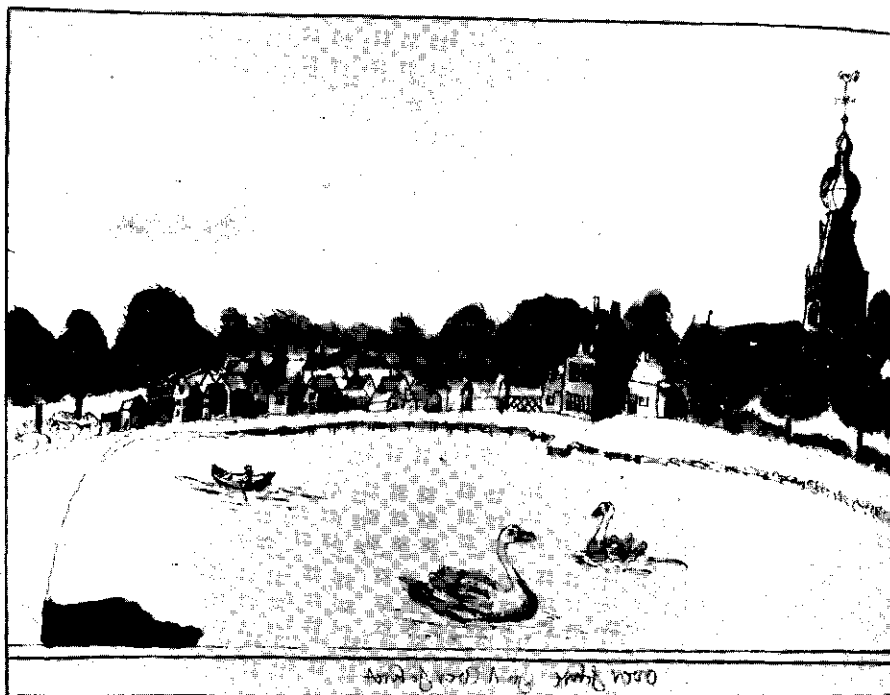
7.3. Ook bij Vlaardingen zijn in het midden van de XIIde eeuw dijken gebouwd. Het ligt voor de

hand dat dat gebeurd zal zijn onder indruk van de stormvloed in 1134, hoewel over schade door die vloed bij Vlaardingen zelf geen berichten zijn overgeleverd. Vast staat wel dat de dijken er vóór 1164 gekomen zijn. Want dat jaar is de geschiedenis van Vlaardingen ingegaan als een vreselijk rampjaar.

Ter weerszijden zijn over vele kilometers de dijken verspoeld. Ook de sluis moet uit de dijk zijn geslagen. Zelfs zouden delen van de oude nederzetting in de Maas zijn verdwenen. Tot diep in de Holier Polder werd opnieuw een stevig kleidek afgezet (Bult, 1983, p 36/38).

Ook de Schiestreek, die nog geen dijken van enige betekenis gehad lijkt te hebben, werd verschrikkelijk geteisterd. De buurtschap Harga is met kapel en al weggespoeld. Achter Schie drong het water (en de klei) door tot helemaal in de Ackersdijkse Polder (Bult, 1983, p 36). Ook elders, nog dieper in de Maasmond, ging de zee tekeer. Hoek neemt aan dat in dit jaar de vloed via de Maasmond is doorgebroken tot op de IJssel en dat sedertdien Lekwater door de Nieuwe Maas is gaan stromen (Hoek, 1973, p 59).

Na deze rampen moest de graaf het herstel van de dijken bij Vlaardingen uitbesteden aan de Abdij van Egmond. De geldbedragen die hier daartoe beschikbaar stelde zijn in de archieven terug te vinden. In dezelfde campagne hebben de monniken ook dijken gebouwd bij Schie waar zij zelf vele bezittingen hadden (Hoek, 1978, p 59/60).

Afb. 39. "Overschie in het verschiet". Het dorp Overschie of Overschie is ontwikkeld op de oostelijke oever van een grote Schiebocht, ter weerszijden van de uitwateringssluys van de Rotterdamse Schie. De kerk werd aan het zuid-einde geplaatst, zoals dat ook te zien is op deze door ons in spiegelbeeld afgedrukte tekening uit Schoemaker's fraai gekleurde Atlas van Zuid-Holland, z.j. deel IV (Kon. Oudheidk. Gen. p.a. Rijksprentenkabinet Amsterdam).

A. Schoemaker ontleende zijn afbeeldingen aan bestaande prenten en tekeningen. In dit geval zal hij een voorbeeld hebben gebruikt dat, denkkelijk ten gerieve van een graveur of plaatsnijder, reeds in spiegelbeeld was gebracht. Toch heeft hij gevoeld dat de zaak niet klopte en daarom, aan de rechterkant van zijn schets (voor ons aan de linkerkant en dus ten onrechte), wat aarzeland nog een oeverbocht bijgetekend.

Dat alles resulteerde andermaal in een vergroting van het grondbezit van de abdij. Met name moet de Ketel Polder oostelijk van de Slimme Watering hen toen zijn toegevalen.

Westelijk van Vlaardingen werd over een lengte van tenminste 2 km ver achter de doorbraken om een nieuwe dijk gebouwd. Ook in de Babbers Polder ten Oosten van Vlaardingen is een inlaagdijk gemaakt, nu zelfs over 3 km, terwijl het resterende stuk van de dijk langs Maas en Harga grondig werd hersteld.

Bij Schie werd een dijk gelegd om de Oost Abts Polder heen, met in de Schie zelf een dam. Deze werken waren allen vóór 1176 voltooid (Winsemius, 1962, p 28/29).

Daarna is tussen beide nog een lange verbindingsdijk gemaakt vóór de Harg Polder en de West Abts Polder langs, waardoor aan deze zijde het rivierfront van Delfland geheel werd gesloten. Het is Winsemius opgevallen dat de verbindingsdijk op grote afstand van de stroom werd gelegd, dus een goedkope en vlugge oplossing was. Kennelijk raakten de fondsen allengs uitgeput.

Onbeantwoord bleef tot op heden nog de vraag waar het oorspronkelijke tracé van de vernielde dijken heeft gelegen. De dramatische berichten van tijdgenoten dat grote stukken land en zelfs gedeelten van Vlaardingen, met name rondom het kerkje, door de rivier zijn verzwolgen doen Hoek en Bult denken aan een beloop dat ver voor Vlaardingen langs zou hebben gelegen en verdwenen zou zijn in het stroombed van de Maas (Bult, 1983, kaart 3). Winsemius, zelf ooit dijkgraaf, heeft het tracé meer landinwaarts gezocht, achter de Oude Haven langs. Hij wijst op de Hoogstraat, die zowel in naam als in voorkomen een echte zeeverende dijk is. En alleen omdat niet valt aan te nemen dat Vlaardingen ooit zou hebben toegegaan dat zijn haven gescheiden zou worden van de rivier, alleen daarom al moeten we Winsemius wel volgen.

Behoudens een eventueel lidteken bij het in par. 6.3. besproken licht mogen we veronderstellen dat de oude Maas Dijk, komende van Maasland, in plaats van met de inlaagdijk in een grote boog naar achteren te wijken, een doorgaand vloeiend beloop heeft gehad. Dat was dan gericht op het terpje van de oude kerk, om vervolgens haaks langs de Vlaarding af te buigen via de Hoogstraat wat de watervrije hoge werf van de Oude Haven is geweest.

Minder overtuigend is het beeld van de dijk ten

Zuiden van Vlaardingen. Op de kaart van Cruquius biedt de Vlaardingse weg naar Kethel toe zich in het verlengde van de Hoogstraat aan als een voor de hand liggend oud dijkbeloop. Met dat beloop is bij de verkaveling kennelijk rekening gehouden. Het is bovendien een verbinding tussen vele kleine en wat grotere terpjes, o.a. dat waarop Kethel gebouwd is. En in het spoor van eerdere schrijvers als Beekman en Dolk heeft ook Winsemius (1962, p 17) voor dit tracé gekozen.

't Nieuwe Lant doet vermoeden dat tenminste het allereerste deel, tot aan de Oude Dijk, ooit als zeedijk heeft gediend.

Daartegenover moet evenwel worden gesteld dat in oostelijke richting voortgaande, het tracé steeds minder geloofwaardig wordt. Beekman (1921, p 36) wees er al op dat voorbij Kethel de verkaveling en dus ook de ontginningsgeschiedenis zich weinig van het veronderstelde dijkbeloop hebben aange trokken. En voorbij de Groene Weg - Kerkbuurt is de weg naar de Kandelaar duidelijk jonger dan de verkaveling.

Een romantisch element dat veel indruk maakt is de naam Spaelant. Het gaat om een boerderij aan de Vlaardingse Weg waarbij binnen het weg- of dijktracé grote landerijen met diezelfde naam aansluiten. Spaelant, dat zou moeten betekenen dat ooit de eigenaar van deze boerderij ten einde raad is geweest omdat hij geen kans meer zag het herstel van het hem toegewezen dijkvak naar behoren uit te voeren. Hij heeft toen zijn spade in de dijk geplant, als teken van overgave. En heel zijn bezit viel toe aan het grafelijke domein (Schönfeld, 1949, p 137).

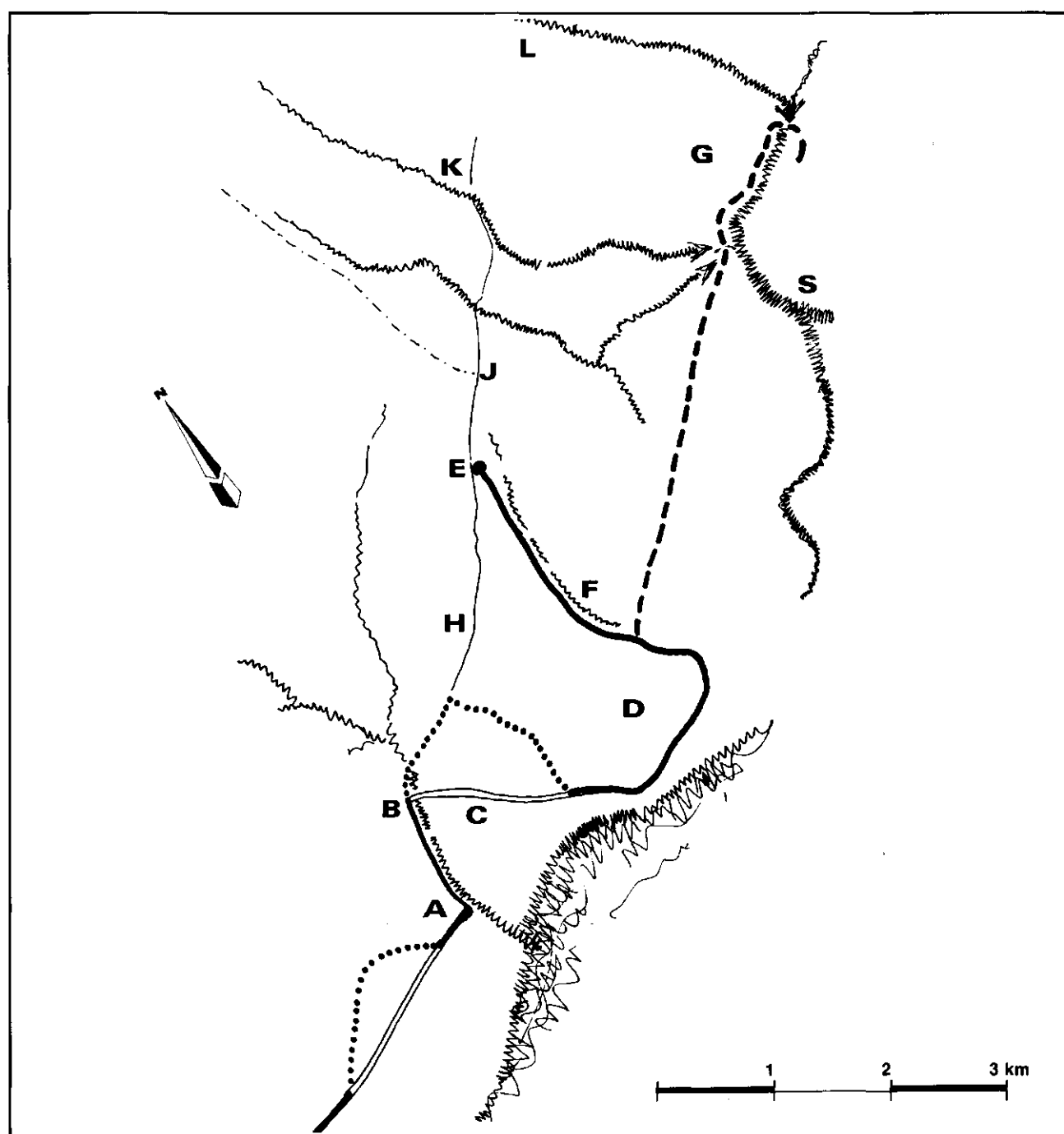
Welnu, de boerderij Spaelant ligt weliswaar aan de Vlaardingse Weg, maar aan de Schiezijde, buiten het veronderstelde dijktracé! En dat moet wel betekenen dat de naam verband houdt met een geheel andere, meer naar voren gelegen dijk. In aanmerking komt de dijk die om de Babbers Polder heen langs de Harga gelegd was. Die dijk moet zijn eindpunt bij de boerderij hebben gehad. Het lijkt erop dat Spaelant een dijkhoeve geweest kan zijn zoals we die eerder bij de Gantel in de Wilde Zee en bij de Lier in 't Kraayenest hebben herkend. En dat de boer van Spaelant na de ramp van 1164 zijn spade in de dijk heeft gestoken wordt bevestigd door het feit dat het herstel van de dijk door de graaf geheel moest worden uitbesteed aan de Abdij van Egmond.

Rondom de Babbers Polder zullen de Harga Dijk en het meest zuidelijke deel van de ringdijk nog op

Afb. 40a. Topografie door Cruquius.

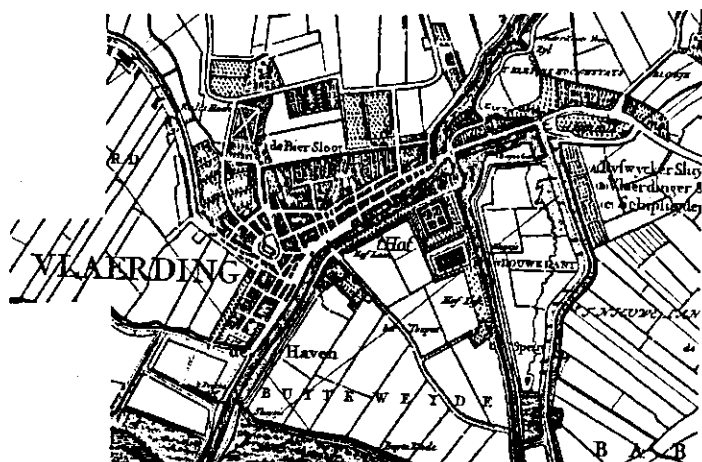

Verklaring

- dijken vanaf ± 1134
- == weggeslagen dijken 1164
- ... inlaagdijken na 1164
- dijken vanaf ± 1164

- A Hoogstraat
- B Buyze Gat
- C 't Nieuwe Lant

- D Babbers Polder
- E Spaelant
- F Harga
- G Oost Abts Polder
- H Vlaardingse Weg
- J Kethel
- K Groene weg
- L de Kandelaar
- S Schie

Afb. 41. Plattegrond van Vlaardingen getekend door Cruquius 1712.

hun oorspronkelijke plaats zijn hersteld. Alleen aan de west-zijde is 3 km inlaagdijk gebouwd. We hebben reeds vastgesteld dat de uitwateringssluizen achter de Oude Haven gelegen moeten hebben. Vraag is nog wel waar precies; bij de huidige Driesluizen of nog iets verder naar achteren? Cruquius tekent namelijk ook nog een Buyze Gat en

die naam roept herinneringen op aan de haring-buizen (vissersscheepjes), die daar blijkbaar werden afgemeerd. Ook dit is dus nog haven geweest. Bovendien geeft Cruquius daarachter iets aan dat kennelijk een oude spui- of spoelkom voorstelt. (Hier werd het water verzameld om bij eb, na het openen van de sluis, het slib uit de haven te spoelen. Als eerste tracé van de Maas Dijk komt dus in aanmerking een beloop dat begint met een sluis tussen het Buyze Gat en de spui- of spoelkom.

De eenvoudigste oplossing is dan een vloeiend tracé naar de Zuidrand van de Babbers Polder toe, zoals dat later weer werd gevolgd bij de bedijking van 't Nieuwe Lant. Meer naar voren gelegen tracés zijn uiteraard wel mogelijk, maar wij hebben daarvoor geen aanwijzingen gevonden.

Het aldus gerekonstrueerde verloop van de oorspronkelijke Maasdijken tast overigens de dramatische berichten van tijdgenoten niet aan. Nog altijd zijn er tussen de inlagen van 1164 en de oorspronkelijke dijken grote oppervlakken land blijven liggen, die wel niet in de Maas zijn verzwolgen, maar wel door de Maas zijn vernield. In plaats van kultuurland moeten daar doorbraakkolken en wildernis zijn gekomen (die later in de tijd van Cruquius weer waren volgeslibd en ontgonnen). En wanneer er zelfs in de XIXde eeuw

Afb. 43. Aanzicht op Vlaardingen door Cornelis Pronk 1731 (Rijksprentenkabinet Amsterdam).

nog boomkistgraven worden teruggevonden bij het oude kerkhofje (Hoek, 1986, p 3) dan kan dat kerkhofje toch niet geheel in de Maas zijn verdwenen. Wel zal het door de Maas zwaar zijn gehavend en het omringende woonbuurtje geheel zijn verwoest.

7.4. Dit verhaal van de dijken bij Vlaardingen overziende, valt het op dat de stormramp van 1134 die het nabij gelegen Westland en Maasland zo verschrikkelijk teisterde nauwelijks sporen in Vlaardingen heeft achtergelaten; zij het ook dat men daarna wel overgegaan is tot het bouwen van dijken rondom het gors. Dat gebeurde nog niet in het daarachter gelegen veengebied langs de Schie. Deze feiten bieden zich zo aan. Maar zijn ze eigenlijk niet vanzelfsprekend?

Vlaardingen is ontstaan en opgekomen op een kleigors, in open verbinding met de zee. Ongeacht de eventuele aanwezigheid van zomerkaden moet het gors bij hoog water talloze malen zijn overspoeld en even zovele malen daarna ook weer drooggelopen. Iedere keer werd het land met een heel klein sliblaagje weer opgehoogd. Een eventuele daling van het maaiveld door het rijpen van de kleibodem werd aanstonds weer goedgeemaakt. Ook bescheiden ontginningen op het veen aan de rand van het gors werden in dat regime meegenomen. Vlaardingen heeft zich kunnen ontwikkelen in een volmaakt evenwicht met de zee. Het is dan ook helemaal niet vanzelfsprekend dat men toch besloot het gors te bedijken. Wel lijkt dat, gezien de ellende die over het nabijgekomen Maasland was gekomen, verklaarbaar.

Anders was het met de grote veenontginningen in de Schiestreek gesteld, te beginnen bij Harga. Dat veenland lag uit de aard van zijn ontstaan hoog, kennelijk zo hoog dat het in 1134 ondanks aanhoudende klink nog nauwelijks door buitenwater werd overstroomd. In ieder geval lijkt een behoefte aan dijken toen niet tot uitdrukking gekomen zijn.

Dit alles blijkt in 1164 op slag te zijn veranderd. Niet alleen Vlaardingen is toen geteisterd, het dorpje Harga werd met kapel en al weggespoeld en ook langs heel de Schie moet de schade groot zijn geweest.

Om dat te verklaren kan men denken aan nog hogere waterstanden, opgeroepen door de aanwezigheid van dijken. De vloedberging op de rivier zelf zal immers daardoor aanzienlijk zijn verminderd en dat moet wel tot hogere waterstanden leiden, tenzij er ook nog andere, compenserende

faktoren in het spel geweest zijn. Welnu, dat laatste is inderdaad het geval. Hoek heeft erop gewezen hoezeer de Maas in de hele XIIde eeuw nog bezig is geweest om zich met zijn zijstromen verder landinwaarts te werken. Niet alleen de doorbraken bij Gantel en Lier, maar ook elders, hebben geheel nieuwe vloedkommen met een grote gezamenlijke capaciteit aangeboden. Het resultaat van dat alles kunnen wij moeilijk inschatten.

In dit verband kunnen ook de weersomstandigheden grote invloed hebben gehad. Een aanhoudende noordwesterstorm kan het water heel diep in de keel van de Maasmond hebben gejaagd, maar ook daarover zijn wij niet ingelicht.

Stellig zal ook een bodemdaling van het veen, als gevolg van een steeds verder inklinken, bijgedragen hebben aan de ramp van 1164. Dat laatste zou heel bijzonder het geval geweest zijn, wanneer de bodemdaling van 1134 naar 1164 heeft gespeeld op nivo's die onder de hoogste waterstanden van 1164 liggen.

Uit het feit dat de kleiafzettingen in 1164 globaal zijn doorgedrongen tot aan de Vlaardingse Weg, mag worden afgeleid dat ten zuiden van die weg zulks inderdaad het geval geweest kan zijn. Het lijkt daarom de moeite waard door te zoeken naar aanwijzingen die dit vermoeden kunnen bevestigen of weerspreken.

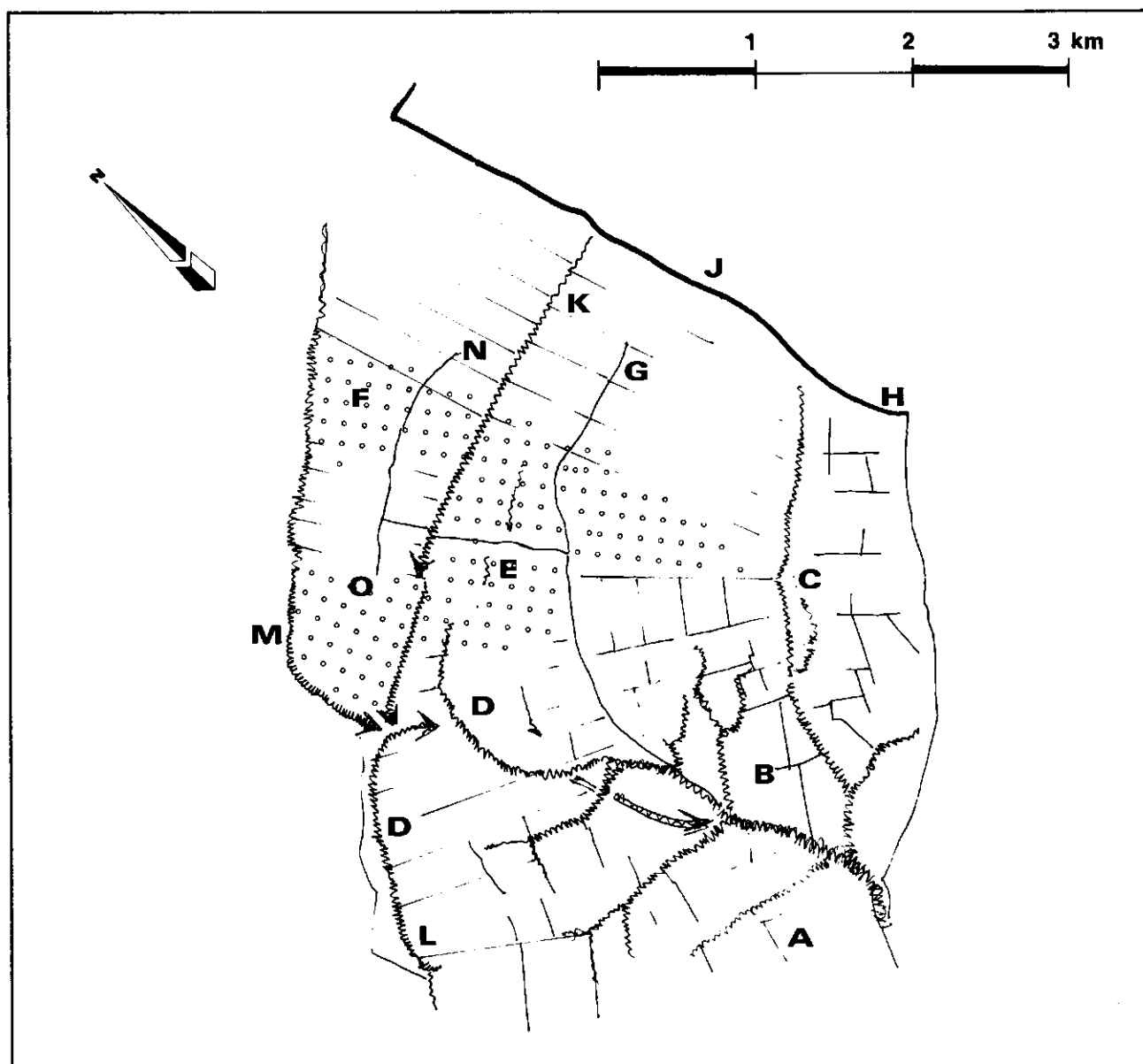
7.5. De verkavelingen die door Cruquius in kaart zijn gebracht laten in Vlaardingen een opvallend breed palet zien, meer afwisselend dan in enig ander deel van Delfland.

Het kerngebied rond Vlaardingen toont een wat onregelmatige blokverkaveling waarin met weinig moeite het oude gors te herkennen valt. De onregelmatigheden worden kennelijk bepaald door de vele slingerende vloedkreekjes die eertijds het gors dooraderden en die bij het gebruik als akkerland als vanzelf in het ontwateringsstelsel werden opgenomen.

Deze structuur omvat niet alleen het oudste gors rondom de Hof, de haven en Malinc, maar ook de zone van oude ontginningen die zoals Hoek (1973) heeft aangegeven, bij de oude Hof aansluit. Hoek noemde met name Hoogh Stat en Holier Hoek. Maar ook Goet Spaelant past helemaal in deze structuur. Wanneer dat niet vanuit de Hof ontgonnen zou zijn, dan kan het wellicht een overeenkomstige ontwikkeling zijn vanuit Malinc. Het kaartbeeld bevestigt een geleidelijke en aan-

Afb. 43a. Topografie volgens Cruquius.

Verklaring

A	Hoogh Stat	} Vlaardingen Binnen	H	Kethel
B	Holier Hoek		J	Harre Dijk
C	Goet Spaelant		K	Zweth
D	het Broek		L	Geer Sloot
E	't Wout		M	Slink Sloot
F	Zouteveen		N	Konings Hof
G	Quaat Spaelant		O	Keyzers Hof

houdende ontwikkeling, waarbij het aanvankelijk kleine gors is uitgelegd. Zelfs de overstroming van 1164 past daarin. Het kleidek, dat toen is afgezet, komt blijkens de bodemkundige informatie vrijwel met deze verkavelingsstructuur overeen.

Deze zo boeiende blokverkaveling, die helaas in de XXste eeuw geheel verloren is gegaan, ging aan de randen plotseling en scherp over in een heel andere, zeer stelselmatige strokenverkaveling, zoals wij die kenmerkend achten voor de klassieke Hollandse veenontginningen. Een kenmerk van die ontginningen is dat ze steeds over enige breedte in het veen zijn binnengedrongen.

De opvallende scheiding die wij hier in Vlaardingen waarnemen doet een verschil in tijd, maar vooral in opvattingen, vermoeden. Buiten het oude Vlaardingen-Binnen is waarschijnlijk de wildernis enige tijd blijven liggen om vervolgens stelselmatig tot ontginning te worden gebracht.

Bult (1983, p 34) meent dat allereerst het Zweth en de Geer Sloot die de oude grensscheiding van Vlaardingen in het veen markeerden, zijn uitgegraven tot echte afvoerkanalen. Omdat de reeks boerderijen nabij het Zweth door Bult op grond van zijn veldverkenning zijn gedateerd vanaf de XIde eeuw, in ieder geval vóór 1150, moet een en ander rond 1100 zijn beslag hebben gevonden. Rond 1170 zou bovendien buiten die oude grens in het Zouteveen ook nog de Slink Sloot met datzelfde doel zijn gemaakt of verbeterd. Alle drie werden ze afgevoerd naar een natuurlijke watergang in het Broek, ter plaatse van de latere Vlaardingse Vaart (Bult, 1983, p 34) en derhalve niet naar de Kene toe.

Tot de verschillende delen die wij bij Cruquius binnen de grote veenontginning kunnen onderscheiden behoort allereerst het Broek. De verkaveling is kennelijk jonger dan het afwateringsstelsel, gezien het feit dat de sloten niet doorlopen over de hoofdwaterweg heen. Die watergang toont een heel natuurlijk beeld dat aansluit bij de kreken van het oude gors. Zoals de naam aangeeft, moet het Broek tamelijk laag gelegen hebben. Dat wijst ook weer op een wat oudere ontwikkeling waarin het gebied over een lange periode kon inklinken. Het lijkt niet al te gewaagd om te veronderstellen dat het Broek, voordat het verkaveld werd, lange tijd als veeweide is gebruikt.

Centraal in het veen ligt vervolgens een groot driehoekig gebied met spits toelopende kavels. Algemeen neemt men aan dat zulke driehoekige gedeelten wat langer wildernis gebleven zijn. De vorm moet immers zijn bepaald door eerdere ver-

kavelingen ter weerszijden. Ook de naam Wout doet een wat moeilijke ontginning vermoeden.

Woud, zo zegt van Dale, is een "natuurbos waar oude hoge bomen en struiken door elkaar groeien". Het Middel Nederlands Woordenboek geeft evenwel aan dat dit niet de oorspronkelijke betekenis is. Die duiding moet zijn: open veld, vlakte of welvende bodem, of daarna wellicht ook ruig, harig, dicht begroeid, met loof bedekt.

Al te gemakkelijk is vaak aangenomen dat woudnamen niet alleen de vroegere aanwezigheid van bossen kunnen verraden, maar dat overal waar woud-namen voorkomen die oerbossen nog bij het begin van de grote ontginning bestaan zouden hebben. Reeds Gosses (1915) heeft daarover twijfel uitgesproken. Hij wees er op dat veel woudnamen voorkomen in veengebieden. Of het nu hoge of, zoals Gosses dacht, lage venen waren maakt geen verschil. In beide gevallen kan men zich nauwelijks voorstellen dat daar ooit zware bossen gegroeid kunnen hebben. C.H. Edelman (1954) is hier nader op ingegaan. Hij stelde vast dat oude bossen in ieder geval wel veelvuldig aanwezig geweest zijn op de hogere zandgronden, ook op de strandwallen van het binnenduin landschap. Maar die bossen heten nimmer "Woud", wel "Hout" of "Bos". Daarentegen komen de woudnamen veelvuldig voor op lage zandgronden, altijd in aansluiting bij of zelfs binnen vroegere veenlandschappen. Het zelfde geldt voor kleibodems in veengebieden (niet voor oorspronkelijke zilte zeeklei landschappen). Het werkelijke kenmerk van alle wouden moet geweest zijn dat ze verradelijk drassig waren, daarom woest en ontoegankelijk, en dus geheimzinnig en gevaarlijk. Allen bij aanhoudende vorst, zo is beschreven, was het mogelijk om je in het Beekberger Woud te wagen om het er rijk beschikbare bouw hout te halen. Edelman geeft talrijke voorbeelden van zulke wouden, allemaal verradelijk drassig en ontoegankelijk. Hij liet echter in zijn publikatie van 1954 nauwelijks nog de gedachte opkomen dat wouden dan ook niet noodzakelijk bossen geweest hoeven te zijn, maar evengoed andere ondoordringbare begroeiingen zoals drassige struwelen van elzen, wilgen en gagel. Die gedachte komt nu steeds sterker naar voren naarmate wij ons meer bewust worden van het feit dat er op al die plaatsen veelal zelfs dikke veenpakketten gelegen kunnen hebben. En daarmee buigt de gedachte terug naar de meer oorspronkelijke betekenis van het woord woud.

Voordat 't Wout in ontginning kwam, moet de daarachter gelegen strook langs de grensscheiding

met Kethel in de belangstelling gekomen zijn. Dat Middelbaar een Quaat Spaelant sluit aan bij de ontginningen onder Kethel en zou langs die weg moeten kunnen profiteren van een aanzienlijk kortere afwatering naar de Maas toe. Dat dit door Kethel echter niet op prijs werd gesteld en door het opwerpen van de Harre Dijk zelfs werd verhinderd, zullen wij aanstonds nog vaststellen. Ook daar werd kennelijk reeds voor 1134 een toenemend waterbezwaar ondervonden. De oplossing die Bult (1983, p 34) heeft aangegeven ligt dan voor de hand. Langs het Wout heen is het Zweth uitgegraven, en de daarlangs gelegen veengronden zijn het eerst ontgonnen.

Gevolg daarvan moet geweest zijn dat ook de afvoer door het Broek heen opnieuw moest worden verbeterd en vooral vergroot. Zo tekende zich nabij de latere Broek Molen een situatie af die op een plaatselijke traceeverbetering wijst.

Het Zweth en de aansluitende Geer Sloot hebben vanouds het grondgebied van Vlaardingen begrensd. Een Zweth is immers juist de markering van die grens door middel van een greppel. Wanneer nu zulk een Zweth tot een stevige afvoersloot wordt uitgegraven, dan is het nauwelijks denkbaar dat niet minstens in stilte gedacht is aan de mogelijkheden van een tweezijdig gebruik. Bij de Geer Sloot zien we hoe de verkaveling van het Broek over de Geer Sloot heen in bescheiden mate de achtergelegen wildernis ingegaan is.

Over het Zweth gebeurde dit na het midden van de XIIde eeuw op veel grotere schaal. Tegenover Quaat Spaelant treffen we de naam 't Konings Hof aan, wat aanduidt dat de landsheer (en meester van alle wildernis) hier zelf in het spel geweest kan zijn. Iets westelijker in het Zouteveen komt nog de als tegenpool eerbiedwaardige naam Keyzers Hof³⁾ voor. En de latere ontsluiting met een landweg is tot stad gekomen op een kavel in 't Wout, waar Cruquius met de naam 't Veronen Weer opnieuw de hand verraaft van 't Vroon, dit is het landsheerlijke domein (Schönfeld, 1949, p 140, 141).

Tot de laatste ontginningen binnen Vlaardingen moet naar het oordeel van Hoek (1986, p 7) Zuyt Maeslant (zoals wij in Hoofdstuk 6 hebben toegelicht, juistert Hutjes Hoek te noemen) worden gerekend. Tussen de Hoflanden van Vlaardingen en het Maaslandse zou lang een wildernis zijn gebleven.

Dat gebied wordt gekenmerkt door veelvuldige puntig toelopende stroken. Deze gerende verkaveling beslaat evenwel een zo grote oppervlakte, en

daarbinnen liggen in Aelkeet zovele reeds in de XIde eeuw bestaande boerenerven (Bult, 1983, kaart 3) dat moeilijk dat hele gebied als een restontginning kan worden beschouwd. Daar hebben kennelijk de oude landmeters werkend vanaf een gebogen ontginningsbasis aanstonds gerende verkavelingen uitgezet.

7.6. In het gebied van de Schie ten zuiden en oosten van het oude ambacht Vlaardingen toont de verkaveling een vroege en meer geleidelijk doorgaande ontwikkeling.

Voor een goed begrip daarvan lijkt het nodig dat we ons allereerst een duidelijker beeld vormen van die merkwaardige strook langs de Vlaardingse Weg die al even onze aandacht gehad heeft toen wij over de dijken spraken.

Op de geologische en bodemkundige kaarten vinden we die strook terug als een kleibaan, restant van een fossiele kreekbedding die dichtslibde en allengs weer geheel in het veen werd opgenomen. Tegenwoordig doen zulke kreekbeddingen zich vaak voor als wat hogere, stevige ruggen in het veenlandschap.

Maar dat zou in de Vroege Middeleeuwen wel anders geweest kunnen zijn. De kleibaan is immers binnen het veen gevormd op een wat lager nivo en daarna door het veen overwoekerd. Voordat het land werd ontgonnen of ontwaterd, moet er een lange periode geweest zijn, waarin de klei helemaal niet aan de dag kwam. Alleen langdurig voortgezette klink van het eenmaal ontgonnen veen kan de ontwikkeling hebben opgeroepen die het omringende veen tenslotte lager deed zakken dan de onveranderlijke kleibaan.

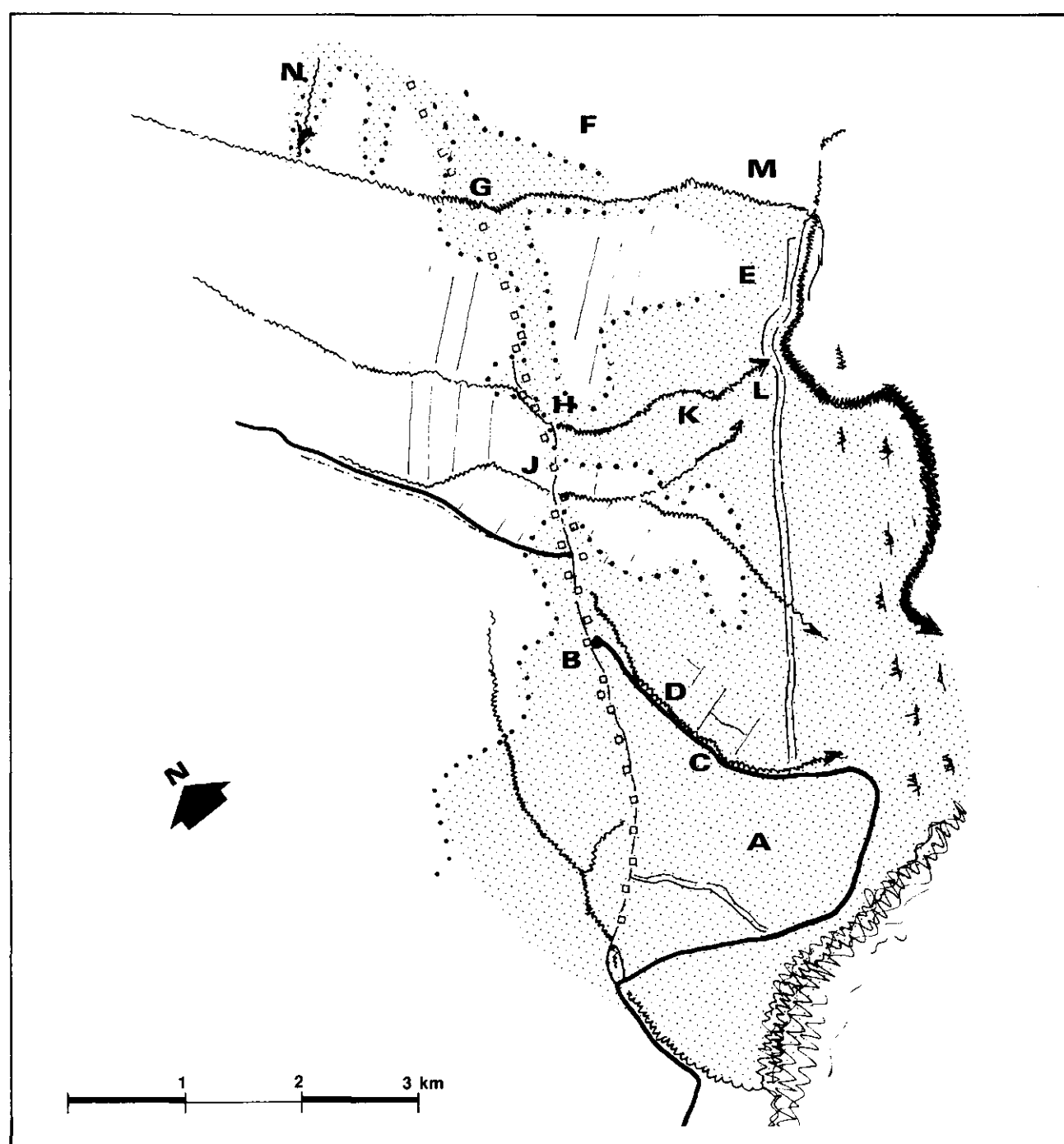
Toch kan de kleibaan best wel merkbare invloed op zijn omgeving hebben gehad. Levend veen is een materiaal dat door het grondwater gedragen wordt, daarin als het ware drijft. Het veen moet dus wel gevoelig zijn voor drukverschillen in het grondwater. Welnu, een kleidam in de afstromingsrichting van het grondwater kan zulke drukverschillen oproepen.

Heel sprekend wordt dit gebeuren zodra de klei dicht onder de oppervlakte komt. Waterlopen kunnen dan worden tegengehouden of althans gehinderd, waarbij plaatselijke stroomversnellingen zichtbaar worden. Daarbij zij opgemerkt dat deze kleibarrière op een afstand van enkele kilometers evenwijdig aan de Schiestroom ligt, en over een grote lengte ononderbroken doorloopt van Vlaardingen via Kethel en de Kandelaar tot helemaal in de Akerdijkse Polder.

Afb. 44a. Topografie door Cruquius.

Verklaring

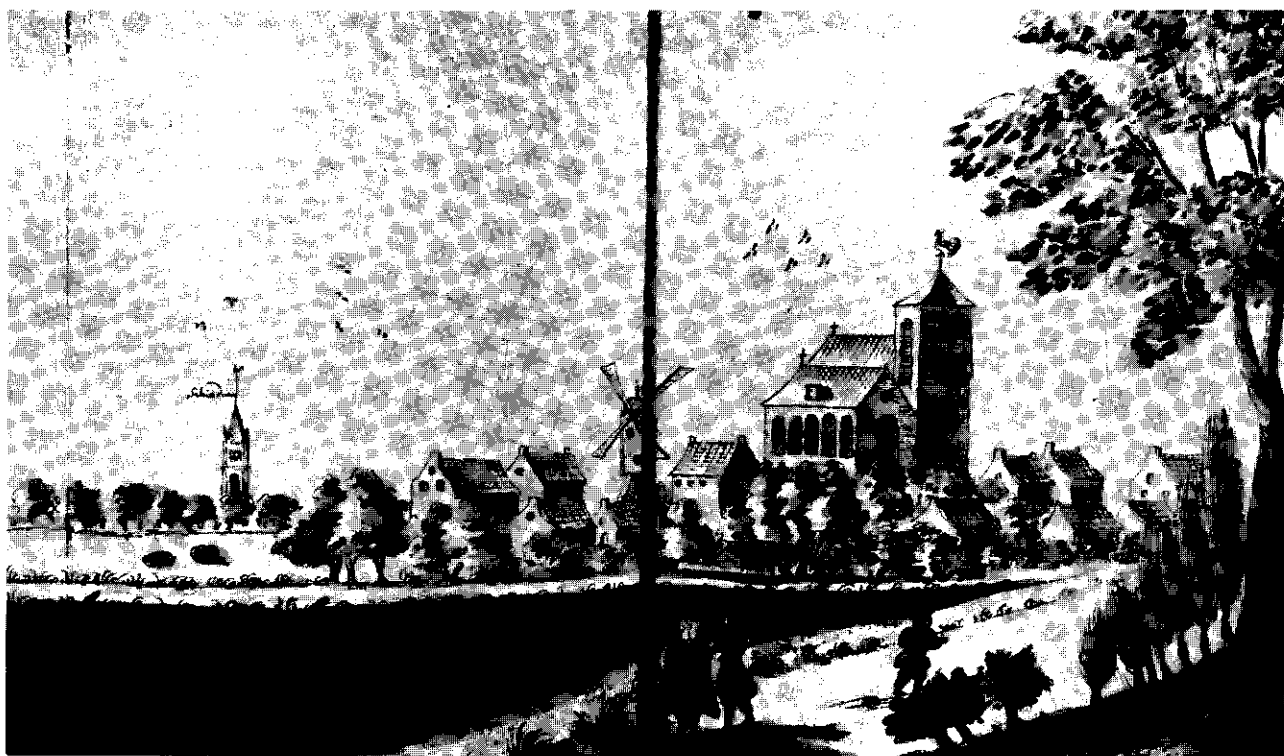
□□	Kleirug in de ondergrond	D	Harga	L	Sluys Camp
●●●	grens overstromingsdekken	E	Oost Abts Polder	M	Boven Schie
A	Babberspolder	F	Schieveen	N	Oude Leede
B	Spaelant	G	de Kandelaar		
C	Harg Dijk	H	Driesprong		
		J	Slimme Wetering		
		K	Polder Wetering		

Afb. 44b. Analyse van het kaartbeeld.

Afwatering en bedijking in de Schiestreek.

Afb. 46. In 1740 heeft Willem van der Lely het aanzicht van de "Ketel" getekend dat wij kennen uit "de Dikke" van Bleyswijk (hist.top.atlas Gemeentearchief Delft). Hij bekeek het dorp uit het noordwesten ongeveer waar de Harreweg overgaat in het bebouwde Noordeinde. Opvallend is de hoge plaatsing niet alleen van de kerk, maar ook van de achtergelegen wegbebouwing. Hoewel de tekenaar moeite gehad heeft met het perspectief, is deze aanduiding juist zoals nog vandaag kan worden vastgesteld, dank zij dit fraai bewaarde en beschermde dorpsgezicht.

het inklinken van de veengrond. In de mate waarin het land inklinkt wordt het niet alleen zelf natter, maar trekt het bovendien water uit achtergelegen nog hoog gelegen venen aan. De afwatering moet dan ook telkens weer drastisch worden verbeterd, tot dat het niet meer mogelijk is. Dan volgt opnieuw verdrassing.

Gevaar dreigt van twee kanten. Want naar mate het land lager gaat liggen neemt de kans op overstroming door het buitenwater toe. Wat dat in de Schiestreek heeft betekend hebben we reeds besproken. Boeiend is nog dat de kleibarière daarbij gewerkt heeft als een natuurlijke waterkering. Alleen daar waar de veenstromen kleine coupures in de kleibarière hadden gemaakt zijn plaatselijk nog kleine kleidekjes achter die barrière ontstaan. Wel heeft de stormvloed de barrière over de volle lengte afgetast, waarbij via de Schie zelfs tot in de Ackersdijkse Polder nog kleiafzettingen terecht gekomen zijn (Bult, 1983, p 36).

7.7. In de hele Schiestreek wordt de verkaveling gekenmerkt door stroken, die met hun sloten rechtstreeks op de verschillende veenlopen afstromen. De maatvoering is nog wat onregelmatig

vooral wanneer we vergelijken met de klassiek geworden Hollandse strokenverkaveling.

Langs de Harga, waar we de oudste ontginningen mogen verwachten, herkennen we zelfs nog sporen van een blokvormige verkaveling die verwantschap toont met het aangrenzende gorsgebied. De Harga markeert de rand van de Babbers Polder, waarvan de Harg Dijk in 1164 zwaar werd gehavend. Toch (of wellicht juist daarom?) is de Harga bovenstrooms sterk ontlast geworden. In het veen boven Kethel werd de Harre Weg die langs de grensscheiding met Vlaardingen loopt als een waterkerende dijk uitgebouwd. Zoals Cruquius met de aanduiding Noord Ketelse Uyterdycken aan de westzijde van de dijk aangeeft, ging het er vooral om toevloed van water uit het Vlaardingse Wout en Spaelant te keren. Bovendien is de kavelsloot van de Harre Dijk scheef door de verkaveling heen naar de Kromme Watering toegebracht, waardoor alle bovenwater niet naar de Harga maar naar die Kromme of Slimme Watering gevoerd werd. Slimme is een aanduiding van schuin (Schönfeld 1955, p 272).

De Slimme Watering is vervolgens weer uitvalsbasis geworden van een verdere ontginning in oostelijke richting. Dit is de strook die na 1164 aan de abdy van Egmond zou zijn toegewezen als vergoe-

ding voor de grote inspanning bij het dijkherstel. Weer iets verderop stroomt de Polder Watering. We zien dat passend in een meer stelselmatige ontwikkeling, de stroom plaatselijk is rechtgetrokken. Het eiland dat tussen de beide stroomtakken bleef liggen maakt de indruk een restant wildernis te zijn gebleven en pas later te zijn verkaveld. Ook valt op dat heel ver uit het noordelijke veen er reeds een toevoer naar deze Polder Watering is geweest.

Het grote belang van de Polder Watering spreekt ook uit de sluis die bij de bedijking van de Abts Polders in 1176 in deze stroom is gelegd. Cruquius geeft er nog de Sluys Camp aan, en ook de dijk van het later toegevoegde Nieuwe Lant houdt deze Sluys Camp zorgvuldig open naar de Schie toe. Het ziet er uit dat ook de Slimme Watering een direkte aansluiting op deze sluis heeft gekregen. De Harga daarentegen lijkt een dood water geworden te zijn.

Na de Polder Watering is tenslotte de Boven -

Schie zelf de laatste in deze bundel veenstromen. We zien bij Cruquius ook hoe de natuurlijke veenloop van de Kandelaar naar Schie, boven de klei-barrière verlengd is met een gegraven of gedolven water. Aan het einde daarvan ligt Delft. Rechtstreeks in deze gegraven Schie komt ook de Oude Leede uit. En daarmee heeft deze Delft-Schie het gewonnen van alle andere veenstromen inclusief de Polder Watering, en op een geheel ander en nieuw nivo betekenis gekregen voor het waterbeheer en voor de scheepvaart. Een steeds verdergaande verbreding is daarvan het gevolg geweest.

De ontginningen in het grote veengebied achter Schie waren voor 1164 reeds ver gevorderd. Veel van de hier besproken waterstaatkundige werken zijn wel geboetseerd in antwoord op de grote overstroming, maar ze zijn daarvan niet een gevolg geweest. Veeleer hebben ze eerst meegeholpen om de overstroming een zo grote omvang te geven.

NOTEN.

¹⁾ Dat wij deze historie hiervoor slechts terloops hebben vermeld en er hier bij Vlaardingen juist op ingaan, komt omdat het beeld van het slagveld dat Alpertus beschrijft veel meer doet denken aan een kleigors langs een getijdenstroom dan aan een veenontginning. Wanneer men naar heldere gedachten streeft mag dit onderscheid niet worden verwaarloosd.

Ook het Silva Mirivvudo dat door Alpertus in het eerste deel beschreven werd kan niet anders zijn geweest dan een galerij bos langs de Merwede, een nog ongecultiveerde Biesbosch. Woud zoals wij dat op pag. 000 zullen definiëren was het alleen in de zin van ontoegankelijk moerasbos, niet van ondoordringbare struwelen op veengrond. De vertaling Merwedebos is dan ook beter dan Merwedewoud. En met Gosses (1915, p 85) en Beekman (1921, p 23) mogen we de Friezen van Graaf Dirk III dus weer thuis brengen in de Riederwaard, althans stroomopwaarts, aan de zuidelijke Merwedeeoever. Staat Merwede dan wellicht voor het zoete, door bossen omrande deel van de getijden rivier? Zoals Maas dan zou staan voor het zoute of brakke, door grasgorzen omrande deel? (men vergelijk ook Ooievaar, 1987).

²⁾ De oorlog tegen de Friezen.. De keizer wilde de handelswegen weer toegankelijk maken en ontbood daartoe bisschop Adelbold en hertog Godfried; hij droeg hun op tegen de Friezen op te trekken, hen te verdrijven uit de woonplaatsen die ze wederrechtelijk bezet hadden en de rovers te verjagen. Na ontvangst van deze bevelen brachten ze een geweldig leger op de been; ze lijfden ook de meest illustere en in de oorlogvoering buitengewoon ervaren mannen in, die echter hun hele leven te paard gestreden hadden, maar op een schip niets waard waren. Toen ze zich verzameld hadden, scheepten ze het gehele leger in en zetten koers naar de plaats waar, naar ze gehoord hadden, de Friezen zich met hun verzamelde troepenmacht bevonden.

Maar zodra de lieden die het woud in bezit hadden genomen van verkenners over de aankomst van het leger hadden gehoord, hebben

ze hun huizen verlaten en zich vluchtend teruggetrokken naar degenen bij wie de rovers een kleine sterkte hadden gebouwd. De onzen zijn bij hoog water met de gehele vloot aangekomen bij Vlaardingen; zo heet dat gebied van de Friezen namelijk. Toen de ridders daar aan land gezet werden, heeft de hertog het gehele leger bevolen zich te ontschepen, op een handvol mensen na, die moesten achterblijven om de schepen naar diep water terug te brengen, opdat die niet, als het weer eb werd, aan de grond zouden raken - ze moesten immers in geval van nood direkt gebruikt kunnen worden. Zodra de Friezen zagen dat zij onversaagd de vlakte met hun legerscharen vulden, en ze geen hulp verwachtten van de mensen in de sterkte, omdat ook die, omsingeld door zo'n grote massa, geen enkele vluchtweg hadden, kozen ze dicht opeen positie op hoger gelegen plaatsen en wachtten af tot welk krijgsplan de vijanden zouden besluiten. Dat zij op hun plaats bleven vond zijn oorzaak in het feit dat ze hadden geconstateerd dat hun tegenstanders zonder paarden waren gekomen, en erop vertrouwden dat zij van hun kant goed geoefend door hun dagelijkse arbeid op het land te voet meer waard waren; en als ze door de vijanden in het nauw werden gebracht, zouden ze zonder problemen direkt kunnen vluchten. Eén ding was hun tot groot voordeel: rond de gehele vlakte hadden ze dijken aangelegd, hetzij om zich te beschermen tegen het tij, dat bij volle maan altijd extra sterk opkomt, ofwel om vijanden de weg te versperren. De hertog zag dat het moeilijk was om die dijken met zijn troepenmassa over te steken; daarom beval hij de vaandeldragers terug te keren en zich met een omtrekkende beweging om de dijken heen op vlak terrein op te stellen, om, als de Friezen zouden willen vechten, hun aanval gemakkelijk te kunnen opvangen.

Toen het leger van de hertog de terugtocht was begonnen, schreeuwde in de achterhoede een ellendige schurk, een verwant van de rovers, plotseling dat de hertog in de voorhoede, door een aanval van de Friezen in het nauw gebracht, de strijd ontvlucht was, en dat ieder voor zich maar moest zien dat hij zijn leven redde. Deze leugenaarpraat verspreidde zich door het leger en daarop zijn allen op de vlucht geslagen; ze zijn zo in paniek geraakt dat ze zich, zonder dat

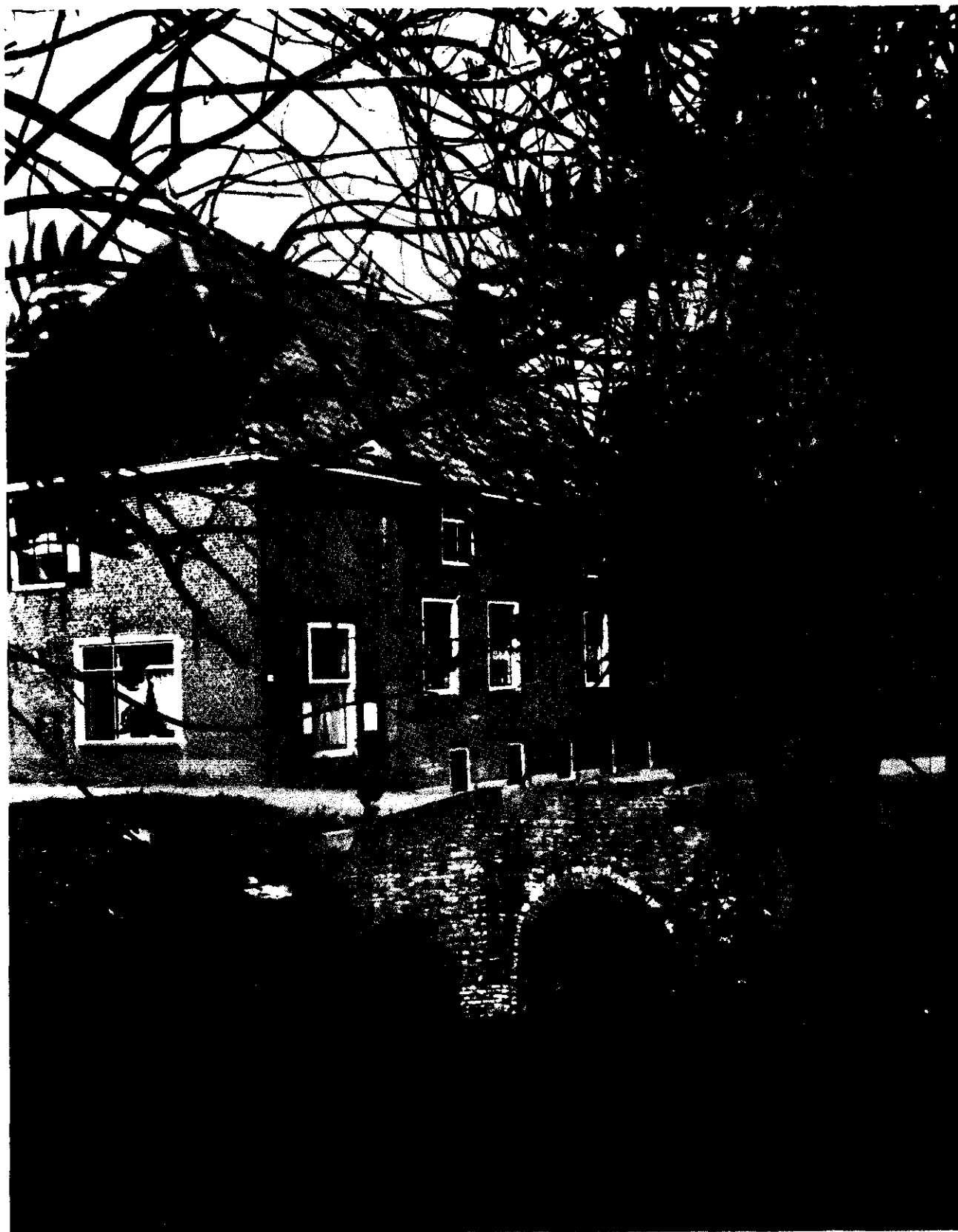
iemand hun op de hielen zat, hals over kop in de rivier stortten. Vertrouwende op hun kracht wilden velen naar de schepen zwemmen. Toen ze die vastgepakt hadden en met inspanning van al hun krachten poogden erin te klimmen, zijn de schepen, doordat zo'n massa ze omstuwde, gezonken. Velen zijn ook op deze manier omgekomen: als iemand zijn vriend of verwant in gevaar zag de verdrinkingsdood te sterven en hem de helpende hand wilde bieden, klampten tallozen zich aan hem vast en dan trokken ze de schepen omlaag; zo zijn allen tegelijk verdronken. Enkelen, die dat zagen en het verdrinkingsgevaar vreesden, trokken aan de riemen - zo gaat het vaak, dat de meesten in zo'n verwarde toestand geen medelijden ontvangen - en gingen haastig op de vlucht, om niet op dezelfde manier om te komen. Velen stonden, door angst en vermoeidheid overstelpt en door het gewicht van hun wapenrusting omlaaggedrukt, ontzield rechtop onder water, precies zoals ze de stroom ingelopen waren.

Maar de rovers in de sterkte hadden, toen ze zagen dat onze troepen wegreunden en dat de een na de ander zich van de oever in het water stortte, beseft dat ze in totale verwarring op de vlucht waren geslagen, en begonnen direct met gebaren en geroep de Friezen op hun vlucht te attenderen. De hertog echter bleef op het zien van de massale vlucht met zijn troepen verbijsterd stilstaan; zelfs de dappersten, die toch een leeuwenhart hadden, zijn van angst zo verlamd, dat ze zich niet konden verroeren van de plaats waar ze stonden. En het gebeurde - misschien was het een straf van God - als een onge-

hoord wonder des Heren: de Friezen, door de gebaren van de rovers in de vesting naderbij geroepen, snelden toe en maakten de soldaten van de hertog, die daar als versteend stonden, af. Door Gods gebod zijn hun leden zo verstijfd dat van een zo groot aantal allervoortreffelijkste mannen niet één het zwaard trok om weerstand te bieden of het schild ophief om zich te beschermen. Na hen gedood te hebben, haastten ze zich in snelle vaart naar de oever en met werpspiezen doorboorden ze velen die, met hun handen op de oeversrand, door het water kropen. Anderen omsingelden de hertog, toen ze zagen dat hij alleen stond. Maar deze vatte moed, "hij verzette zich dapper en weerde de op hem af geslingerde speren af; één man slechts, die hem in de rug aanviel, doorboorde hij, met omgekeerde lans. Door hem te doden heeft hij de aanval van de anderen enigszins beteugeld.

³⁾ Mogen we hier denken aan Willem II, in 1247 tot Rooms Koning gekozen, maar nooit tot Keizer gekroond?

⁴⁾ Er heeft bij Naaldwijk een vergelijkbare situatie bestaan, waarin de Hooge Geest de Gantelhoogte heel duidelijk afsloot. Ook daar heette die laagte Ketel (Atlas van Zuidholland dl. IV van A. Schoemakers, Ned. Oudheidk. Gen. p.a. Rijksprentenkabinet Amsterdam:) Men sprak er van Lage Woert aan de Ketel.

Afb. 47. Boerderij Hoofbosch, langs het Schiekanaal bij Delft. De grote ontginning heeft het opkomen van een welvarende boerenstand mogelijk gemaakt. Maar men moest dan wel bereid zijn om hard te werken en "arm te leven om rijk te kunnen sterven". Dit boerenhuis, hoog uitgebouwd boven een 5vensters brede melkkelder, getuigt van dat sobere maar toch trotse boerenleven (foto RvE 1987).

8. De hof van Delft

8.1. Nu we met ons onderzoek het binnenland ingaan en de onmiddellijke nabijheid van de Maasmond verlaten, komen we ook wat de beschikbare literatuur betreft op minder stevige bodem terecht. In de studies die ons tot zover op weg hebben geholpen is Delft slechts een randverschijnsel een wellicht interessante plek in de marge geweest.¹⁾

Op de bodemkaart van Zuid-Holland ligt de stad Delft dwars op een uitloper van de kleiafzettingen in het Westland die tussen grote veengebieden ter weerszijden doorlopen tot voorbij Pijnacker, dat is tot heel dicht bij Zoetermeer. Zoetermeer zelf ligt in een ander en ouder kleigebied, dat de grote ruimte van de centrale Zuid-Hollandse droogmakerijen omvat.

Van de droogmakerijen staat vast dat ze in de loop van de middeleeuwen, en ook nog later, van een dik pakket veen zijn ontdaan en in recente tijd zijn drooggemalen, waardoor de kleibodem tenslotte aan de oppervlakte kwam. Dit gegeven laat zien hoe voorbarig het kan zijn om aan te nemen dat de zelfde kleigronden die wij nu aan het maai-veld aantreffen reeds in de vroege middeleeuwen het landschap hebben bepaald waarin de grote ontginning is begonnen. Toch sluit b.v. Raue (1982, pag. 9 e.v.) wat de bodemgesteldheid in de vroege middeleeuwen rond Delft aangaat zich aan bij die bodemkaart. Hij veronderstelde een vrij goede afwatering en in verband daarmee geringe veenontwikkeling. Pas ten oosten van Berkel en Pijnacker zou het veen op volle dikte geweest zijn. De goede afwatering wordt door hem op rekening geschreven van een stelsel van getij krekken. Met name zou in de vroege middeleeuwen de Gantel van betekenis geweest zijn. Zelfs suggereert Raue een ontstaan van Delft aan de Gantel, zoals Brugge en Damme aan het Zwin zijn geboren. In overeenstemming daarmee kent hij veel invloed toe aan verschijnselen als inversie, overstromingen en kleiafzettingen. Desondanks blijkt ook bij hem toch de aanleg van de Delft als een voortzetting van de Schie de belangrijkste aanzet geweest te zijn in de ontwikkeling van Delft tot stedelijk centrum.

Raue gaat in het spoor van Niermeyer uit van een ontwikkeling die geleid werd door een Hof van

Delft, een oude op Frankische gewoonten gestelde ontwikkelingskern. Aan de hand van middeleeuwse archivalia reconstrueerde Niermeyer (1944 pag 35 e.v.) het gebied van de Hof van Delft als een in aanleg traditioneel hofgebied dat echter rond 1400 reeds ver ontbonden was. Grote delen waren als afzonderlijke lenen of als Vrijenban uit het hofstelsel vrijgemaakt.

Om de gedachten te bepalen ontwikkelde Niermeyer de gedachte dat de oude curtis of centrale hofboerderij een plaats gehad zou kunnen hebben aan de zuidpunt van de binnenstad, nabij het huidige spoorwegstation. Raue plaatste met een veelheid van argumenten die oude Hof van Delft iets verderop langs het Schiekanaal, namelijk bij het v.m. klooster Koningsvelt. Van daar uit zouden vooral de gronden ten oosten van Delft zijn ontgonnen. In de situatie ten westen van de stad herkende Raue veel restanten van oudere ontginningen.

Het laatste woord lijkt daarover niet gesproken. Hoek (1986) opperde onlangs de mogelijkheid van drie ontginningskompleksen met behulp van mansi of pachtboerderijtjes, namelijk 1e aan de Dijkhoornse-Weg, 2e bij Delfgauw en 3e in de stad Delft. Daarnaast zou in zijn opvatting Abts-woude een groot ontginningsgebied kunnen zijn zonder mansi en dus beheerd vanuit een centrale boerderij (Koningsvelt?).

8.2. Wanneer we nu de kaart van Cruquius (1712) voor ons nemen dan valt er weinig te bespeuren van vloedkrekken, kleiruggen en dergelijke verschijnselen die de bodemkaart ons in het vooruitzicht stelde, en die voor een goede waarnemer in het huidige landschap ook zichtbaar zijn. Wat bij Cruquius opvalt is een stelselmatige strokenverkaveling, klassiek voor aaneengesloten veengebieden. En in die zeer stelselmatige verkaveling is het huidige Schiekanaal, ook bekend als Schie en/of Delft, het dominerende element. De plattegrond van de stad Delft wordt door die Delft beheerst. Zelfs de binnenstad is in aanleg niet anders dan een stukje Hollands polderlandschap.

Alles lijkt er op te wijzen dat de ontwikkeling van Delft een rechtlijnige voortzetting geweest kan

zijn van de ontginningen bij Overschie waar we in het vorige hoofdstuk de nijvere hand van de monniken van Egmond bezig hebben gezien. Die ontginning is langs de westzijde van de Schie kamerbreed uitgelegd en zodra er ruimte was in beide richtingen dwars uitgebouwd. Veldnamen als Abtswoude of Abts Wout en Abtsrecht getuigen van het aandeel dat de abdij ook in deze ontginning heeft genomen.

De ontginning van Abtswoude aan de westzijde van de Schie eindigde even voor de stad Delft tegen een dwarsliggende strook land die door drie-hoekige, gerende kavels wordt gekenmerkt. We herkennen daarin een wildernisrest, een veengebied dat aanvankelijk tussen twee ontginningsblokken in is blijven liggen, en daarom later met passen en meten in aansluiting bij de twee verschillende stelsels ter weerszijden moest worden verkaveld.

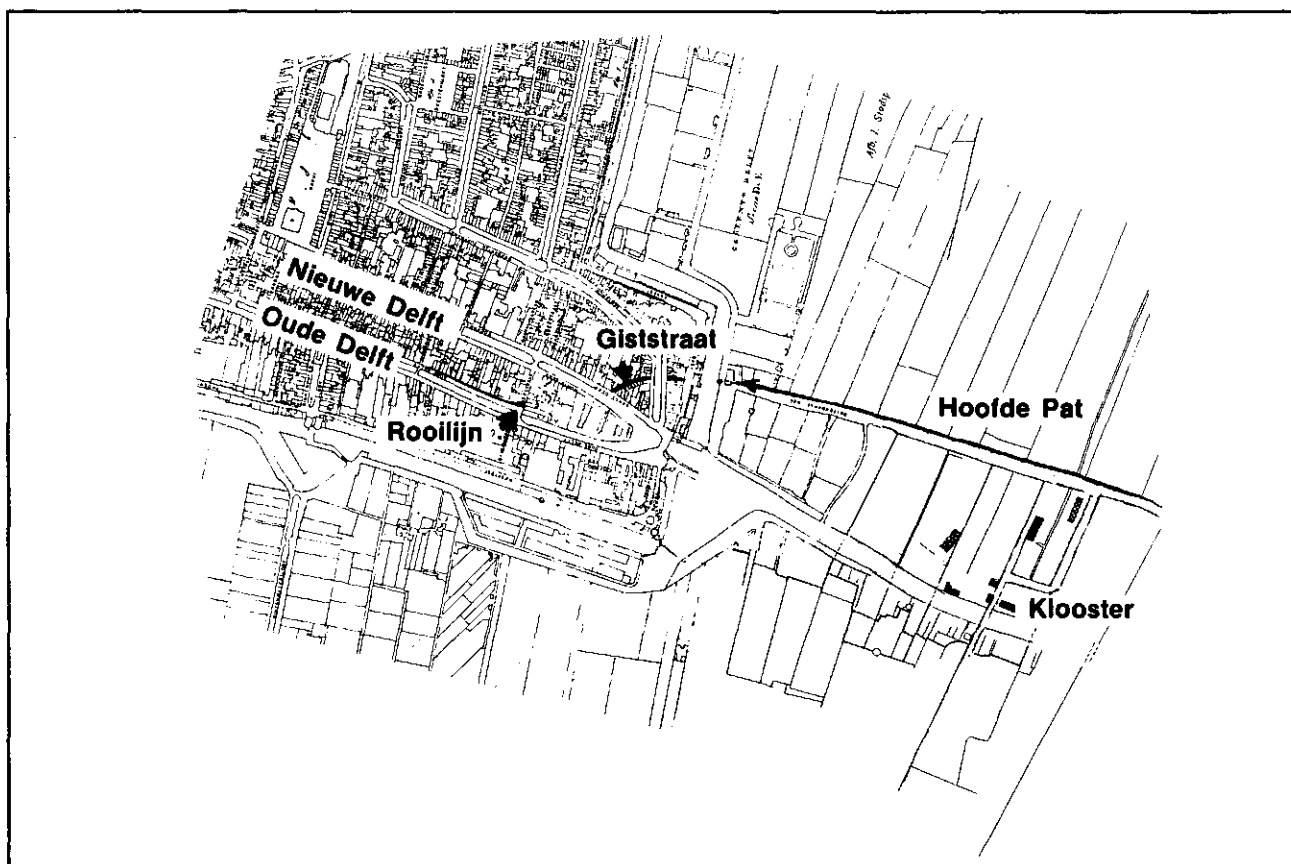
Aan de westzijde van de stad Delft zien we daarna weer een met stroken ingedeelde ontginning. Maar die is heel wat minder stelselmatig in elkaar gestoken. Er zijn zelfs aanzetten van een blokvormige verkaveling in te herkennen. Wanneer we nog wat verder in westelijke richting kijken vinden we aansluitend, rondom het Wout, zelfs een karakteris-

tieke blokverkaveling die herinneringen oproept aan de schorreverkaveling die wij rondom de oude Hof te Vlaardingen hebben ontmoet.

Aan de andere, oostelijke zijde van de Schie/Delft ligt tegenover de Oost Abts Polder allereerst het Schieveen. Dat is door Cruquius getekend met een klassieke strokenverkaveling, per perceel precies 60 RR breed. Die verkaveling is uitgelegd tot even over het Zweth, kennelijk de oude grensscheiding van de Schiestreek.

Er volgt een zone met o.a. dwarsstroken die toelopen op de Oude Leede, dat is een zijstroom van de Schie. Daarna komen weer lange stroken loodrecht op de Schie zelf. In deze zone is het kaartbeeld wat ingewikkelder geworden door een aantal onregelmatige lijnen. De ontginning wordt aan de noordzijde begrensd door een langgerekt veenrestant met gerende verkaveling waarvan ook de naam Ruiven lijkt te bevestigen dat het een ruig veen is geweest.

Na het Ruiven volgt opnieuw een stelselmatige strokenontginning. Daarop is aan het einde van het eerste blok en tevens het begin van een aansluitend tweede ontginningsblok het dorpje Delfgauw gekomen.

Afb. 48. Aansluiting van het Hoofde Pat op de Oude Delft.

Merkwaardig is dat de strokenverkaveling van deze ontginning nog wel doorloopt tot de Schie/Delft, maar dat vanaf de Klooster Watering daarna alle kavelsloten worden tegengehouden door de Rotterdamse Weg, die op enige geringe afstand van de Schie/Delft loopt. Het tracé van de Rotterdamse Weg loopt ook binnen de stedelijke bebouwing van Delft nog op een heel boeiende wijze door via het Giststraatje naar een markante rooilijnverbreding aan het begin van de Oude Delft (Oostzijde).

Kennelijk gaat het hier niet zo zeer om de Rotterdamse weg, maar om een ouder tracé ter plaatse van een gedeelte van die weg, namelijk vanaf de Oude Delft tot aan het voormalige klooster Koningsvelt. Dit is zoals Cruquius nog aangeeft 't Hoofde Pat geweest. Het lijkt er op dat we te maken hebben met een zeer oude kade, die net als de an 't hoofd (gelegen) kade of Tanthofskade gelegen was vóór de toenmalige ontginning, en bedoeld is geweest om vanuit het oosten toestromend bovenwater te keren. Die kade zal dan allicht ouder zijn dan het hier gelegen deel van de Schie-Delft. En inderdaad, Raue (1982, bijlage 2) heeft er op gewezen dat de Delft op deze plaats westelijk langs het kloosterkompleks Koningsvelt door een bestaande verkaveling is heengegraven. Zo dient zich een reeds eerder ontgonnen terreingedeelte van enige betekenis aan dat door een kade tegen toestromend water moest worden beveiligd, en dat naderhand door het doortrekken van de Delft een goede ontwatering naar de Schie toe gekregen heeft. De bijzondere betekenis van die plaats wordt bevestigd door het feit dat het klooster Koningsvelt door de gravin-weduwe Richardis (tussen 1210-1262) gesticht is "in haar Hof te Delft" (Raue, 1982, p 104).

Kennelijk is de Schie/Delft nadat eerder reeds de omgeving van Koningsvelt was bereikt, achter 't Hoofde Pat langs verlengd met de Oude Delft en enige tijd later nog aangevuld met een Nieuwe Delft (zoals het tracé Koornmarkt, Wijnhaven, Voorstraat in de geschiedenis bekend staat). Die Nieuwe Delft is wel door de kade heengebroken en heeft vervolgens als uitvalsbasis gediend voor de ontginning van het laatste grote blok aan de oostzijde van de Schie/Delft. Dat is het Bieslant geworden waarin zich langs de Nieuwe Delft de Delf-Porte, dat is het stadsrecht van Delft, zou ontwikkelen. De stadsrechten worden op 1246, 1268 en 1355 gedateerd en markeren de voltooiing van de grote Schie/Delft-ontginning.

Tussen het ontginningsblok van Delft-Porte en Bieslant en dat van Delfgauw bleef evenwel nog geruime tijd een betrekkelijk groot restant wilder-

nis liggen dat opnieuw door gerende driehoekige verkavelingen wordt gekenmerkt, en dat kennelijk een afwatering heeft gehad via de Kromme Watering (binnen de veste Oosteinde geheten). Die afwatering voerde niet in zuidelijke richting, maar zocht het noorden.

Bij scherp toezien is de Delft-Porte niet de laatste ontginning geweest voordat de grens met de Geest-ambachten van Rijswijk en Voorburg werd bereikt. Tegen die grens aan ligt nog een afzonderlijke ontginning die niet aan de Delft begint, maar meer westelijk bij Altena. Het ontginningsblok loopt dan ook voor de Oude en de Nieuwe Delft langs van zuidwest naar noordoost. Het zou een rechthoekig restveen kunnen zijn, maar lijkt mij toch veeleer een ontginning die ouder is dan het Bieslant. Voor de goede orde zij nog aangetekend dat ook deze ontginning naderhand door een verlengde van de Oude Delft is doorsneden, maar dan dwars door een toen bestaande verkaveling heen. Het is een latere scheepvaartverbinding ²⁾ naar de Vliet toe die waterstaatkundig vele malen door een hinderdam werd afgesloten.

8.3. Het geheel overziende, kan slechts met enig voorbehoud worden gesproken van een heldere en overzichtelijke strokenverkaveling. De afwatering is aldoende kennelijk steeds meer op de Schie gericht, en dat kan alleen gebeurd zijn wanneer in het algemeen van zuid naar noord toe is gewerkt. Het versterkt tevens het vermoeden dat resten van andere situaties die wij hier en daar in de verkaveling terugvinden, naar oudere toestanden verwijzen.

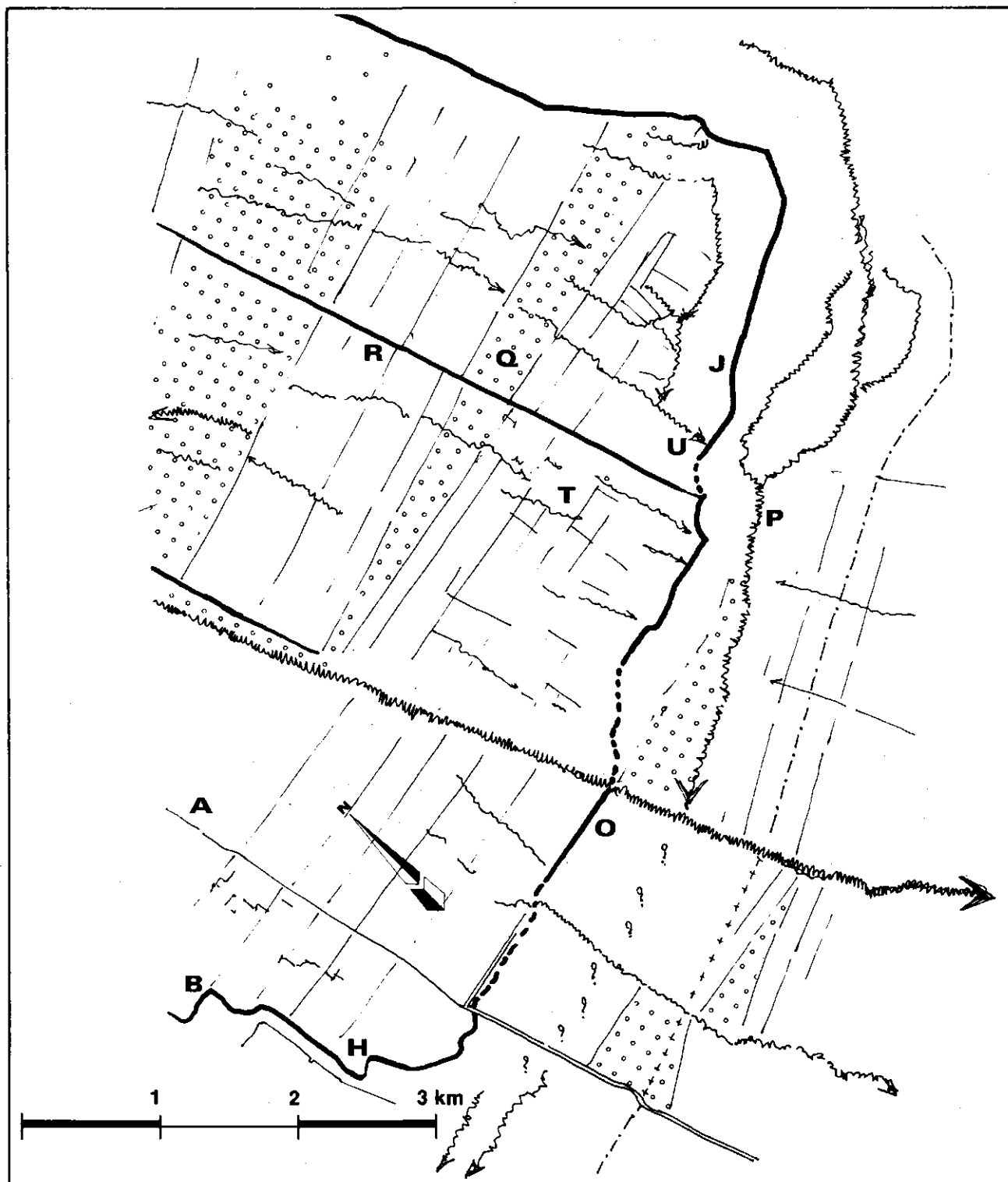
De onregelmatigheden in de verkaveling die wij bij de Oude Leede signaleerden houden allereerst verband met de aanwezigheid van genoemde veenstroom. Maar waarom dringen die onregelmatige details dan zo ver door op de noordelijke flank van de Leede bij Ruiven? Zoals ze dat even verder op de andere flank ook naar Berkel toe doen? Mogelijk is dat een gevolg van het afstromende veenwater dat wij onder de strokenverkaveling in een hele reeks dwarsstroompjes kunnen herkennen. Winsemius (1979, p 13) heeft er op gewezen dat een van die stroompjes, de Gat Sloot, nog heel lang een afvoer door de Ackers Dijk heeft gehouden. Ook de naam Jaegh In kan worden gezien als een aanwijzing voor maatregelen die in deze omgeving zijn genomen om het water te bergen en daarna op passende wijze naar de Oude Leede af te voeren. Zulke waterstaatkundige maatregelen

Afb. 49a. Topografie volgens Cruquius.

Verklaring

○○ resten wildernis
 A Abtswoude
 B Abtsrecht

H Tanthofs Kade
 J Ackers Dijk
 O Mantjes Kade
 P Oude Leede

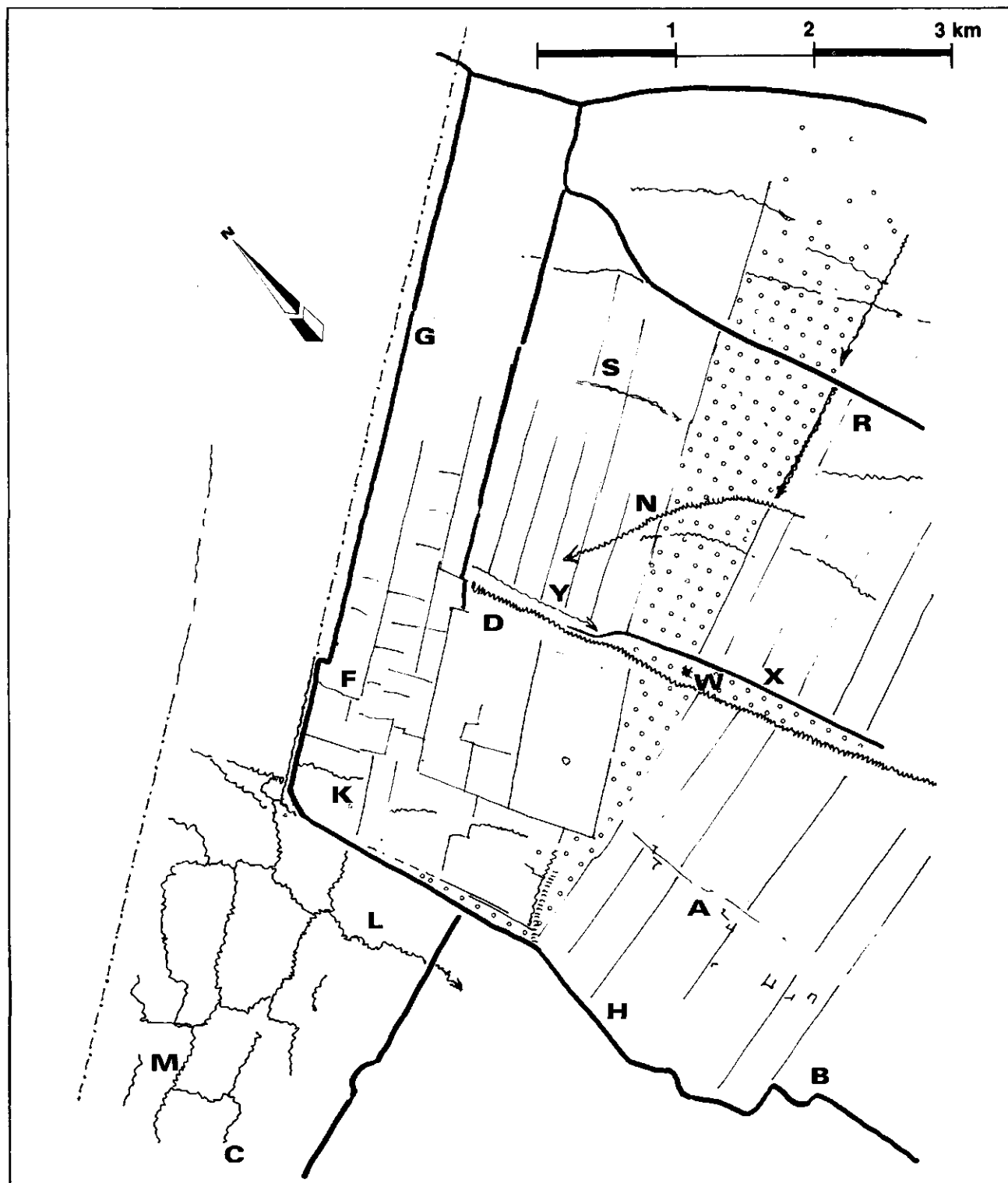
Q Ruiven
 R Delfgauw
 T Jaegh In
 U Gat Slood

Afb. 49b. Analyse van het kaartbeeld.

Ontwatering van de Hof van Delft, zuidelijke deel.

Afb. 50a. Topografie volgens Cruquius.

Verklaring

- ○ resten wildernis
- A Abtswoude
- B Abts recht
- C 't Wout

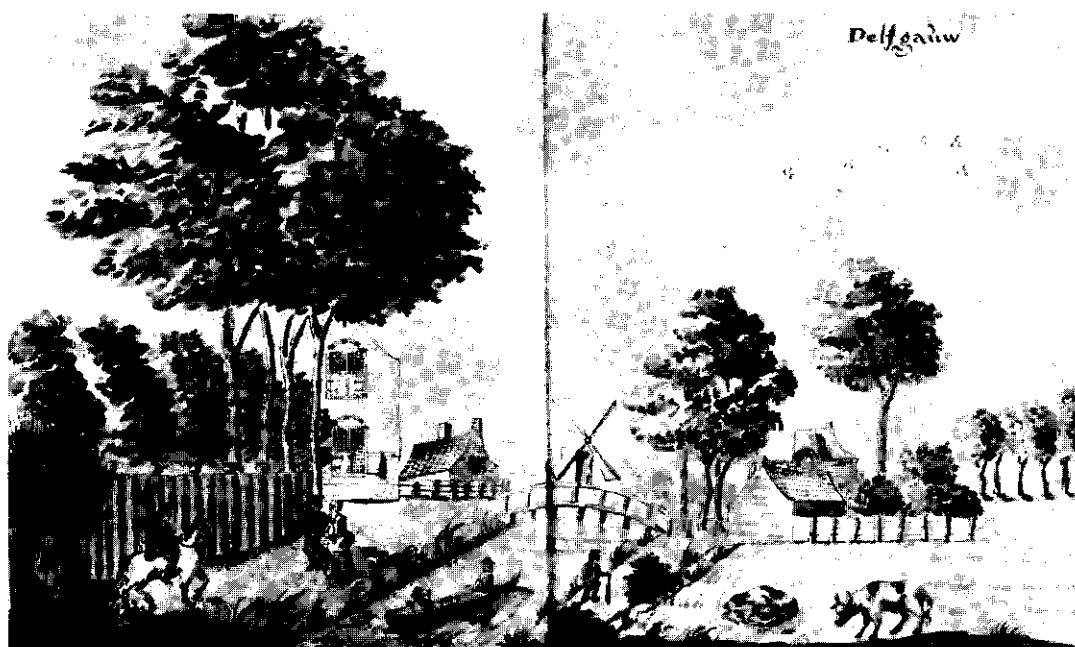
- D Oude Delft
- F Altena
- G Brassers Kade
- H Tanthofs Kade
- K Voor Dyxhoorn
- L Harnas

- M de Meer
- N Kromme Watering
- R Delfgauw
- S Biesland
- W Koningsvelt
- X 't Hoofde Pat

- Y Delf - Porte

Afb. 50b. Analyse van het kaartbeeld.

Ontwatering van de Hof van Delft, noordelijke deel.

Afb. 51. Delfgauw werd door Willem van der Lely (1740) geschetst met veel landelijke bedrijvigheid, ter weerszijden van de Gaweg. Een aanzienlijk stenen huis tekent bovendien de welvaart (Uit "de Dikke" van Bleyswijck, hist.top.atlas Gemeente archief Delft).

die vermoedelijk reeds voor de grote ontginning gespeeld hebben, doen veronderstellen dat het gebied toen reeds enige cultuurtechnische betekenis heeft gehad. Er is aanleiding om bij blokvormige verkavelingsaanzetten, en die zijn stellig aanwezig, aan de mogelijkheid van oude ontginningssporen te denken. Die mogelijkheid lijkt aanwezig maar of deze veronderstelling ook hout snijdt weten we niet. We weten zelfs nog niet hoe de Oude Leede zijn weg vervolgd kan hebben voor dat de ontginning langs de Schie werd uitgelegd en voordat daarlangs de afvoer van de Oude Leede is gekanaliseerd.

De tegenovergelegen grote ontginning van Abts Wout en Papsou, ook met Popta's Woude, of Papswou, lijkt minder raadsels op te geven. De strokenverkaveling is kennelijk uitgelegd in westelijke richting, naar de Kene toe.

De boerderijen staan midden in het land op een schijnbaar willekeurige plaats. Blijkens het veldonderzoek van Bult (1983, kaart 3) dateren ze veelal uit de XIde eeuw. Bult heeft er op gewezen dat de opstelling toch niet willekeurig geweest zal zijn. De erven volgen een wat golvende lijn waarin we een hoogtelijn uit de tijd van de vestiging mogen herkennen. Kennelijk is het de bovenrand geweest van de helling langs de Kene en het begin van het plateau boven op de veenkoepel. Ook

staan de boerderijen om de rand heen van dat terreingedeelte dat een stevige, maar sterk wisselende ondergrond van fossiele kreekbeddingen heeft. Dat gedeelte moet wel met een hoog gelegen veen overdekt zijn geweest, maar omgeven door oude ontginningssaanzen en enigermate zijn ontwaerd en verruigd tot een Woud, vóór dat de Delft/Schie een stelselmatige ontwatering en verkaveling bracht. Aan dat Woud heeft deze streek zijn naam Abts Wout ontleend.

Een historisch interessant motief geven de veldnamen Abtsrecht en St. Maartensrecht. Er zijn schenkingsoorkondes die hiermee in verband gebracht kunnen worden. Op grond daarvan veronderstelde Hoek (1979, p 40 e.v.) een schenking van het St. Maartensrecht reeds in de eerste helft van de VIIIste eeuw, en een schenking van het Abtsrecht tussen 1050 en 1060. Het laatste is in overeenstemming met de archeologische datering door Bult. Minder aannemelijk lijkt het mij dat in de VIIIste eeuw de stelselmatige strokenverkaveling reeds bestaan zou hebben. Het oudere bezit van St. Maarten (dat is de domkerk in Utrecht) moet dan ook bij de grote ontginning als een smalle strook tussen de percelen van Egmond opnieuw plaats en vorm hebben gekregen.

De percelen in Abtswoude eindigen alle bij de Tanthofs Kade. Beekman en Moerman (1938, p

9-13) hebben er op gewezen dat het antheft aanvankelijk geen waterkering geweest kan zijn, maar het hoofdeinde van de percelen, dat is de plaats waar de ploeg keert. Naderhand is hier toch een kade gelegd. Doel van de kade was het benedenwater langs de Kene te keren, zoals blijkt uit de ligging van de Papsouse Uyderdycken aan die zijde van de kade. Het dijkje verloopt erg grillig, volgt kennelijk een ontginnings- en tevens overstromingsgrens en loopt dus globaal met de toenmalige hoogtelijnen mee. Buiten bleef een ongeregeld gebied liggen. Het Abtsrecht en het St. Maartensrecht hebben kans gezien hun aanspraken op die aangrenzende wildernis vast te houden. Later blijken zij door te lopen tot in het dorp Schipluiden.

Aan de oostzijde lijkt de Schie/Delft aanvankelijk een taak gehad te hebben tot en met de ontginning bij Delfgauw. Zoals wij besproken hebben werd verderop de ontginning afgeschermd door het Hoofde Pat. Daarmee komt de vraag naar voren hoe dat noordelijk gebied dan wel zijn water kwijt kon raken. Een gedeeltelijke afvoer naar de Oude Leede lijkt mogelijk. Met name het tweede, latere blok ten oosten van het dorpslint van Delfgauw laat onder de verkaveling sporen zien die wijzen in de richting van de Gat Sloot. Voor het eerste, meer westelijke blok zijn die aanwijzingen minder

sprekend. Winsemius (1979) noemt het watertje de Zintele als een dwarsstroom naar de Oude Leede toe. Duidelijker doen de sporen echter een afwatering vermoeden naar het noordwesten toe. Een opvallende lijn is de Kromme Watering, die binnen de stad het Oosteinde wordt genoemd. Dat zou wel eens de Gawegh geweest kunnen zijn waaraan Delfgawegh of Delfgauw zijn naam heeft ontleend.

De vraag wordt nu, waar voordat de Schie/Delft daarvoor mogelijkheden zou aanbieden het vervolg van de Kromme Watering/Oosteinde gezocht moet worden.

Het ligt voor de hand allereerst verder in westelijke richting te zoeken. Daar liggen de Voor Dyxhoornse Polder en vervolgens Kleyn Hof van Delft met Harnas en 't Wout. Op de achtergrond vinden we een slingerend watertje de Meer geheten. Opvallend is dat ook de bovenloop van de Oude Leede diezelfde naam draagt. De naam Meer kan staan voor allerlei water, maar in zijn oorspronkelijke vorm zou het eigenlijk stilstaand water zijn (Schönfeld, 1955, p 36 e.v.). Wij moeten denken aan stroomlopen die afgesloten, buiten gebruik zijn geraakt omdat zij door andere lopen zijn vervangen.

De Voor Dyxhoornse Polder is in de vorm die Cruquius ons overgeleverd heeft veeleer een

Afb. 52. Hoewel ook Nootdorp door v.d. Lely met een flinke wetring, en zelfs met een eigen kerk werd afgebeeld, ademt het geheel toch veel meer een rustieke sfeer, dat van een lustoord voor eendenjagers en hengelaars (eveneens uit "de Dikke" van Bleyswijck).

samenvoeging van verschillende elementen dan een stelselmatige strokenverkaveling. De Brassers Kade die langs de grensscheiding met Rijswijk loopt begint midden in de polder bij het huis Altena. De verkaveling van de aangrenzende Kleyn Vryenbanse Polder begint nog westelijker. Bij de stad sluit een groot vrijwel vierkant polder-vak aan ter weerszijden van de Buiten Watersloot. Westelijker ligt achter de Molen Sloot, tegen de Dyxhoorn aan, het eigenlijke Voor Dyxhoorn. De Dyxhoorn is een waterkering die aansluit op de Tanthofs Kade maar met zijn strakke vormgeving meer allure toont. Dat alles wijst er op dat de huidige Voor Dyxhoornse Polder een samenstel van elementen is die door de Dyxhoorn met een krachtige beweging zijn samengevoegd. Blok-vormige verkavelingsaanzetten zijn duidelijk aanwezig en wijzen er op dat de ontwikkeling van dit gebied reeds voor de grote ontginning was begonnen.

Maar bruikbare sporen van een afwatering van de Kromme Watering naar bijvoorbeeld de Meer toe hebben we niet kunnen vinden.

Dat geeft aanleiding tot de veronderstelling dat de Kromme Watering pas goed als Gawegh tot ontwikkeling is gekomen, nadat er via de Nieuwe Delft een opening naar de Schie/Delft was gekomen. Dat zou dan tevens kunnen verklaren waarom aanvankelijk achter het Hoofde Pat een zo brede ontginningsrest is blijven liggen. Daar verzamelde zich het bovenwater zonder te kunnen aflopen. Pas nadat het Bieslant was ontsloten kon ook dit gebied worden ontwaterd.

In het Bieslant ontwikkelde zich de Delf-Porte. Daarbij kan de toenemende stroom water die door de Kromme Watering toe vloeiende een gunstige faktor geweest zijn. De opkomende handel en nijverheid (o.a. de bierfabrikatie) zijn gediend geweest met volop fris water. En zo heeft deze vermoedelijke Delf-gaweg steeds nieuwe impulsen gekregen. Op den duur is dit afvoerstelsel zelfs uitgebouwd met een lang en recht kanaal van Pijnacker naar de Schie toe, ter plaatse van een reeks afzonderlijke en onderling iets verspringende kavelsloten.

8.4. Aan verschillende kanten van het grote gebied dat als Hof van Delft bekend staat hebben we reeds kaden of dijken ontmoet. Aan de westkant was de Tanthofs Kade geen structuurlijn in de verkaveling, maar een noodmaatregel om overstroming vanuit de Kene te keren. Wat noordelijker gaat die kade over in de Dyxhoorn, een

rechtlijnige en meer dwingende konstruktie waardoor het patroon van de landinrichting duidelijk werd bepaald.

Aan de zuidzijde ligt de Ackers Dijk, die kennelijk de akkers op het veen heeft moeten beschermen tegen overstromingsgevaar, ditmaal vanuit de Oude Leede. Net als de Tanthofs Kade heeft deze dijk een wat slordig tracé dwars door de verkaveling heen. Ook dit is blijkbaar een noodmaatregel geweest. Meer oostwaarts buigt de Ackers Dijk voor Pijnacker langs het achtergelegen veen in. Het karakter van de dijk verandert en wordt een structuurlijn van blokgrenzen die de achtereenvolgende ontginningen markeren. Door het laatst ontgonnen gedeelte bij Nootdorp heen sluit de dijkering via de Brassers Kade dan weer aan op de Dyxhoorn.

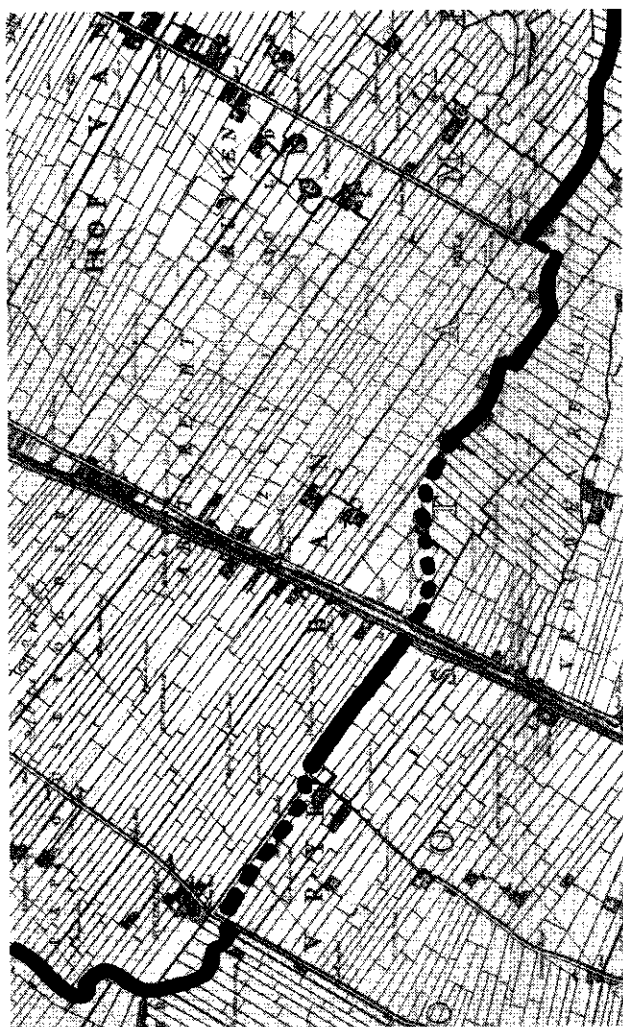
Opvallend is dat er in deze dijkering toch een gedeelte lijkt te ontbreken, namelijk tussen de Tanthofs Kade en de Ackers Dijk. Daar ligt nog wel de Mantjes Kade, maar die schijnt veeleer een bescheiden onderdeel van de polderverkaveling te zijn dan een wezenlijk deel van de grote waterkering.

Kijken we nauwkeurig toe, dan valt een merkwaardige beëindiging op van de Tanthofs Kade tegen de Harre Weg of Harre Dijk aan. Wanneer een dijk tegen een andere reeds bestaande dijk wordt aangelegd, dan kiest men bij voorkeur een haakse aansluiting omdat dat de meest evenwichtige situatie brengt. Omgekeerd valt in een bestaande situatie uit die overwegingen af te leiden welke dijk eerder en welke later is opgeworpen. De doorgaande Harre Dijk gooit in dit opzicht hoge ogen als oudste. Ten onrechte echter. De situatie is bedriegelijk.

De Tanthofs Kade sluit niet haaks op de Harre Dijk aan en buigt evenmin vloeiend mee. De Tanthofs Kade eindigt tegen de Harre Dijk met een scherpe hoek, keert zich als het ware van de Harre Dijk af, of nog juister doet alsof die dijk helemaal niet bestaan heeft!

Evenmin lijken de makers van de Harre Dijk aandacht te hebben gegeven aan de Tanthofs Kade. De Harre Weg is even voorbij de Tanthof heel netjes haaks op de Mantjes Kade afgewerkt en slingert zich vervolgens als een pad de velden van Papsou in. Wanneer de Tanthofs Kade is aangelegd alsof, juister toen de Harre Dijk nog niet bestond, dan is het zaak goed te kijken in het verlengde van de Tanthofs Kade. En inderdaad daar vinden we geen rechte kavelsloot, maar een enigermate slingerende sloot die heel goed de oude dijksloot geweest kan zijn en die ons brengt naar

Afb. 53. Aansluiting Tanthofskade op Ackersdijk.

een bajonetvormige korte sprong in de Mantjes Kade. En daarmee komt het oostelijk deel van die kade weer helemaal in het tracé van de Tanthof. Kennelijk was op het moment dat de Harre Dijk en Mantjes Kade werden gemaakt niet meer de bescherming van de Hof van Delft opportuun, maar het netjes afwerken en beschermen van de Noort Ketel Polder. En de bedoelde dijksloot tekent dan een vroegere situatie waarin de Tanthof bescherming gaf minstens tot aan de Schie toe. En daarna? Aan de overkant van de Schie ligt de Ackers Dijk, maar die sluit wat noordelijker op de Schie aan en het laatste stukje is weer opvallend rechtlijnig. Maar ook hier liggen in het vloeiende beloop van de Mantjes Kade/Tanthofs Kade naar de Ackers Dijk toe meer sloten scheef door de verkaveling heen. Bestudering van luchtfoto's (met name 1934 en 1936, nrs. 37-O, Run VI.402 en 37-O, Run V.447) heeft het vermoeden versterkt dat die sloten inderdaad een ander Ackersdijk-

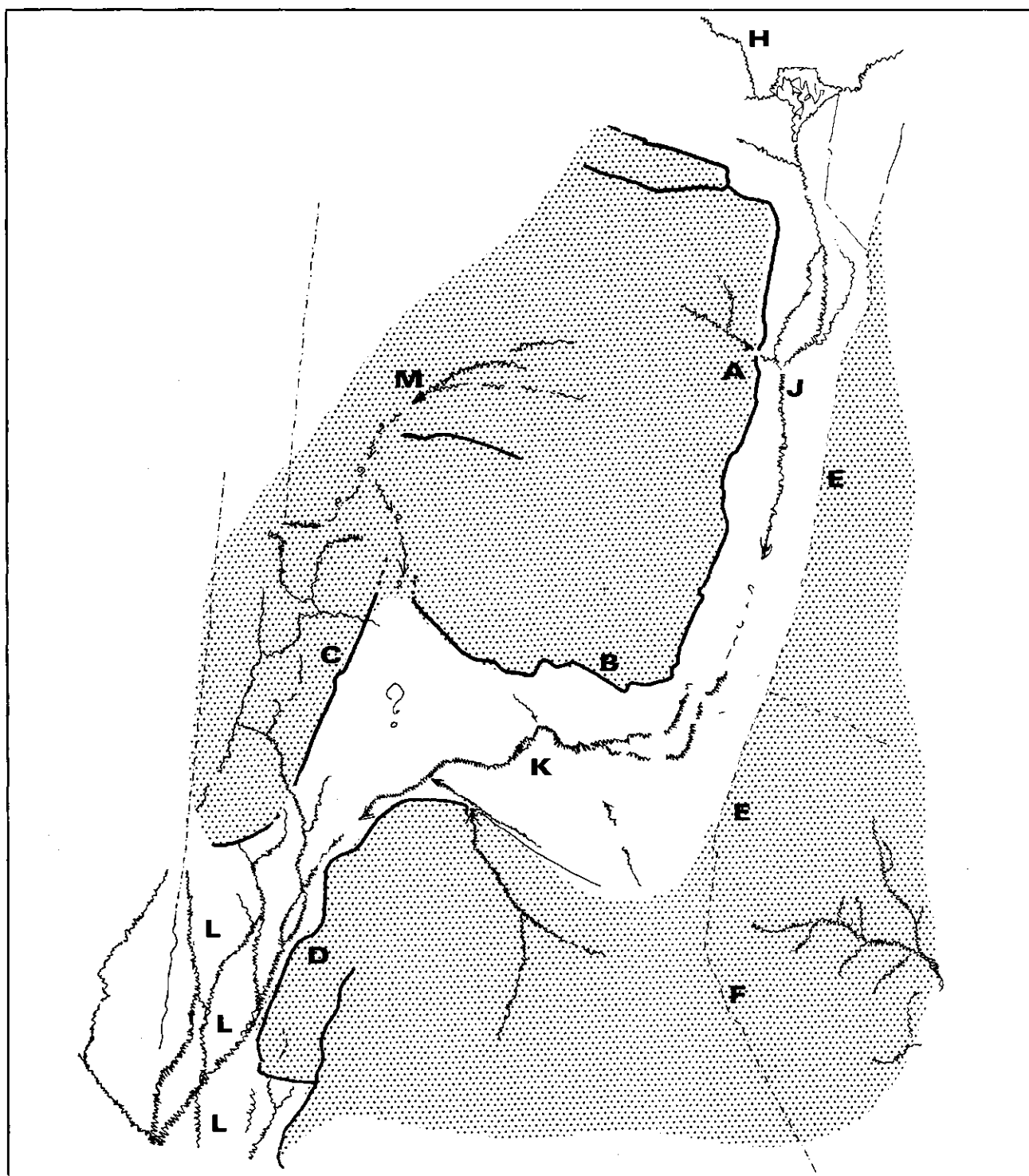
tracé markeren, waarmee we dan een oorspronkelijke doorgaande waterkering hebben teruggevonden langs de Kene en de Oude Leede.

Aan de overkant van de Oude Leede, maar ook aan gene zijde van de Kene, vinden we telkens een Zweth. Dat zijn twee stukken grensscheiding die bovendien in elkaars verlengde liggen. Daarom mag worden aangenomen dat ze een en dezelfde oude grens markeren. Die begon nabij het Vlaardingse Hek aan de Maasdijk, volgde de Geer Sloot tussen Vlaardingen en Maasland, het Zweth langs Zouteveen, werd kort onderbroken door de ontginning langs de Schie, maar was er weer in het Schieveen en verdween voor Berkel en Rodenrijs langs in de verte. Het kan niet anders dan dat de Noort Ketel Polder plaatselijk die grenslijn verbroken heeft waarna, zoals we eerder reeds bespraken Vlaardingen het aangrenzende Zouteveen heeft geannekseerd.

Ingesloten tussen een doorgaande waterkering ter ene en een doorgaande grensscheiding ter andere zijde moeten we wel aannemen dat ook de Oude Leede met de Kene een doorgaande stroom is geweest, een stukje van de grote Liora of Lier. Welnu, reeds in 1915 blijkt deze hypothese te zijn verdedigd door Gosses in zijn veelvuldig geciteerde werk: De vorming van het graafschap Holland (p 101). Hij wees er op dat reeds in 985 de Liora vermeld wordt als een bekende grensbepaling en dat het oude botting gebied van Holland begrensd wordt precies door Lier, Kene, Oude Leede en Strik Leede.

Dat vanuit de Schiestreek het grote stroombed van de Liora werd aangesneden en de bovenloop zelfs werd afgesneden moet ingrijpende gevolgen hebben gehad, zowel voor het Lierstelsel als voor de Schiestreek. De ontginningen in de Schiestreek hebben er een onvoorstelbare hoeveelheid water door moeten verwerken. Vandaar het getal van niet minder dan drie flinke veenstromen dat zich achter de Harga op de noordflank van de Schie ontwikkelde. Vandaar dat men wel gedwongen werd die stromen steeds verder het veen in te leggen en vandaar dat men bij het Zweth eenvoudig niet heeft kunnen stil staan. Vandaar het on aardige gebaar van Kethel om het Vlaardingse Wout en Zouteveen achter de Harre Dijk uit te sluiten. Vandaar dat in de dijk om de Abts Polders voor alle drie stromen sluizen zijn ingericht. En vandaar tenslotte dat de Boven-Schie, die in eerste linie de aanvoer vanuit de Oude Leede ging

Verklaring

A	Ackers Dijk	F	Geer Sloot
B	Tanthofs Kade	H	Strik Leede
C	Oude Woud Dijk	J	Oude Leede
D	Lier Dijk	K	Kene
E	Zweth	L	Lierdelta
		M	Kromme Watering

Afb. 54. Rekonstruktie van het Lierstelsel.

opvangen tot de heersende waterloop is uitgegroeid.

8.5. Samenvattend hebben wij bij het onderzoek van de kaart van Cruquius nauwelijks of niets teruggevonden dat op invloed van kreken en kleiruggen uit het Gantelstelsel op de grote ontginning wijst. Delft is kennelijk een veenontginning geweest die vanuit Overschie de grenzen van het botting gebied en de Hof van Delft heeft doorbroken, en met de Schie/Delft afwatering en ontwikkeling is gaan beheersen.

Wel zijn er resten van oudere nog primitieve ont-

ginningen teruggevonden bij 't Wout, Voor Dyxhoorn en de zuidkant van de stad Delft. Ook hebben wij een grote veenstroom teruggevonden die aan de waterscheiding met Rijnland zijn oorsprong had en via de Lier bij Maasland in de Maas uitliep. Het is die stroom die het gebied van de Hof van Delft begrensd heeft en waartegen men zich met dijken heeft verdedigd nog voordat de grote stroom door de Schie onthoofd werd en de Oude Leede zijwaarts is afgevoerd. De oudste ontginningen bij Delft kunnen heel goed vanaf die veenstroom, derhalve vanuit Maasland, tot ontwikkeling zijn gebracht.

NOTEN.

¹⁾ Daarom vallen wij nu terug op de globale bodemkaart van Zuid-Holland (1966). Daarnaast gebruiken we twee studies die in het bijzonder op Delft zijn toegespitst, namelijk het aardige en oriënterende boekje van Niermeyer (1944) en het zeer uitvoerige verslag van Raue (1982) over zijn veeljarige belangstelling voor de ruimtelijke geschiedenis van de stad.

²⁾ Hier ligt het begin van een doorgaande veerverbinding, later dienst per trekschuit, die ook nog het tracé van het Hollands Spoor (Rotterdam, Schiedam, Delft, Den Haag, Leiden) heeft bepaald, en die zelfs in het recente rijkswegennet zijn weerslag heeft gekregen.

9. De Lierstroom, tiran en tegelijk de waterdrager van Delfland

9.1. Schönfeld (1952, p 117-126) geeft aan dat de naam Lier heel oud moet zijn, vroeg of wellicht zelfs voor Middeleeuws. De betekenis zou "de heldere" kunnen zijn met enige duiding van "licht". Het onderzoek naar de afwatering van de hoge venen rondom Delft, waarover wij in het vorige hoofdstuk hebben bericht, wijst er op dat de Lier in aanleg een belangrijke veenstroom is geweest. Wij moeten de oorsprong hoog in het veen zoeken, dicht bij de waterscheiding met Rijnland. Pas toen door mensenhand de Oude Leede naar de Schie toe werd afgevoerd is de Lier van die oorsprong beroofd.

Vergeleken met het slibrijke water van de Maasmond en de getijkreken moet het veenwater inderdaad opvallend helder en doorzichtig geweest zijn. Of het ook helder-licht van kleur is geweest spreekt minder vanzelf. Wij kennen vandaag het water in de veenplassen als een donker vocht. Namen als Zwarte Water zijn overal ter wereld met veengebieden verbonden. Evenwel, veenplassen en veengaten zijn pas ontstaan nadat mensen het levende veenoppervlak hadden verwoest en alom verbreid in de dode ondergrond hebben gewroet. In levend veen hoeft water niet zwart te zijn. Ik herinner mij als kleine jongen te hebben geschaatst op een glashelder vennetje waarin ik, onder mij, boven het veenmos allerlei beestjes en zelfs een visje verstild in het ijs zag staan.

Wat daarvan ook zij, het water van de Lier of "de heldere stroom" moet ten minste een geheel andere samenstelling en daarom ook een ander aanzien hebben gehad dan de slibrijke getijkreken die later de Lierdelta zouden opbouwen. Vroeger was de Lier heel opvallend een veenstroom.

Aan deze mogelijkheid is tot dusver nauwelijks aandacht gegeven. De Lier is altijd gezien en beschreven als een getijstroom, een stelsel van eben vloedkreken dat hoort bij de brede kleidekken die na de overstromingen van de XIIde eeuw zijn achtergebleven.

Dat zgn. Westlanddek reikt echter landinwaarts niet verder dan tot bij Schipluiden en 't Wout. Daar pas begon de Lierdelta en eindigde een stelsel van veenstromen dat als gezegd heel diep in het veen ontsprong, en omgeven werd door veenkoe-

pels die door de grote ontginningen ingrijpend van gedaante zijn veranderd.

Tussen beide gedeelten ligt een betrekkelijk korte overgangszone met veenkommen, die ingeklemd liggen tussen kleiruggen. De klei behoort ten dele tot het Westlanddek (Duinkerke IIIB), is ten dele ouder. Overal waar de veenkommen niet met klei overdekt zijn moeten nog ten tijde van de grote overstromingen hoger gelegen veeneilanden geweest zijn. De spreiding van de kleidekken zoals aangegeven op de geologische onderlegger (Bult, 1983) geeft de begrenzing aan van de vloedkom tijdens de overstroming van 1134.

Die vloedkom komt ook uit de archeologische veldkartering (Bult, 1983) boeiend te voorschijn. Tal van oude woonplaatsen zijn teruggevonden waarvan sommige in de strijd met het water verloren zijn gegaan, veel andere zich hebben kunnen handhaven en tenslotte nog door nieuwe vestigingen zijn aangevuld. Opvallend is dat daarentegen de eigenlijke Lierdelta, het land van de getijkreken, volstrekt onbewoond gebleven lijkt tot na de XIIde eeuw. Er is in ieder geval niets teruggevonden behalve één uitzondering niet ver van het Zweth, en wat los materiaal bij Westerlee. De tegenstelling is daarom zo frappant omdat overal elders in de vroege middeleeuwen de mensen juist veel belangstelling hebben getoond voor landschappen van kreken met oeverwallen. Mogen wij aannemen dat deze Lierdelta in zijn geheel pas zo laat, dat is na 1134, is ontstaan? Maar wat is er dan voordien geweest? Was het altijd een onbewoonbaar gebied of zijn de sporen van vroegere menselijke aanwezigheid alleen maar heel grondig weggespoeld?

9.2. Wanneer wij vervolgens de topografie van Cruquius bestuderen dan tekent de Lierdelta met zijn getijkreken zich heel duidelijk af. Die kreken splitsen zich herhaaldelijk om wat verderop weer samen te vloeien. Het zijn vlechtende stromen geweest. Er tussen liggen gestroomlijnde eilanden die allemaal vruchtbare kleipoldertjes zijn geworden. Maar tevoren moeten ze eerst zijn ontstaan als slikplaten, opgewassen tot rietgorzen en bebost geraakt met wilgenhout. Aan die laatste fase herinnert de naam Bosch Polder. Dit gebied, dat wij bij vergelijking met de Biesbosch heel goed een

Lierbos mogen noemen, was zeer breed. We meten niet minder dan 2 en zelfs 2,5 km tussen de oudste dijken ter weerszijden.

In de tijd moet de ontwikkeling van het Lierbos heel snel zijn gegaan. Ontstaan in de stormramp van 1134, moeten daarna de oevers ter weerszijden als een met riet begroeid brakwatergors heel snel zijn opgewassen (Van Liere, 1948, p 14/15). Spoedig konden ze weer in kultuur worden genomen en vervolgens bedijkt.

Want zoals wij in hoofdstuk 5 hebben beredeneerd werd reeds rond 1164 de Bosch Polder, aanvankelijk wellicht een buitenpolder met wat grienden, voorgoed opgenomen binnen de Lierdijk. De topografie doet veronderstellen dat aanstonds daarna voor de Bosch Polder ook al weer de Hondert Morgen is bedijkt, of minstens als een zomerpolder is bekaad.

Aan de tegenover gelegen Westlandse oever van het Lierbos blijkt de bedijking het tracé te volgen van een oude grenslijn die even verderop door een Zweth werd gemarkeerd. Dat Zweth is, zoals wij in hoofdstuk 4 (pag. 000) hebben nagegaan, rond 1164 omgebouwd tot de gezamenlijke uitwatering van alle Geestambachten.

De vlechtende Lierstromen markeren het deel van de oorspronkelijke vloedkom waar zand en grove kleideeltjes tot afzetting zijn gekomen. Daarachter lag de resterende vloedkom waar wel het overstromingswater vrij toegang had, maar alleen het resterende fijne slib langzaam kon bezinken. Van een snel opwassen was daar geen sprake meer. Ingesloten achter het snel aan- en opgroeiende Lierbos werd de situatie van die vloedkom steeds moeilijker. Bult heeft in de latere Klaas Engelbrechts Polder, achter de Lierdelta een reeks van drie oude boerderijen teruggevonden met daarvoor een oude dijkzate (Bult, 1983, p 32). Kennelijk zijn deze boerderijen de strijd met het water wel aangegaan maar hebben ze daarin het onderspit gevonden. Dat moet dan geweest zijn in de eerste fase van verweer, kort na 1134.

Even terzijde gelegen, heeft het gebied van 't Wout zich wel kunnen redden. Bult heeft er een verspreide bewoning aangetroffen die zich door de stormvloeden heen heeft kunnen handhaven. Een oude dijkzate langs de recente tuinbouwontwikkeling bij Woutzicht wekt de indruk dat men ook hier een dijk heeft opgeworpen. Het beloop van deze dijkzate sluit aan op de Oude Wout Dijk of Weg die thans in de provinciale weg is opgenomen. Er moest in dit tracé kennelijk een gat worden opgehouden waardoor de Meer, zoals de

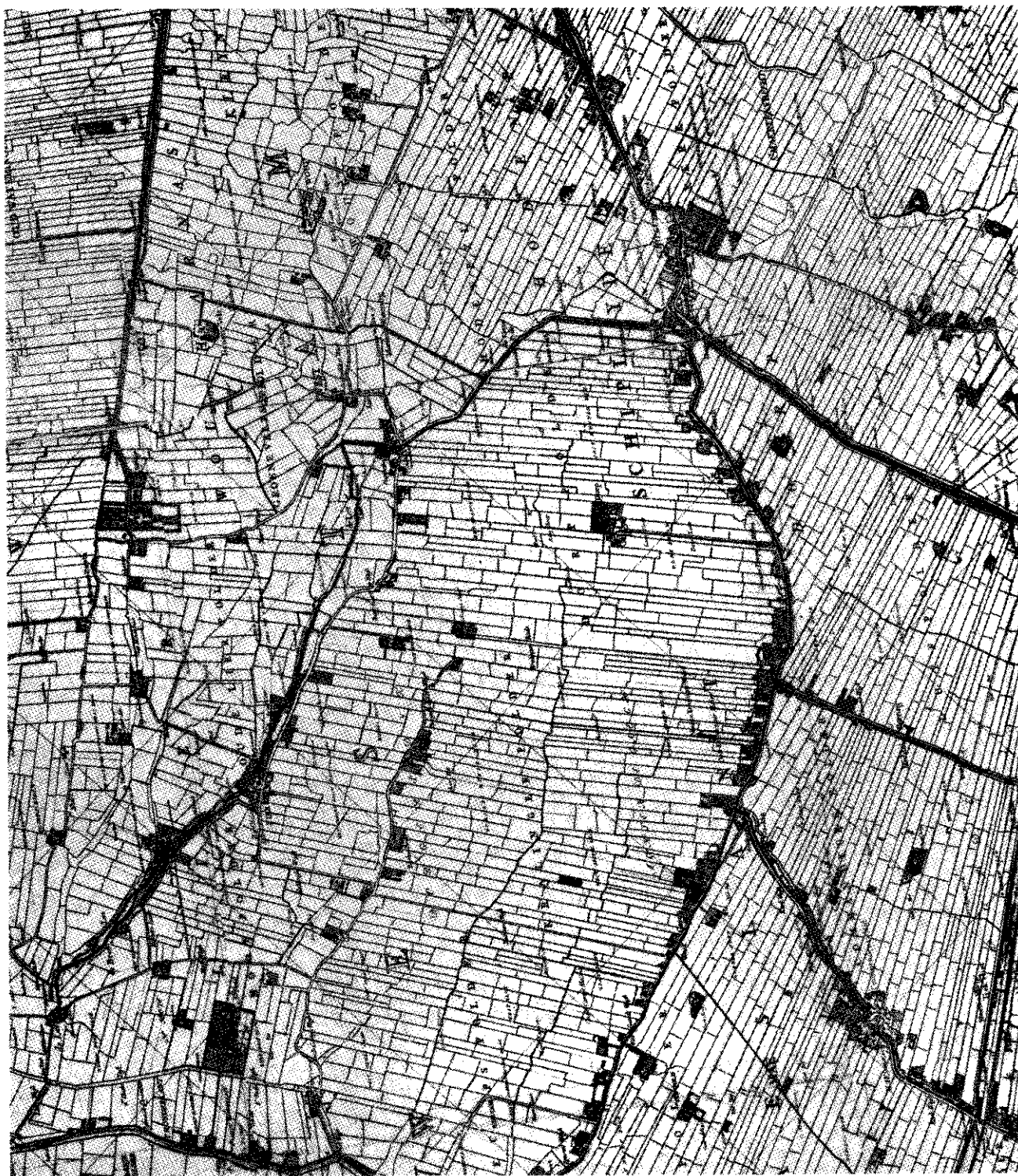
vroegere hoofdwatering bij 't Wout heet, kon uitstromen.

In dit gebied van 't Wout wijkt de verkaveling opvallend af van de elders in het Delfland zo veelvuldig toegepaste strokenverkaveling. Blokvormige percelen overwegen er, zoals wij die eerder hebben ontmoet rond de Hof te Vlaardingen.

Kennelijk hebben we met een oude verkaveling te doen, in ieder geval daterend uit de periode van voor de grote overstromingen. In detail onderscheidt de blokverkaveling van 't Wout zich van die bij Vlaardingen. Het ziet er naar uit dat een oorspronkelijk veel hoekiger blokverkaveling gelegen op de flank van het hoge Wateringse Veen niet door het overstromingswater is verspoeld, maar wel daardoor is "verkweekt" of gestroomlijnd. Dat roept twijfel op aan de bescherming die het zo juist besproken dijktracé heeft kunnen bieden. Wellicht is deze dijk toch iets jonger? In ieder geval is dit een van de fraaiste en meest interessante stukjes verkaveling van heel Delfland. Terecht is door het Rijksinstituut voor Natuurbeheer een volledige bescherming bepleit (RIN, 1977). Hier ligt een taak voor het Zuid-Hollands Landschap.

Het gebied van 't Wout heeft als Kleyn Hof van Delft deel uitgemaakt van het aangrenzende grote Hof van Delft. We mogen aannemen dat de aansluitende delen van dat Hofgebied langs de Dyxhoorn en in de Krackeel Polder eveneens met de overstromingen van doen hebben gehad. Trouwens de naam: waarin wij menen Krac van kraken en Keel van geul te mogen herkennen kan veelzeggend zijn.¹⁾ Het is ons echter niet meegevallen om ook hier de geschiedenis enigermate te ontrafelen. Het geheel wordt beheerst door de Dyxhoorn die zowel door zijn schaal als zijn rechtlijnigheid een wat jonger kusntwerk lijkt. Wel zijn op dezelfde plaats vermoedelijk eerder waterstaatkundige werken uitgevoerd. Een smalle strook afwijkende kavels langs de vóórkant van de Dyxhoorn (dit is de oostzijde) loopt naar de aansluitende Tanthofs Kade wat breder uit.

Er zit kennelijk wat "speling" tussen de polderverkaveling en het dijkentracé. De inpassingsstrook eindigt tegen een molensloot die schuin in de verkaveling van het Mae Tient ligt. Op een wat oudere luchtfoto (ongenummerd) wordt die molensloot duidelijk door een donkere band begeleid. Het lijkt er op dat ooit de Tanthofs Kade op die plek landinwaarts was afgebogen; of zou die donkere band een litteken zijn van de Krack-Keel? Mae of Made staat voor hooiland en wijst op een

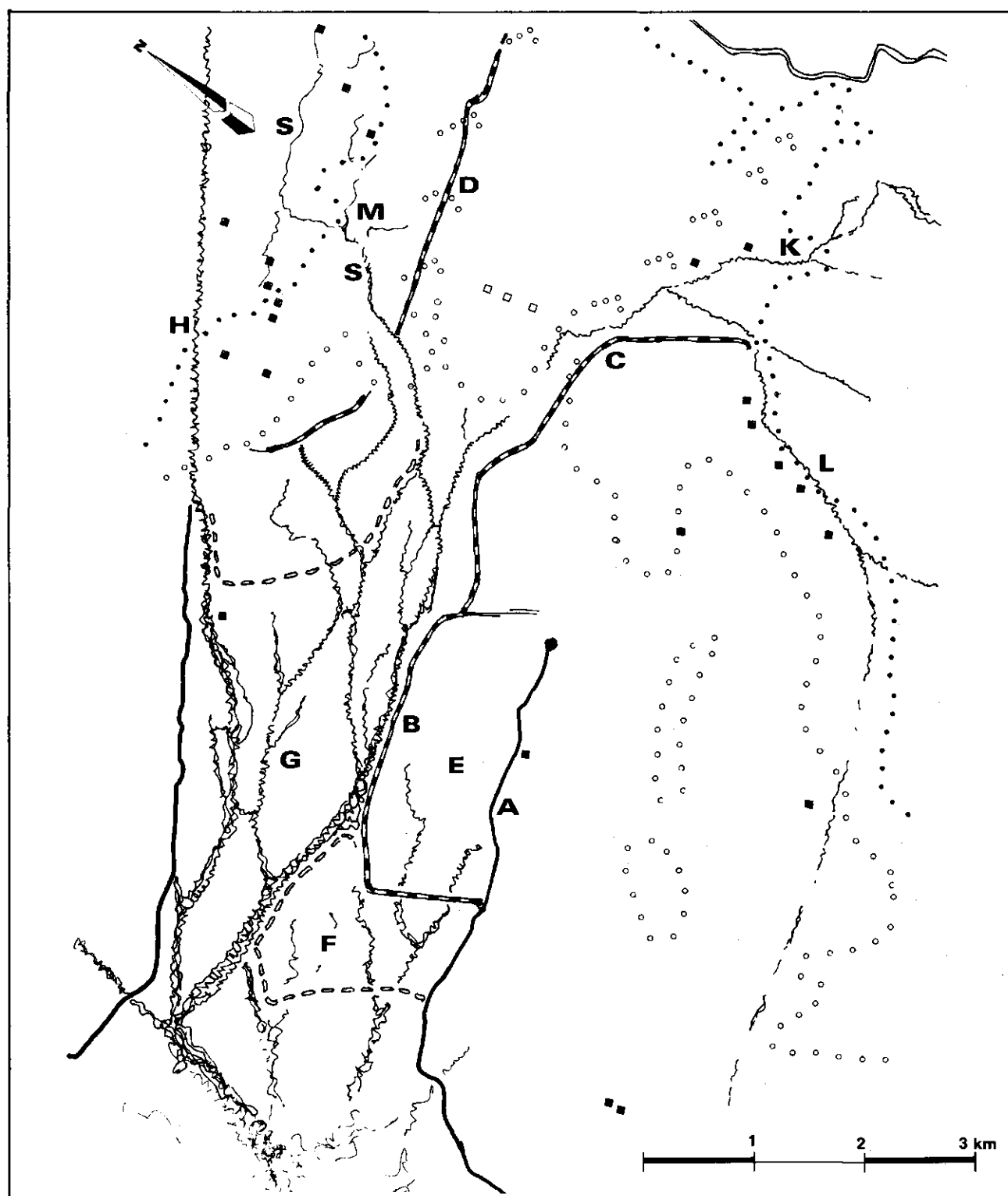

Verklaring

- vroeg middeleeuwse huisplaats
- idem verwoest in de overstromingen
- ooo grens van het aaneengesloten kleigebied (meer dan 80 cm dik)

- ... grens van kleiafzettingen (grens overstromingen)
- oudste dijken
- aanvullende dijken
- jongste dijken

Afb. 55a. Topografie volgens Cruquius.

Verklaring

A	Burgers Dijk	D	Oude Wout Dijk	S	de Meer
B	Lier Dijk	E	Bosch Polder	K	Kene
C	Zijd Wintse Kade	F	Hondert Morgen	L	Oost Gaech
		G	Lierbos	M	't Wout
		H	Zweth		

Afb. 55b. Analyse van het kaartbeeld.

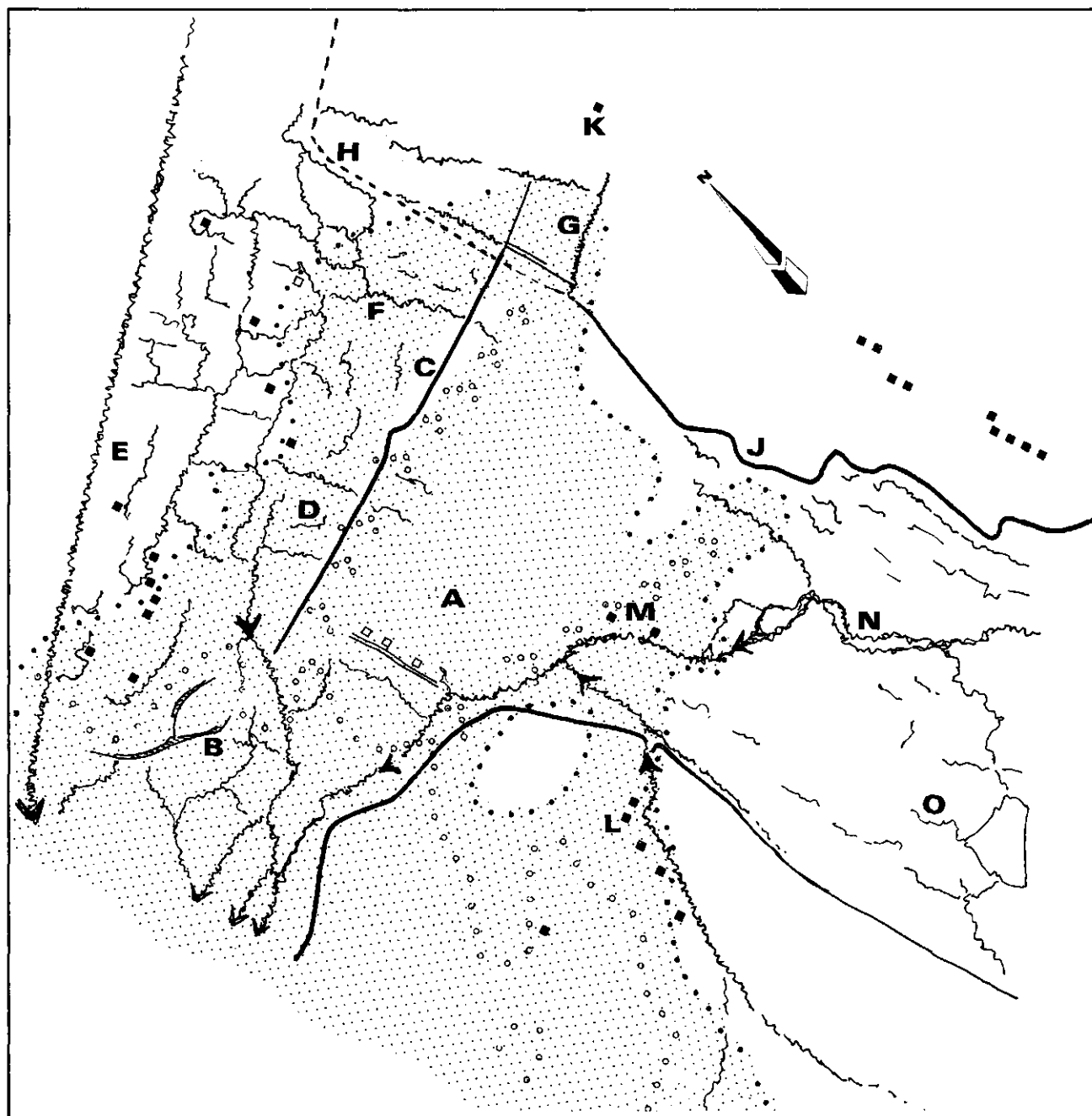
Ontwikkeling van de Lierdelta.

Afb. 56a. Topografie volgens Cruquius.

Verklaring

- vroeg middeleeuwse huisplaats
- idem verwoest in de overstromingen
- dijktrace's
- == v.m. dijkzate
- grens van het aaneengesloten kleigebied
- grens van kleiafzettingen

- A Klaas Engelbrechts Polder
- B Woutzicht
- C Oude Wout Dijk

- D 't Wout
- E Kleyn Hof van Delft
- F Harnas
- G Krac Keel
- H Dyxhoorn
- J Tanthofs Kade
- K Made
- L Dorp
- M Schipluiden
- N Kene
- O Negen Huyzen

lage, natte ligging. Daarbij is het huis Made een oude nederzetting van vóór de XIIde eeuw (ROB, kaart 3).

Tegen de Buiten Watersloot is zowel binnen als buiten de Dyxhoorn nog de naam Kickert aangegeven. Dat is een veel gebruikte naam geweest voor bergboezems. Sluitende konklusies durf ik uit dit alles niet te trekken. Er moet vóórdat de Schie/Delft werd gegraven ergens een afwatering geweest zijn naar de Lierstroom toe. Maar ook de gedachte aan een doorbraak in de Tanthofs Kade is verleidelijk.

Ook op de andere, tegenover gelegen flanken van de oude Lierstroom hebben boerderijen zich kunnen handhaven, door de grote overstromingen heen. In hoofdstuk 5 hebben we de nederzetting Dorp vermeld, waarbij enkele vindplaatsen in het huidige Schipluiden aansluiten.

De Kene of bovenloop van de Lier stelde na de onthoofding door het Schiestelsel niet veel meer voor. Grote delen zijn er door het dynamische Schiegebied geannekseerd. Wat overbleef was het stukje Kene beneden Zouteveen. Dat is blijkbaar van weerskanten tot ontginning gebracht.

In de latere Kerk Polder heeft de "kerk" de oude aanspraken van het St. Maartensrecht en het Abtsrecht kunnen handhaven. Aan de Kene ontwikkelde zich het huis Kenenburch dat de aanzet tot het dorpje Schipluiden werd. Ook vanuit Maasland is voor de Lichtvoets Watering nog een slag ontgonnen. Wat overbleef was een driehoekig restant wildernis bij Negen Huyzen. De opkomende strokenverkaveling is er blijven steken tegen meer blokvormige verkavelingsaanzetten. Het zou kunnen zijn dat men hier aan de rand de boel wat slordig heeft afgewerkt. Maar het zou evenzeer kunnen zijn dat die wat ongeordende, ouderwetse kavelformen restanten zijn van een oudere en minder stelselmatige ontginning. Het zouden dan oude sporen zijn van een bewoning die in deze omgeving elders door de stelselmatige strokenverkaveling zijn weggepoetst. De manier waarop ook Negen Huyzen scheef in de verkaveling ligt geeft aan die gedachte steun.

9.3. De uitwatering van het bedijkte Maasland was na de grote overstroming van 1134 bij het Licht van de Oost Gaegh gekomen. In de voet van dat licht liep het water in de Lichtvoets Watering, die samen met de Kene een afvoer had naar Oosterlee toe. Dit afwateringsstelsel van Maasland dat

het water eerst ver naar binnen bracht om het vervolgens weer naar buiten te laten stromen, kan niet zonder problemen gewerkt hebben. De bezwaren moeten snel zijn toegenomen naarmate de Lierdelta opgewassen en het veen van Maasland ingeklonken is. Klink neigt ertoe om het maaiveld bij de grondwaterspiegel te brengen, roept dus vanzelf een waterpas gelegen en daardoor drassig landschap op. Welnu, wanneer het land langs de Gaegh niet langer meer hellend doch geheel vlak is komen liggen, dan heeft het steeds minder zin gehad om het water nog landinwaarts te laten vloeien. Dan kan het maar beter rechtstreeks op de Maas worden gespuid, zoals men dat vroeger bij Aelkeet gedaan had. En daarom is de Zuyl Gaech bij Hutjes Hoek van uitwateringssluizen voorzien.

De Lichtvoets Watering ontving nu geen water meer van Maasland, maar kon integendeel aldaar gaan lozen. De opnieuw onthoofde afvoer naar Oosterlee lijkt nu snel te zijn dichtgeslibd. Het tracé is in de topografie nauwelijks terug te vinden.

Van de grote vloedkom uit de overstroming van 1134 was intussen een groot deel door de Lierdelta al weer opgevuld. Langs de andere randen hadden nieuwe ontginningen al het mogelijke gedaan om het land te heroveren. Wat bleef liggen was een grote zak midden tussen de Tanthofs Kade, de Zyld Wintse Kade en de Oude Wout Dijk in. Die lage kom had nauwelijks afvoermogelijkheden maar werd altijd nog wel belast met de afvoer van een nu weliswaar heel kleine Kene. We nemen aan dat in ieder geval de Lichtvoets Watering reeds opgenomen was in het nieuwe afvoerstelsel van Maasland.

Winsemius (1962, p 50) heeft er op gewezen dat de Noort Gaech die wij nog niet besproken hebben een vrij late toevoeging aan het stelsel van de Maaslandse Gaechen is geweest, en dat daarin diverse oudere elementen te herkennen zijn.

Het eerste daarvan moet een afvoersloot geweest zijn waardoor de grote zak met een kort boogje voor Kenenburch langs op de Lichtvoets Watering kon lozen. En passant werd de Kene meegenomen. Met het gebogen afvoerslootje kreeg het geheel de zeer plastische naam Hodenpyl. Hoden, zo leert ons het Middel Nederlands Woordenboek, betekent teelbal of testikel. En waarvoor pijl of piel staat weet iedere boerejongen.

Langs de hoog opgewassen Lierdelta had de grote kom een stevige achterkant. In hetzelfde beeldende taalgebruik was dat het Vot (vandaar de

naam Voddijk). Vot zo schrijft het zelfde woordenboek betekent achterste, kont, achtereind.

Intussen was het tijd geworden om de verbinding met de Lierdelta die nu geen water meer afnam, maar nog altijd wel overstroming kon brengen, op te geven. Vanaf de Lierdijk bij Oosterlee is een afsluitdijk gebouwd naar de Wout Dijk. Dat is de dijk geweest langs Overwout, waarvan de Zate zowel bij Cruquius als in het terrein gemakkelijk te herkennen is. De afwatering van 't Wout via de Meer bleef onverlet.

Wel zal nu snel de discussie op gang zijn gekomen over een betere bescherming, ook van 't Wout. En in de Lierdelta sloten zich daarbij rijpe en welige buitengronden in het Groeneveld aan.

Maar dan moest er wel een andere afwatering worden verkregen. Kennelijk is dat gelukt door via de boezem van Hodenpyl aansluiting te zoeken bij Maasland. Ik neem aan dat toen de oude slingerende sloten in het Harnas zijn verbeterd en door de Wout Dijk heen zijn verlengd naar de afvoer van Hodenpyl. Het moet deze verbindings-sloot geweest zijn die Winsemius aan het afwijkende beloop van de Tramkade als een voorloper van de Noort Gaech heeft herkend. De sloot sloot haaks aan op Hodenpyl en dat verklaart dan de vreemde bocht in de huidige Noort Gaech onmiddellijk ten noorden van Schipluiden.

De dijk bij Overwout kon vervolgens worden vervangen door een definitieve afsluiting, de Lier Hant. En loodrecht op de Lier Hant is vervolgens de Noort Lier Dijk om Groeneveld aangesloten. Bij het Zweth boog die dijk voorshands nog terug om de uitwatering van de Geestambachten niet te belemmeren.

9.4. Vóór de Lier Hant en de Noort Lier Dijk bleef de Lierdelta open. De structuur van het dorp de Lier, samengedrongen op en langs de Lierdijk, doet vermoeden dat ondanks het ongerief van onberekenbare overstromingen toch de buitengronden in het Lierbos reeds intensief werden gebruikt. Een afsluitdijk voor de Hondert Morgen langs zal al heel lang in de rede gelegen hebben maar werd tegengehouden door de Geestambachten.

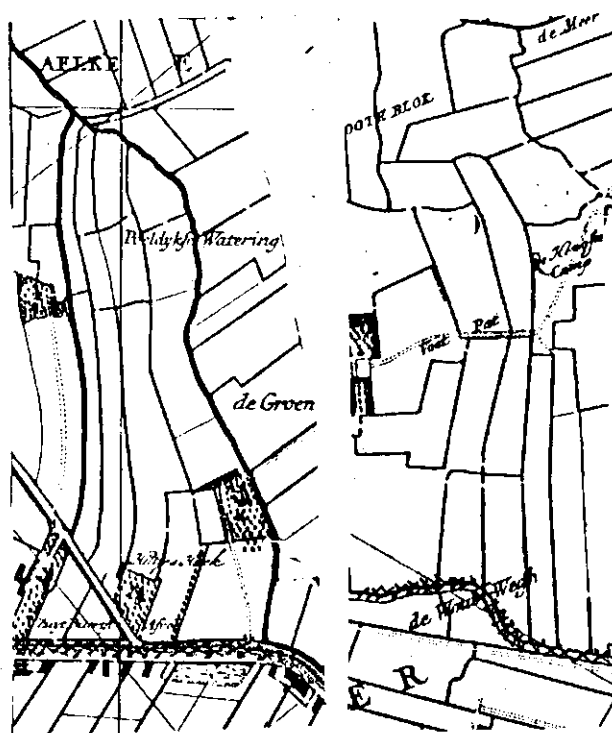
Want het vinden van een andere minstens gelijkwaardige oplossing voor de Geest is niet gemakkelijk geweest. Tenslotte moest ook nu weer de oplossing samen met Maasland worden gezocht en gevonden bij Hutjes Hoek. Cruquius tekent daar een breed ontwikkeld afwateringsstelsel dat

door de naamgeving (Poeldijkse Wetering) met het Westland verbonden was.

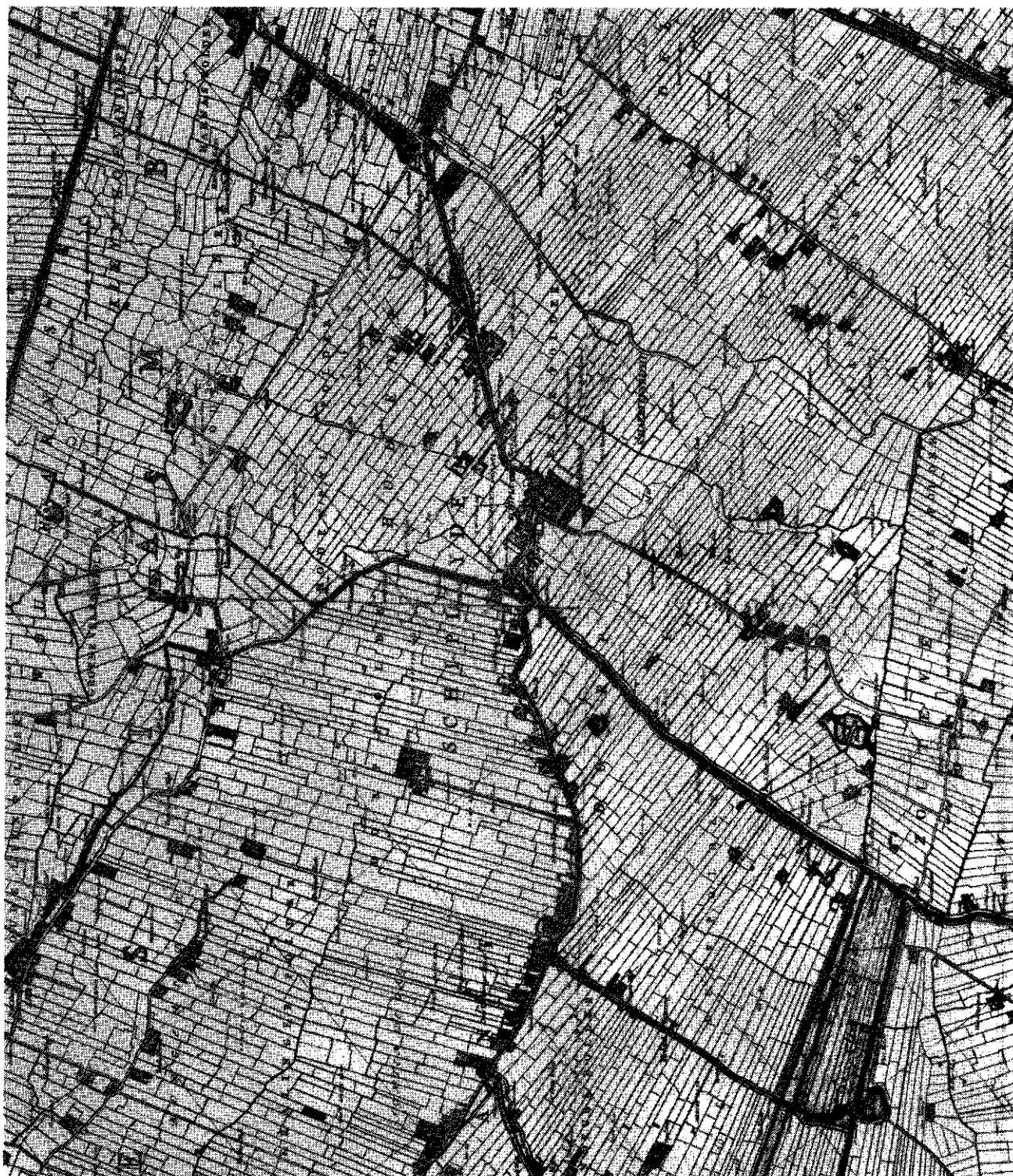
Elke sluis in dit kompleks is voorzien geweest van een eigen toevoerkanaal, zodat er een bundel min of meer evenwijdige sloten naar de dijk toebugt. De sluizen liggen gespreid in een inlaagdijk die om een of meer doorbraakkolken boogvormig is teruggelegd.

Bij Cruquius, in 1712 zijn die kolken niet meer aanwezig. Ze zijn verland. Maar dat ze er geweest zijn bewijst het teruggebogen dijktracé. Deze hele opstelling moet er op gericht geweest zijn om de doorstroming van het water te vergemakkelijken en de capaciteit van elke sluis (volledig) te kunnen benutten.

Bij het bestuderen van de kaart van Cruquius viel het op dat ook elders, namelijk bij het Wout, zich een soortgelijke verkavelingsstructuur aanbiedt; weliswaar iets minder breed ontwikkeld. Er is daar slechts ruimte voor 2 of hoogstens 3 sluizen, maar toch is er een bundel van evenwijdige toevoerkanaalen. En ook is hier weer een ligging achter een niet meer aanwezige doorbraakkolk die door een boog in de dijk wordt verraden. Door het even terugliggen van de inlaagdijk is deze merkwaardige verkavelingssituatie gespaard gebleven naast de sterk verbrede provinciale weg Delft-Westerlee.

Afb. 57. Twee details uit de kaart van Cruquius, resp. Hutjes Hoek en nabij 't Wout (N.B. orientatie is niet gelijk).

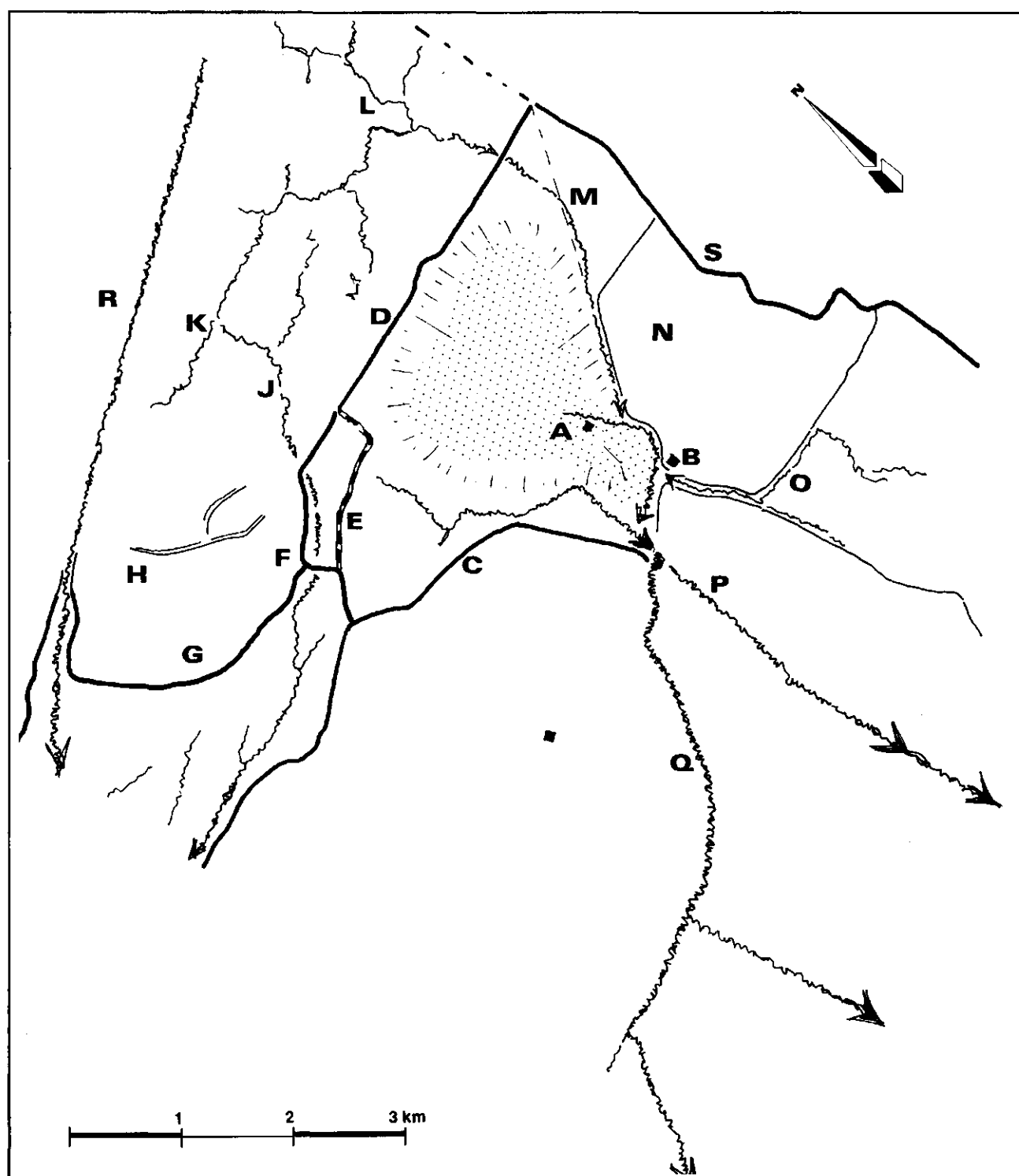

Verklaring

A Hodenpyl
 B Keenenburch/Schipluiden
 C Zijde Wintse Kade

D Oude Wout Dijk
 E eerste afsluiting
 F Lier Hant
 G Noort Lier Dijk
 H Groenevelt

Afb. 58a. Topografie volgens Cruquius.

J 't Wout
 K Kleyn Hof van Delft
 L Harnas
 M Voorloper van Noort Gaech
 N Kerk Polder

O Kene
 P Lichtvoet Watering
 Q Oost Gaech
 R Zweth
 S Tanthofs Kade

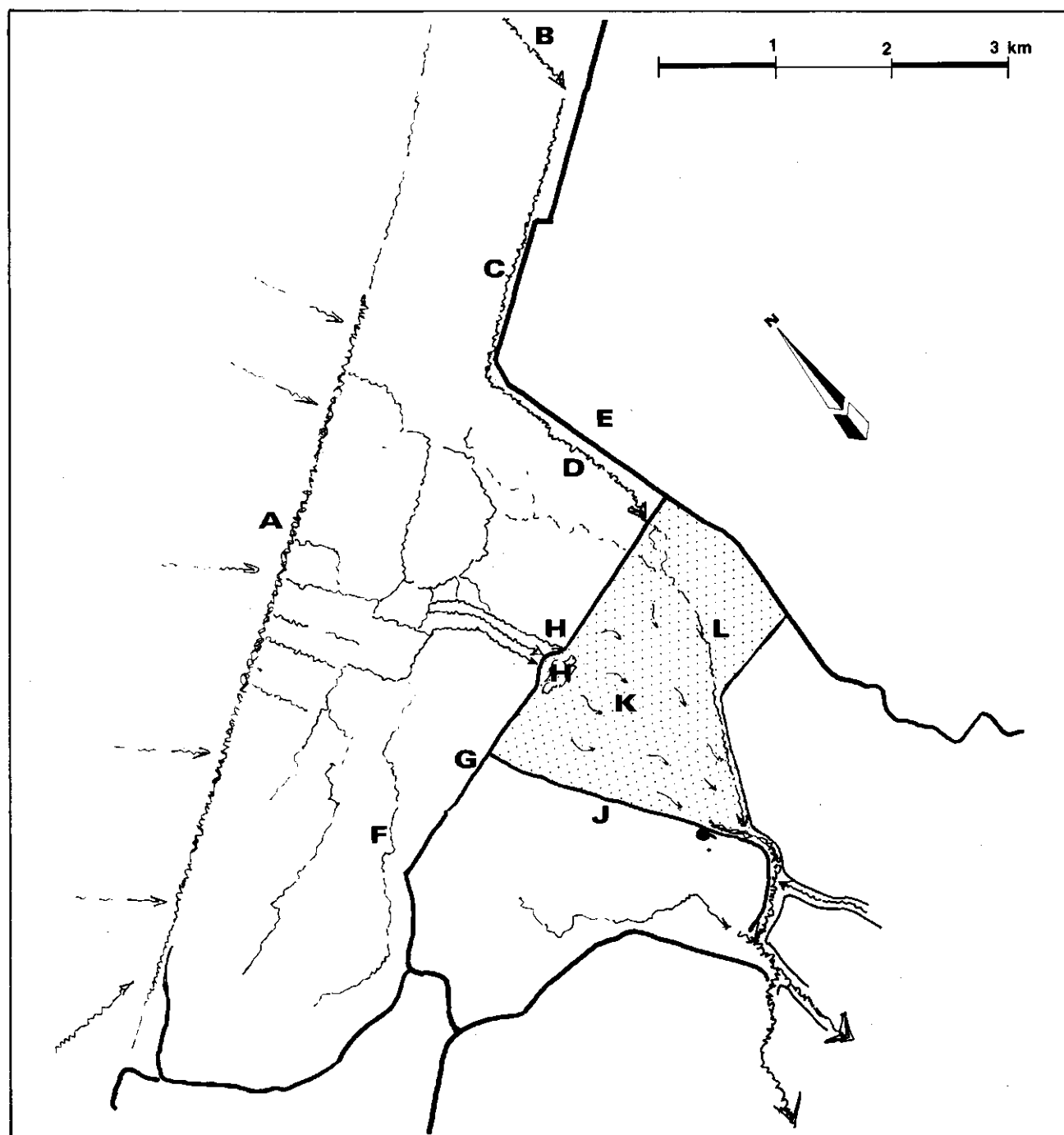
Afb. 58b. Analyse van het kaartbeeld.

Afwatering rond Hodenpyl.

Afb. 59a. Topografie volgens Cruquius.

Verklaring

A	Zweth	F	't Wout
B	Vliet	G	Oude Wout Dijk
C	Kerstange	H	verondersteld sluizencomplex
D	Look Watering	J	Voddijk
E	Dyxhoorn	K	Boezem van Hodenpyl
		L	voorloper Noort Gaech

Afb. 59b. Analyse van het kaartbeeld.

Afwatering van de Geestambachten.

De gedachte om op grond van deze verkaveling tot het bestaan van een tweede groep sluizen te besluiten leek aanvankelijk al te overmoedig. Maar zoals Dolk (1939, p 7) in een vergelijkbare situatie opmerkte: "Heeft men het vermoeden eenmaal aangedurfd, en in die richting den blik gescherpt, dan zal weldra de speculatieve sfeer geheel en al wijken, doordat positieve aanwijzingen blijken op te diepen."

Het moet voor een belangrijk gebied als de gezamenlijke Geestambachten toch een vrijwel hope-loze zaak geweest zijn, om gewoon achteraan te sluiten op een lange afvoerlijn die wanneer er water gespuid moet worden, allang overbelast is door de voorliggende gebieden. Zo'n konstruktie kan alleen werken wanneer er tussen het Westland en het voorliggende Maasland een bergboezem van grote capaciteit wordt ingevoegd. De zak van Hodenpyl moet als daarvoor geschapen geweest zijn. Wanneer men vervolgens zoekt naar een mogelijke uitwatering van het Zweth via 't Wout naar de boezem van Hodenpyl toe, dan komen de door ons veronderstelde sluizen heel nadrukkelijk in de aandacht.

Boeiend was het voorts om te lezen over een hand-vest van Otto, elect van Utrecht d.d. 14 mei 1238, waarbij inkomsten van de kerk van Monster worden afgestaan aan die van 's-Gravenzande (Dolk 1939, p 529). Het ging daarbij namelijk om een Monsterse sluis waarvan de plaats niet meer bekend is. Beekman (1916) heeft een suggestie van de Fremery verworpen dat die sluis in de Maasdijk bij het Honderland gelegen zou kunnen hebben. Zonder veel overtuiging geeft hij de Ouden Dijk bij de Lier in overweging. Een ligging bij 't Wout die wij nu kunnen aanbieden lijkt minstens zo geloofwaardig.

Wel moeten we ons afvragen of er wellicht naast de door ons veronderstelde sluizen nog andere mogelijkheden zijn geweest om het Zweth met Hodenpyl te verbinden, ook wanneer we enkele duidelijk grootschaliger en daarom later te dateren kortsluitingen nog even buiten beschouwing laten. In het bijzonder geeft het kaartbeeld dan aanleiding om een mogelijke ontwikkeling in het verlengde van de Rijswijkse Vliet te onderzoeken. Wij hebben reeds besproken hoe de afwatering van Voorburg en Rijswijk via de Rijswijkse Vliet aanvankelijk scheef door het in ontginning genomen Broek naar het verlengde van 't Zweth was gebracht. Dat Zweth was de grens tussen het Westland en het Liergebied. De aansluitende

grens tussen het deel van de Geest dat vroeger op de Rijn had afgewaterd en de Hof van Delft lag iets zuidelijker, langs de Brasserskade. Bij de aansluiting van beide grenzen was daardoor vóór het Zweth nog een voorland ontstaan. En daarom kon nog buiten de Dyxhoorn om via het Kerstange de Vliet van Rijswijk worden toe geleid naar het Lookwater waarvan de naam aanstonds een sluis doet veronderstellen. Heel duidelijk is bij de aanleg van dat Lookwater gebruik gemaakt van bestaande kavelsloten, wat dit water kwa regime en dus allicht ook in tijd verwant maakt met de door ons veronderstelde sluizen.

Het lijkt er op dat de noordelijke geestambachten het Lookwater en de Westlandse ambachten het sluizenkompleks in de Oude Wout Dijk hebben benut (en dus uiteraard ook bekostigd).

Het Lookwater doorsnijdt gebieden die tot de Hof van Delft behoorden. Het lijkt er op dat medewerking slechts is verkregen door tegelijkertijd de Dyxhoorn uit te bouwen tot een stevige waterkering. Het land aan de andere kant van het Look werd enigermate prijs gegeven en zou voortaan slechts bruikbaar zijn als hooiland en veeweide.

Vraag is of de plaatselijke belanghebbenden van Hodenpyl er zo maar in hebben berust om als bergboezem te worden aangewezen. Nee, want kennelijk is hier ook een kompromis gevonden. Het bewijs van dat kompromis is de Voddijk. Het land van Hodenpyl kwam slechts ten dele als bergboezem beschikbaar want het hogere achterste deel, het Vot, werd tegen het water beveiligd. Dat gebied ligt, zoals Cruquius aangeeft, "Boven de Voddijk" en het boezemgebied "Beneden de Voddijk". Die ligging is binnenste buiten ten opzichte van de Maas, wat tevens laat zien dat de Voddijk nooit tegen de grote overstromingen met Maaswater bedoeld geweest kan zijn.

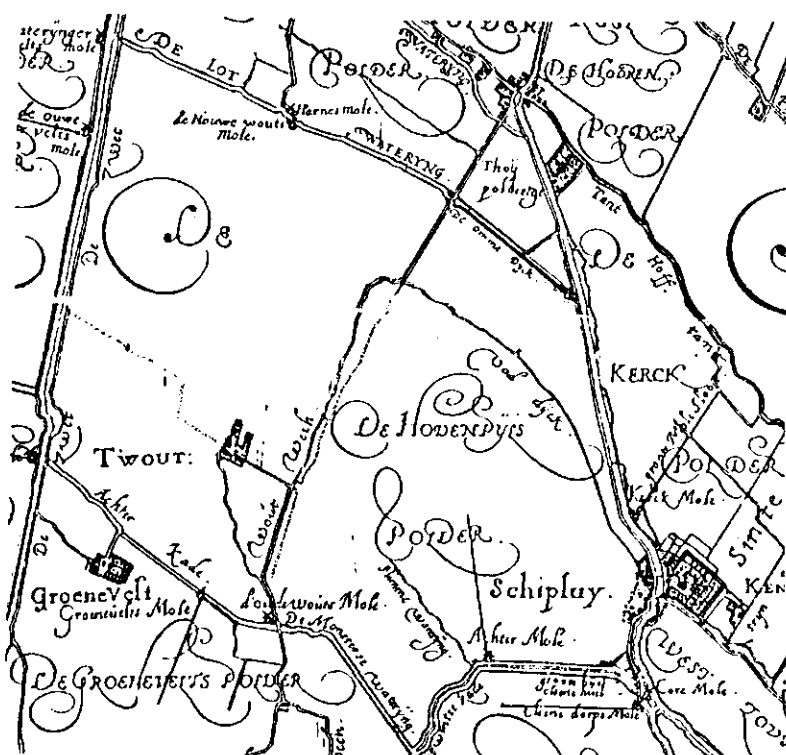
9.5. Tenslotte is het niet minder boeiend om ons af te vragen: en Maasland dan? Hoe heeft Maasland op dit alles gereageerd?

Het kan niet anders zijn, dat door de aanspraken van de Geestambachten de vermoedelijk toch al toenemende druk op de Gaweck door Maasland aanzienlijk is opgevoerd. En derhalve moet de capaciteit van die Gaech zijn vergroot.

Het tracé van de Oost en Zuylt Gaech beschrijft een grote boog om het vroeger hoge veen heen. Klink had het mogelijk gemaakt de loop van het water om te keren. Voortgaande klink zou het bovendien mogelijk maken om parallel naast de

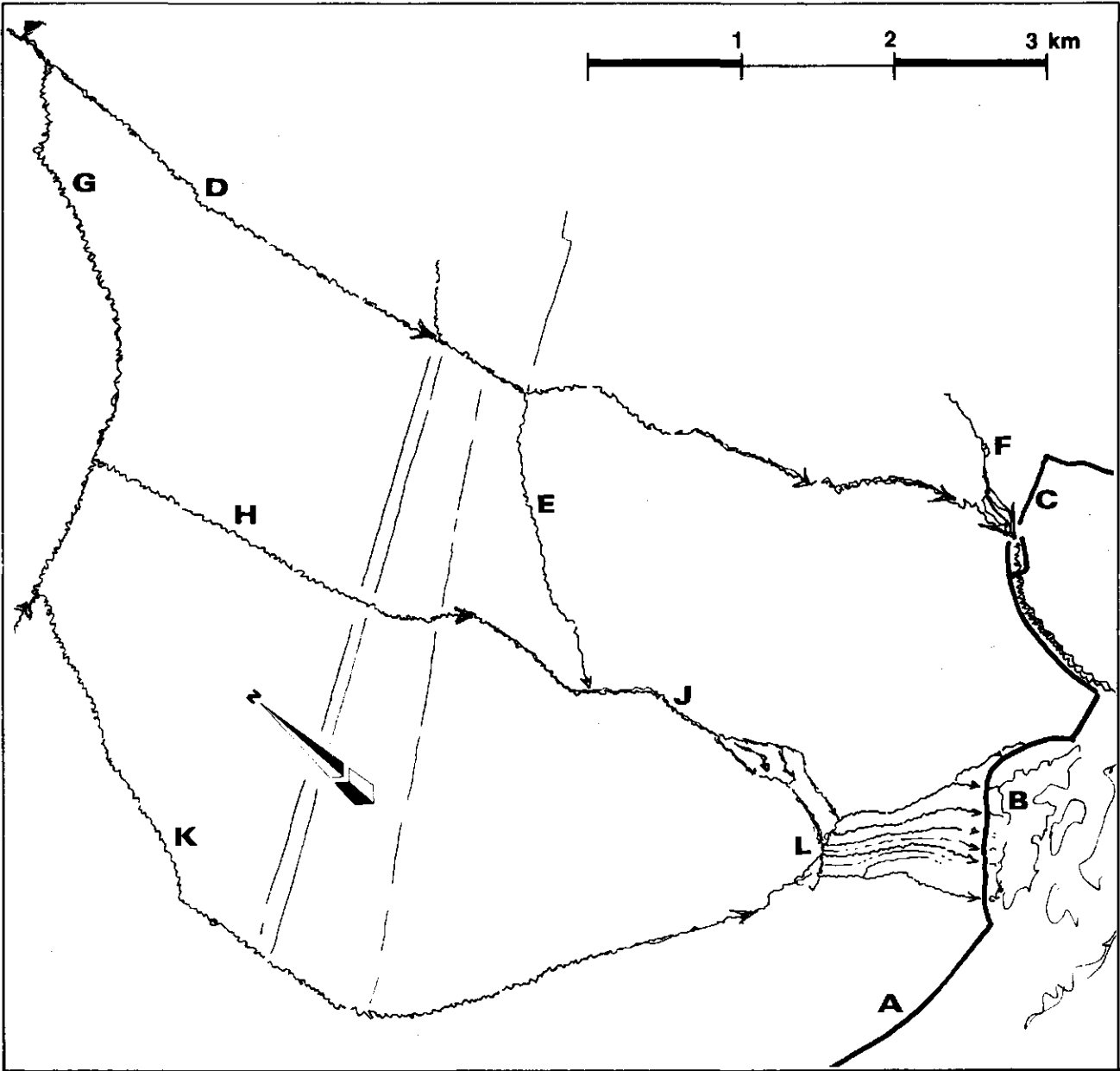
Afb. 60. De Voddijk bij Cruquius 1712.

Afb. 61. De Voddijsk bij Balthasarsz 1611.

Afb. 62a. Topografie volgens Cruquius.

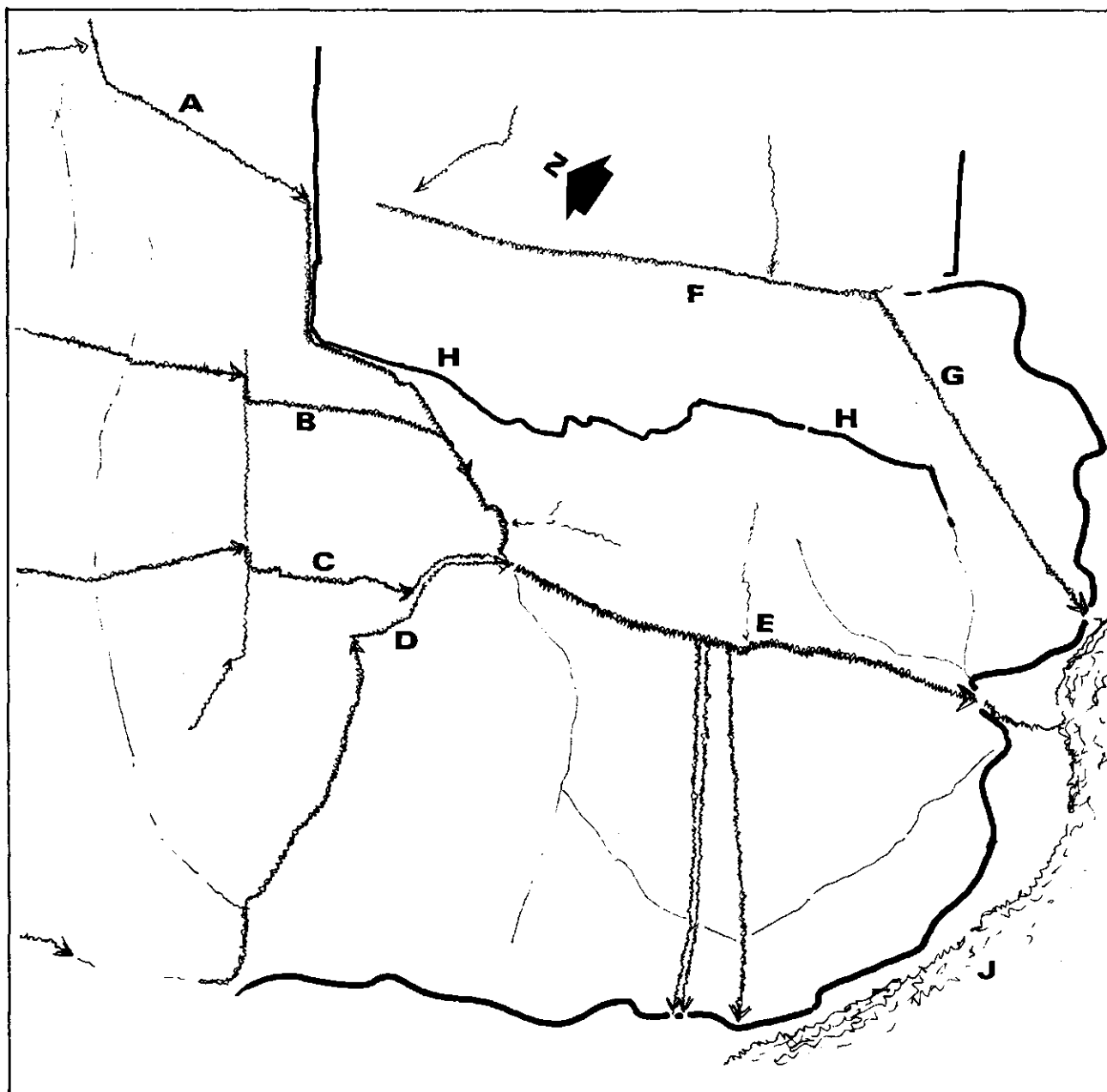

Verklaring

A	Maasdijk	F	Vlaerding
B	Sluizen bij Hutjeshoek	G	Oost Gaech
C	Sluizen in Vlaardingen	H	Middel Watering
D	Lichtvoets Watering	J	Zevenhouderd Gaarden
E	Geer Sloop	K	Zuyt Gaech
		L	Poeldijkse Wetering

Afb. 62b. Analyse van het kaartbeeld.

Afwatering door Maasland heen.

Verklaring

A	Rijswijkse Vliet	E	Vlaerdingse Vaert
B	Harnas Water	F	Delft - Schie
C	Monster Watering	G	Polder Vaert
D	Zijde Watering	H	Dyxhoorn - Tanthofs Kade - Harre Weg
		J	Maas

Afb. 63. Het XIII eeuwse "deltaplan" voor de afwatering van Delfland.

Zuyt Gaegh, nog andere afwateringen te maken. De eerste by-pass kwam tot stand door de Middel Watering die aanvankelijk naar de Oost Gaegh toestroomde, van boven (aan het begin dus) te verlengen langs het Bom Meer, de Rijs Kade en de Zevenhonderd Gaarden naar Hutjes Hoek. Een volgende operatie was het verlengen van de Lichtvoets Watering naar de afwatering in het Vlaardingse Broek en zo naar de sluis van Vlaardingen.

Eenmaal zover gekomen, deed zich na verloop van tijd opnieuw behoefte gevoelen aan een aanzienlijke verbetering van het afwateringsstelsel. De Lichtvoets Watering werd andermaal verbreed en gekanaliseerd in de vorm die wij nu als Vlaardingse Vaart kennen. Aan de mond van dat kanaal werden drie sluizen gebouwd op kosten van Vlaardingen, Rijswijk en Schipluiden. De oude sluizen bij Hutjes Hoek werden geleidelijk prijs gegeven en vervangen door sluizen bij Maas-sluys, die door lange toevoerkanalen vanuit de Vlaardingse Vaart werden gevoed. Dat zijn de Vliet langs het Bom Meer naar de Boomer Sluizen van Naaldwijk en Maasland, de Noort Vliet met de sluis van Monster en de Middel Vliet met de sluis van Wateringen.

Nieuwe kanalen werden gegraven, die het water uit de verschillende streken rechtstreeks in de Vlaardingse Vaart brachten. Van west naar oost gaande, was dat allereerst de afwatering van 's-Gravensande en Naaldwijk langs de Lier en daarna direkt tegen de Zijl Wintse Kade aan. Monster kwam met een vaart die weer naast die

Zijde Wetering is gelegd (later is de tussengelegen kade, die bij Cruquius nog te zien was, geheel weggebaggerd). Wateringen, met op de achtergrond 's-Gravenhage, maakte het Lots- of Harnaswater naar de Noort Gaegh toe en de Noort Gaegh zelf kwam tot stand door een verbetering van het Lookwater door Rijswijk en Voorburg. De verbetering was zo groot dat opnieuw een deel van de bergboezem bij Hodenpyl kon worden opgegeven en bedijkt tot bruikbaar land. De oude Voddijk verloor daarmee zijn betekenis en de feitelijke waterscheiding werd meer naar voren gelegd, alwaar Floris Balthazarsz hem in 1611 als Voddijk intekende. Beiden, zowel Balthazarsz als Cruquius (1712), geven bovendien een nog jongere Omme Dijk vlak langs de Lots Watering aan.

Ook de Oostambachten die voor hun uitwatering de Schie gebruikten hebben in deze zelfde periode een geheel nieuwe uitwatering gekregen via de grote Polder Vaart, voorzien van de nodige sluizen. Met de uitvoering van dit samenhangende en voor de tijd stellig indrukwekkende "delta-plan" voor de waterlossing van Delfland, zijn we in de tijd over gegaan naar de XIVde eeuw, waarin de Heemraden van Delft voor het eerst geschreven geschiedenis hebben gemaakt. Ook de watermolens gaan dan weldra hun entree maken, zodat door verdere poldervorming de grondslag voor een goed waterbeheer opnieuw kan worden uitgebouwd. Men raadplege daarover vooral de publicatie van M.C. van Leeuwen-Canneman in *Hollandse Studien* 12 (1982).

NOTEN.

¹⁾ Krackeel is een oude schrijfform van Krakeel, welk woord in het Nederlands geruzie aanduidt. Moerman (1956, p 138) heeft er op gewezen dat de naam ook elders in ons land voor polders gebruikt wordt, en daarmee dus niet meer zegt dan dat er ook over deze polder geruzied zal zijn. Het Middel Nederlands Woordenboek tekent echter aan dat het woord in geschrift pas bekend is sedert de

XVIde eeuw, al zal het wel ouder zijn geweest in de spreektaal. De inbraak die wij hier bespreken moet in de XIIde eeuw worden geplaatst, lang vóór polderbemaling werd ingevoerd en polders stelselmatig werden ontwikkeld. De door ons gezochte Krac Keel zou dus zeer wel naamgevend geweest kunnen zijn voor al het gekrakeel in deze en andere polders.

10. Samenvatting

10.1. In de hoofdstukken die achter ons liggen hebben we een rondreis gemaakt over de kaart van Delfland anno 1712. We hebben geprobeerd om onze ogen goed de kost te geven. En we hebben niet geaarzeld om wat wij zagen zo goed mogelijk te verklaren. Toch is er een toevallige willekeur geweest allereerst in de keuze van sporen van vroegere toestanden die Cruquius voor ons heeft kunnen optekenen en vervolgens in onze waarnemingen. In de verklaringen en gevolgtrekkingen die wij daaraan hebben toegevoegd schuilt mogelijkerwijze opnieuw willekeur. Zelfs kunnen wij de plank zo nu en dan hebben misgeslagen. We zijn dus nog wat willekeurig en op onderdelen zeker gebrekkig ingelicht. Toch komt uit de veelheid van feiten, feitjes en anekdoten een ruw beeld te voorschijn van toestanden in de Vroege Middeleeuwen, in de tijd dat de grote ontginningen nog niet waren voltooid. Dat beeld kan in een aantal kernpunten worden samengevat.

- (1) Archeologisch onderzoek heeft er toe geleid dat men aanneemt dat aan het einde van de derde eeuw zowel de Romeinse legers als ook de inheemse bevolking de streek geheel of vrijwel geheel hebben verlaten. De oorzaak daarvan wordt gezocht in toenemende "vernating". Wij hebben bevestiging van die hypothesen gevonden, in zoverre dat wij bij het opnieuw optreden van mensen in de Vroege Middeleeuwen op heel veel plaatsen ontwikkelingen hebben waargenomen die wijzen op de aanwezigheid van aanzienlijke pakketten hooggelegen veen. Met name geldt dit voor het voormalige Gantelgebied rondom Delft.
- (2) Op grond van archeologische en geologische gegevens wordt algemeen aanvaard dat in de Romeinse tijd de Gantel een belangrijke getijdenrivier is geweest en tot voorbij Pijnacker kleiafzettingen heeft gebracht. De rivier zou een strategische betekenis hebben gehad voor de bewoning en de verkeersontwikkeling van deze streek. Verschillende auteurs gaan ervan uit dat

zulks ook in de Vroege Middeleeuwen het geval geweest zal zijn. In ons onderzoek hebben we daarvan echter geen bevestiging gevonden. Integendeel, gesteld moet worden dat zelfs de benedenloop bij Naaldwijk geheel was vermoerd.

- (3) Uit geologische waarnemingen heeft men afgeleid dat in de Vroege Middeleeuwen de Gantel op een natuurlijke wijze geheel was afgesloten. Voor de mond moeten zelfs kleine duintjes zijn ontstaan zodat bij de stormvloed van 1134 niet aldaar maar even verderop, het Gantelbed opnieuw werd opengeboken. De afsluiting hebben wij herkend als een eerste strandwal die in de Maasmond tegen het oude duinlandschap is afgezet. En het doorbraakpunt hebben we in verband kunnen brengen met de mond van de Booma.
- (4) De oudste ontginningen die wij in het veen bij 's-Gravenhage hebben gevonden dateren van voor de grote ontginning. Samen met de oudere kultuurgronden in het binnenduin hebben ze een afwatering gehad via de Booma. Het ligt in de verwachting dat de Booma zo nodig met kunstgrepen open is gehouden.
- (5) Het weer openbreken van een Gantelmond in de XIIde eeuw heeft grote invloed gehad op de inrichting van het Westland. Ter weerszijden werden dijken gebouwd: de Poel Dijk en de Merryen Dijk. Daartussen bleef een keel open voor de afwatering van het veen. Achter de Poeldijk is voor de Escampontginning een nieuw afwateringsstelsel ontwikkeld, uitkomend via de Loos.
- (6) Voordien was een ontginning van de venen achter Rijswijk reeds op gang gekomen: allereerst bij Hoek, vervolgens ook Wateringen. De afvoer van het veenwater werd aanvankelijk via Westerlee geleid. Door het schoonspoelen van het Gantelbed kregen afwatering en dus ook ontginning

betere mogelijkheden. De waterscheiding met het Rijnland werd achteruit geschoven tot bij de huidige Landscheiding.

- (7) Toch is de nieuwe Gantelmond weer snel dichtgeslibd. En het 's-Gravenzande is opgekomen in het Maaswater vóór de Gantelmond. Met de Zwart Dijk is de afsluiting van de Gantel weer verzekerd. Nog voor die afsluiting was door de ambachten bij Rijswijk een nieuwe afwatering gemaakt via het Zweth. De overige Geestambachten hebben zich na de bouw van de Zwart Dijk daarbij aangesloten.

- (8) In de literatuur wordt verondersteld dat de vorming van de brede Maasmond tot ver in de Middeleeuwen toe een aantasting heeft veroorzaakt van de noordelijke Maasoever. De stormvloed van 1134 en 1164 zouden in dat beeld passen.

Uit ons onderzoek komt de indruk naar voren dat de noordelijke Maasoever gedurende de Middeleeuwen steeds is aangegroeid, en wel vóór het Westland zelfs heel sterk en snel. Bij Maasland moet de oever dan tenminste stabiel geweest zijn. Pas voorbij Vlaardingen hebben het terugleggen van oevers en het inbreken van nieuwe stromen kunnen doorzetten.

Dit sluit evenwel incidentele aantasting van de kust niet uit. Ook het aangroeien van een duinkust kent wisselende en plaatselijke afslag. Wanneer echter zulke katastrofes struktuurbepalend zijn geweest voor de opbouw en vormgeving van het landschap dan is er aanleiding naar andere, bijkomende of wellicht zelfs beslissende oorzaken te zoeken.

- (9) Het Lierstelsel is in de literatuur altijd besproken als een getijdenstroom. Verondersteld wordt dat die stroom voor 1134 wel bestaan zal hebben, maar toen sterk is verbreed.

In onze studie is dat beeld wel bevestigd maar tegelijk ingrijpend bijgesteld.

Allereerst, zo menen wij te hebben gevonden, moet de Lier een zeer aanzienlijke veenstroom geweest zijn. De oorsprong van die veenstroom lag voorbij Pijnacker dicht aan de waterscheiding met Rijnland. Als afvoer van het overmatige veenwater heeft de Lier de Gantel geheel vervangen. Dit moet de Lier in staat hebben gesteld

om achter de strandwal van het Westland en vóór de oeverwal van het Maasland een duidelijke uitweg open te houden, zelfs in een aanwassende Maasoever.

Daarbij is ons opgevallen dat de doorbraak die van de Lier een getijdendelta heeft gemaakt, eerst plaats heeft gevonden nadat de bovenstroom, de Oude Leede, was afgeleid naar de Schie.

- (10) Het katastrofale karakter van de doorbraak bij de Lier die alle bestaande verhoudingen ter plaatse omver wierp, werd in onze studie nadrukkelijk getekend. Wij menen dat een zo ingrijpende doorbraak en met name het ontstaan van een brede delta van getijdenstromen, slechts verklaard kan worden door het beschikbaar zijn van een achtergelegen omvangrijke vloedkom.

Het veenlandschap moet aldaar zo laag hebben gelegen dat het kon worden overstroomd en met een naar de randen in dikte afnemende kleilaag kon worden overdekt. Aan de hand van in de literatuur beschikbare bodemkundig-geologische gegevens hebben wij de grenzen van die vloedkom kunnen aanwijzen.

In en rondom de vloedkom hebben wij op allerlei plaatsen sporen herkend of minstens vermoed van voorafgaande bewoning en ontginning.

Het ontbreken van sporen van vroegere menselijke aanwezigheid in de Lierdelta kan via het verdwijnen van veenpakketten en de gewelddadige aanvoer van water en kleiafzettingen, indirect een aanwijzing worden voor die aanwezigheid.

Zou ook toen, bij de Liermond en bij de Spartelmond actief menselijk ingrijpen de overstromingsramp kunnen hebben uitgelokt?

- (11) Het lijkt aannemelijk dat de streek aan de Maasmond aanvankelijk een eigenheid geweest is, namelijk het Graafschap Masalant.

In dit opzicht is een spaarzame vermelding van het graafschap Masalant in 726 of 727 boeiend. Wij weten van dat graafschap niet anders dan dat het in de Vroege Middeleeuwen bestaan moet hebben en dat het moet worden gezocht aan de Maasmond. Verondersteld mag worden dat de sporen die het graafschap toch in het bodemarchief moet

hebben achtergelaten door het Maaswater vrijwel geheel zijn verspoeld.

Ons onderzoek heeft waarnemingen en veronderstellingen aangereikt die deze hypothese lijken te ondersteunen. Wel hebben wij twijfel uitgesproken over een voortgaande brede aantasting van de noordelijke Maasoever tot in de Middeleeuwen, maar tevens hebben wij wat meer gezicht kunnen geven aan incidentele inbraken met verstrekkende gevolgen. Daarom hebben wij het aangedurfd om de Hof van Maasland, het verloren gegane centrum van het oude Masalant, midden voor de grote Lierdelta te situeren en wel hoog gelegen op de brede oeverwal, nabij de mond van de Lier. De Hof is dan bij de ramp van 1134 inderdaad met de bodem eronder weggespoeld.

- (12) Vanuit de Hof van Maasland moeten al vroeg hooggelegen veenranden langs de grote Lierstroom in ontginning genomen zijn. De daardoor uitgelokte klink heeft het smalle Lierbed tot een veel bredere veenkom doen uitgroeien. De capaciteit om grote hoeveelheden water te kunnen bergen heeft die veenkom tijdens de stormvloed van 1134 het karakter gegeven van een zeer grote vloedkom, en het instromende water daarmee buitensporige kracht gegeven. Daarenboven kunnen net als bij de Spartel ook aan de Liermond kunstwerken zijn uitgevoerd die mede aanzet geweest zijn tot deze ramp.
- (13) Stroomopwaarts van de Hof hebben ontginningen langs de Maas de stormvloed wel overleefd. Ook daar waren reeds kunstwerken uitgevoerd, met name zomerkaden langs de rivier. Vanuit deze zuidelijke vleugel is na de ramp de snel opwassende Lierdelta opnieuw ontgonnen en binnen een doorgaande Maas Dijk ingesloten.
- (14) Vlaardingen heeft lang een open relatie met het buitenwater gehouden. De stormvloed van 1134 lijkt niet meer dan een voorbijgaande gebeurtenis geweest te zijn. Toch is Vlaardingen daarna opgenomen in de dijk-gemeenschap van Maasland, met behoud van een open haven. De stormvloed van 1164 is vervolgens voor Vlaardingen en de achtergelegen Schiestreek wel rampzalig geworden.

(15) Ook langs de Schie en zijkreken waren toen de hoge veenranden reeds in ontginning genomen. De daardoor ingeleide klink lijkt een belangrijke oorzaak van het rampzalige karakter van de stormvloed in 1164. Een zand- en kleirug die onder het veen van Vlaardingen naar de Kandelaar liep moet als een natuurlijke waterkering hebben gewerkt en de omvang van de overstroming hebben beperkt.

(16) Vanuit de Schiestreek was ook over die kleirug heen de grote ontginning van het achtergelegen hoge veen reeds op gang gebracht. Een hele reeks van afwateringen is daartoe het veen in verlengd. Nog voor 1134 werd zo de bovenloop van de Lier naar de Schie toe afgeleid.

(17) In de plaatselijke geschiedschrijving wordt algemeen aangenomen dat Delft is ontstaan door het graven van een kanaal in het verlengde van de Schie. Ook die hypothese behoeft bijstelling. Het landschap rondom Delft heeft zijn vorm en de stad zelf zijn naam kennelijk wel gekregen vanuit de grote Schie-Delft ontginning. Maar voordat de Oude Delft werd gegraven moet er toch reeds een nederzetting geweest zijn. Die nederzetting lag dan op een noord-oostelijke flank van de grote Lierstroom. De Oude Delft lijkt gegraven te zijn om die bestaande nederzetting beter te bedienen. Daarna is een nieuwe Delft gegraven en daaraan is de Delf-Porte, het begin van het stedelijke Delft, tot ontwikkeling gekomen. De aanwezigheid van een oude Gantelbedding onder het veen kan voor het ontstaan van Delft hoogstens sekundair betekenis hebben gehad (het opmaken van het land met baggerspecie uit de sloten).

(18) In het Lierstelsel is de delta bij de mond snel opgeslibd, waardoor al spoedig de afvoer vrijwel geblokkeerd werd. Bovendien was de bovenloop afgeleid. Een feitelijke afsluiting van de Liermond moest echter lang worden uitgesteld. De afwatering van Maasland kon worden omgebouwd van de Lier naar sluizen bij Hutjes Hoek. Maar voor de afvoer van het water uit de gezamenlijke Geestambachten was moeilijk een oplossing te vinden. Achter de opwassende Lierdelta was een laag veenmoeras als restant van de voor-

malige vloedkom blijven liggen. Het is deze boezem van Hodenpijl geweest die het mogelijk heeft gemaakt om tenslotte toch een oplossing te vinden voor het water van de Geest. Daarna kon de Lier worden afgesloten.

- (19) Binnen de ene dijkgemeenschap van Delfland die zo was ontstaan bleven verschillende afwateringsstelsels bestaan. Er zijn voor die tijd grootschalige werken (een soort "delta plan") nodig geweest om het geheel goed te laten werken.

Achter deze kernpunten tekent zich een beeld af van toestanden in het gebied van Delfland gedurende de Vroege Middeleeuwen. Het zijn gegevens die zich blijken te ontwikkelen in de tijd en in de ruimte. Daardoor wordt het mogelijk om het nog altijd grove beeld verder te gaan optuigen en meer gezicht te geven. In het kader van deze studie past ons echter terughoudendheid want wij willen onze bespiegelingen niet onnodig riskant en onzuiver maken.

Toch zullen de lezers nog wel iets verwachten. Tenminste nog een korte uitwerking die laat zien dat de kernpunten inderdaad consistent zijn, redelijk bij elkaar aansluiten en gezamenlijk passen in een geschiedenis van onderling samenhangende ontwikkelingen.

Aan drie onderdelen zullen wij daarom nog aandacht geven:

- a) Hoe kan het zijn dat een streek die nog in de Romeinse tijd door de Gantel beheerst werd, veranderd is in een streek waarbinnen de Lier de afvoer van bijna alle veenwater verzorgd heeft?
- b) Welk zicht bieden deze kernpunten op het landschap waarin het oude Graafschap Masalant bestaan en gewerkt kan hebben?
- c) Wat is het beeld dat wij nu kunnen geven van de geboorte van het Hoogheemraadschap van Delfland?

10.2. Het vermoerde land

Hoe verandert een gebied dat in de Romeinse tijd nog goeddeels werd beheerst door de Gantel, een getijdenrivier waarlangs veel klei was afgezet, in een vrijwel aaneengesloten hoogveenlandschap waarvan de afwatering verzorgd wordt door een andere grote stroom namelijk de Lier die dan uiteraard een veenloop is? Het antwoord dat de

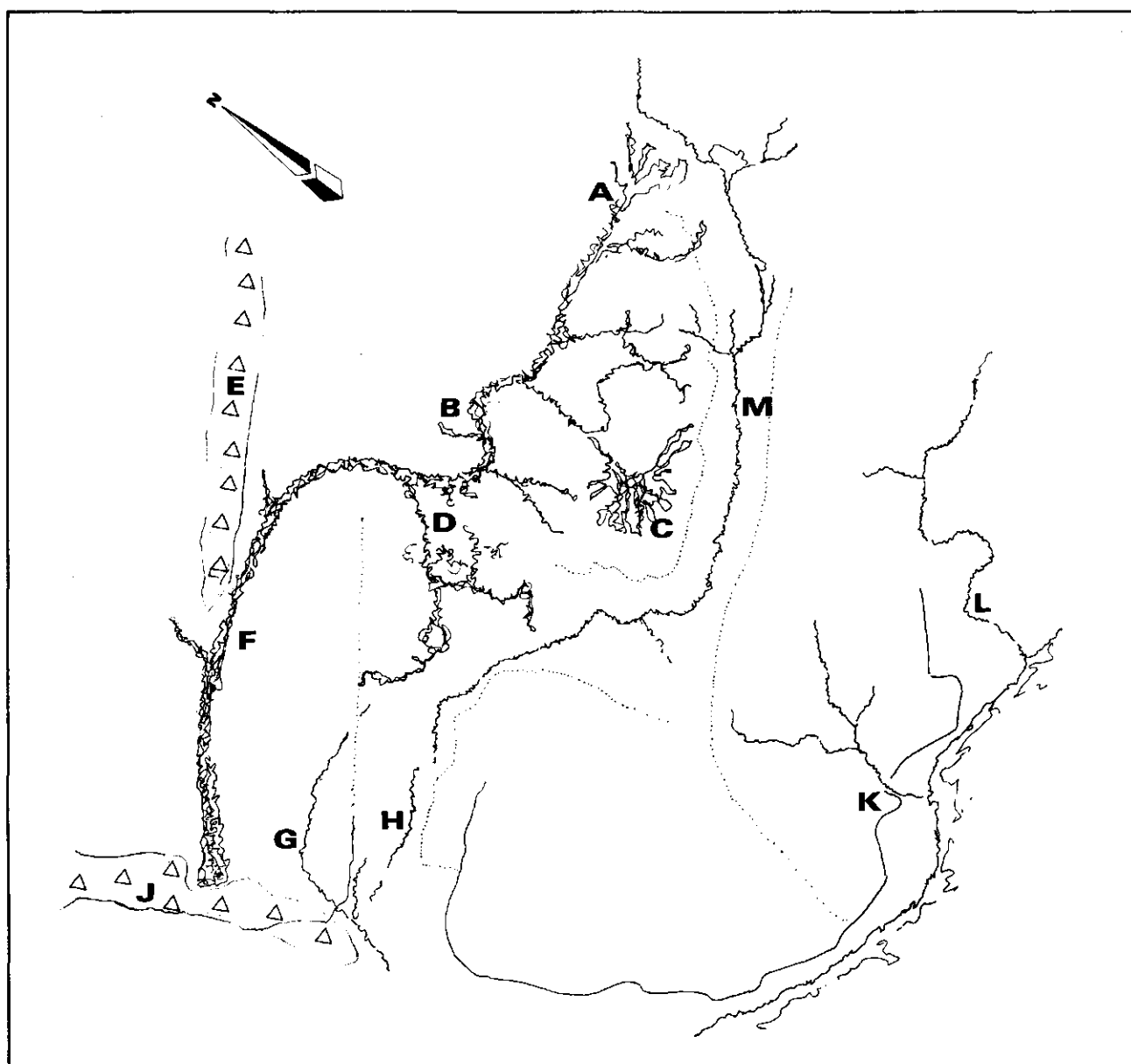
archeologen ons aanreiken is een toenemende "vernatting" die kennelijk reeds had ingezet toen de Romeinen aan het einde van de IIIde eeuw wegtrokken.

Wat "vernatting" precies inhoudt is daarbij niet aanstonds duidelijk. Kan er toen al door ontginning van het veen meer bovenwater zijn aangevoerd? Het lijkt niet waarschijnlijk. Kan er een periode van aanzienlijk zwaardere regenval geweest zijn? Daarvoor zijn geen aanwijzingen gevonden. Kan hoger oplopend buitenwater ook het binnenwater hoger hebben opgestuwd? Met die mogelijkheid is wel rekening gehouden. Of is er eigenlijk niet anders gebeurd dan dat voortgaande veenvorming het Gantelbed begon te overdekken?

Al die factoren kunnen in onderlinge beïnvloeding ook hebben samengewerkt. Laten we daarom allereerst de Gantel wat nader bekijken. Hoewel voor het gebied van Delfland alleen nog blad 37W van de nieuwe geologische kaart beschikbaar is, is het aan de hand van verschillende verspreide publikaties en wat terreinverkenning mogelijk om ook voor de omgeving van Delft en Pijnacker het Gantelstelsel globaal te schetsen.

Achter de benedenloop in het Westland, die met een grote boog langs de Rijswijkse binnenduinen en tussen de veenkoepels van Nootdorp en van Wateringen door werd gevoed, onderscheiden we globaal drie stelsels van bovenlopen. De hoofdstroom komt van Pijnacker, een tweede stelsel uit Abtswoude en een derde langs Den Hoorn naar de stroom toe. Alle vertakkingen liggen aan de zuidzijde van de hoofdstroom die zich om de grote centrale veenkoepel(s) van Nootdorp, Zoetermeer en Zoeterwoude heen slingerde. Dat centrale veenmassief werd in de rug gedekt door de strandwallen van het binnenduinlandschap en oefende kennelijk een zuidwaarts gerichte invloed uit op het stromende Gantelwater.

Ook in het zuiden lagen er veenkoepels, bijv. bij Wateringen, bij Maasland en bij Schieland, maar toch hebben uitlopers van de Gantel tussen deze meest kleine veenkoepels kunnen doordringen. Het kritieke punt in dit hele stelsel lijkt de passage van de Gantel tussen het centrale veenmassief en de veenkoepel van Wateringen. Wanneer hier het Gantelbed van weerszijden door opdringend veen overdekt zou worden dan zou daarmee het hele systeem in verwarring komen. De benedenloop zou zijn gestadige watertoevoer zien verminderen en beginnen te verlanden. En de mond bij Naaldwijk zou door een strandwal gemakkelijk kunnen worden afgesloten. Welnu, dat is precies wat

Verklaring

A	Pijnacker	G	Wolle Brant
B	Delft	H	Lier
C	Abtswoude	J	Naaldwijk
D	den Hoorn	K	Vlaardingen
E	binnenduinen van Rijswijk	L	Schie
F	Wateringen	M	Oude Leede

Afb. 64. Het Gantelstelsel en het Lierstelsel.

wij eerder hebben vastgesteld dat er gebeurd is. Voorwaarde moet wel zijn geweest dat het afstromende veenwater andere uitwegen had gevonden. Daarvoor kwamen bijvoorbeeld veenstroompjes aan de andere kant van het Wateringse Veen in aanmerking zoals de Wolle Brant. Wellicht zou er een korte, directe afvoer vanaf de Strik Leede achter Pijnacker via de Wolle Brant ontstaan zijn, ware het niet dat ook elders de hoofdstroom door het oprukkende grote veenmassief gehinderd werd en vermoerde. Overal heeft veenwater meer zuidelijk naar omwegen gezocht. Aanvankelijk ging dat wellicht van het ene zijdal naar het andere, maar allengs is er lijn ingekomen. Zo is het beeld ontstaan dat wij in hoofdstuk 8 hebben gerekonstrueerd voor de tijd voorafgaande aan het jaar 1000. Dit Lierstelsel moet van betekenis zijn geweest voor de ontwikkeling van het graafschap Masalant.

Een blijvend evenwicht was het niet. De vorming van een oeverwal bij Maasland moet het daarachter gelegen veen wel steun hebben gegeven. Maar via de Vlaerding en de Schie kon de Maas het veengebied blijven bespelen.

Ook wanneer mensenhand de Oude Leede niet met de Schie zou hebben verbonden zou toch vroeger of later de bovenloop van de Lier een uitweg hebben gevonden via de Vlaerding of de Schie. En opnieuw aannemende dat mensen niet zouden hebben ingegrepen zou daarna ook de benedenloop van de Lier zijn vermoerd. En de centrale veenkoepel van Nootdorp en Zoeterwoude zou dan zijn uiterste grenzen hebben gevonden aan de Maasoever. Maar zo is het niet gegaan, omdat er wel mensen in het spel waren.

10.3. Zicht op Masalant

Door de vermoering uit het Gantelbed verdreven, bleven er voor de mensen alleen nog woonplaatsen over langs de randen van de Noordzee en de Maasmond.

Het was dus allereerst de hoek van het land waar nabij Monster, ook vóór de huidige zeekust en in ieder geval onder de later overgestoven jonge duinen, voldoende bruikbaar land beschikbaar geweest moet zijn. Bovendien zijn aansluitend de wat kleinere geesten van Naaldwijk beschikbaar gekomen.

Meer binnenwaarts langs de Maasoever was er een langgerekte en brede oeverwal bij Maasland, waarop een flink kleigors. En iets verder op was er

nog een kleiner gors bij de mond van de Vlaerding.

Van deze mogelijkheden gooiden Monster en Maasland de hoogste ogen. Bij Monster had het landschap diepte. Hier begon de Rhyn Weg die de zeekust volgend verbinding gaf naar het andere graafschap dat gelegen was aan de boorden van de Rijn. Bovendien was dit een meest vooruitgeschoven, westelijke punt van het land. Men kon er afvaren naar verre landen overzee, of ook van daar binnenkomen zoals Willebrordus het deed om het Christendom te planten. Wijdverbreid in de emotionele en religieuze ervaring van mensen hebben zulke westelijke punten een rol gespeeld (bv. Santiago di Compostella). Het lijkt heel goed denkbaar dat Willebrord hier een vast steunpunt inrichtte, Masa Munster ofwel het monasterium aan de Maas.

De oeverwal bij Maasland lag meer centraal in het Maasmondgebied en beschikte over een groot en vruchtbaar kleigors. Bovendien bracht de Liora of "heldere stroom" er onbeperkt goed en zoet water. Over de plaatskeuze van de hier gestichte Hof van Maasland kan nauwelijks twijfel zijn geweest: boven op de hoge Nol en dicht bij de Liermond. Daarbij gaf de Lier toegang tot het binnenland.

Het binnenland moet een onafzienbaar veenland geweest zijn. Een vrij vlak gebied waar heel veel water was, maar waar het water weinig vloeiende. Alleen langs de spaarzame veenstromen konden door erosie hellingen ontstaan. Waren er eenmaal hoogteverschillen, dan waren er ook verschillen in drooglegging. Langs de veenstromen, op de randen van de veenplateau's, kwamen dan ook wat drogere plekken voor waar het voor mensen en dieren gemakkelijker vertoeven was en waar zelfs akkerbouw kon worden bedreven. Dan bleek de grond heel vruchtbaar te zijn en rijke oogst te dragen.

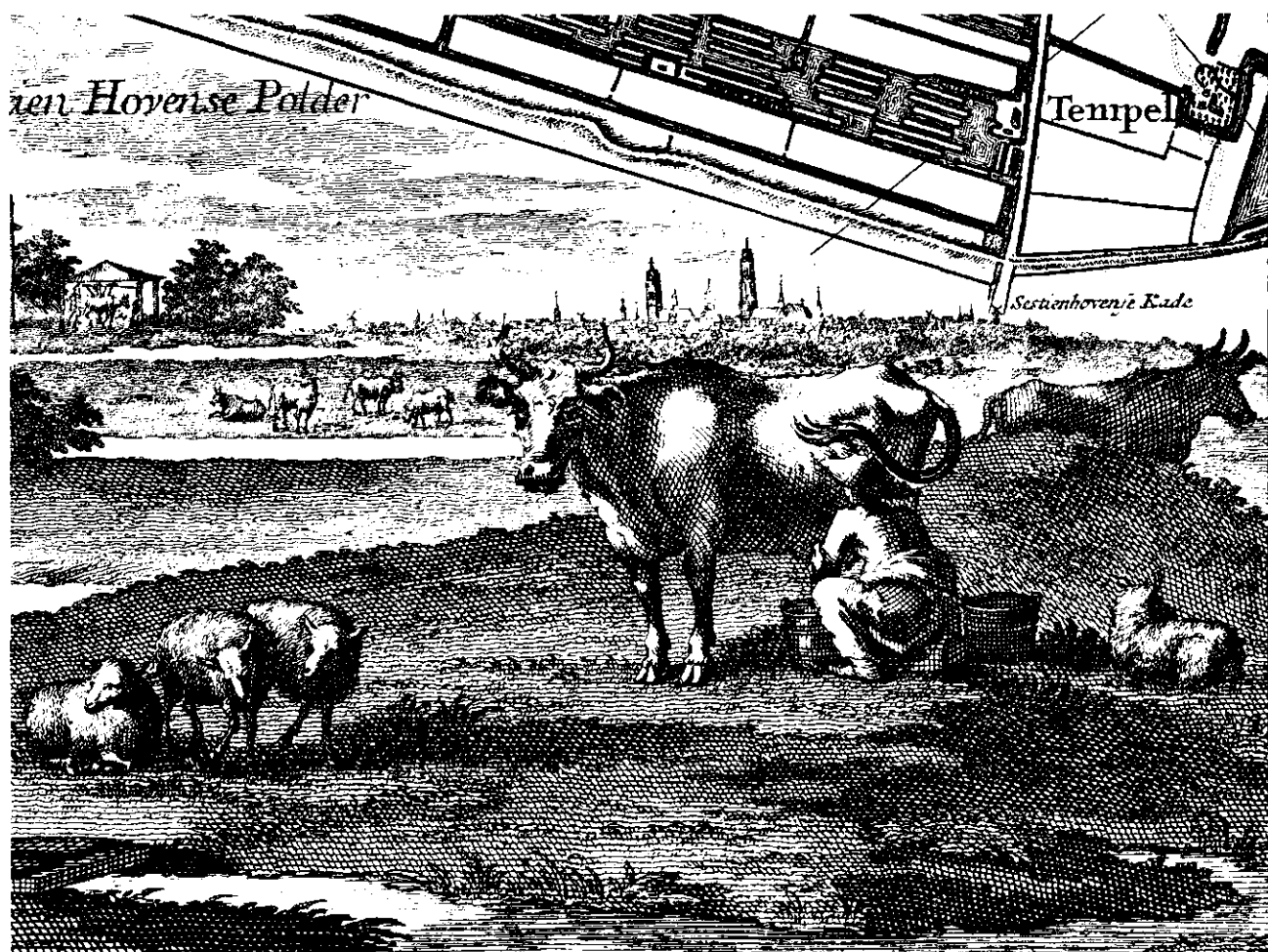
Dat tegelijkertijd dit land zichzelf verteerde en snel inklonk zal aanvankelijk nauwelijks zijn opgevallen, nog minder een bezwaar zijn geweest. De voor akkerbouw geschikte plaatsen schoven alleen langzaam maar zeker wat verder het vroegere veenplateau op. Wij stellen ons voor dat zulke bovenveenkultures al vroeg een wezenlijk onderdeel geworden zijn van de economie van Maasland. Tegenwoordig komen er nergens in ons land nog bovenveenkultures voor. Er is immers helemaal geen hoogveen meer. Maar nog in de vorige eeuw heeft de Drentse boerenknecht, brievenbesteller en schrijver Harm Tiesing een

gebied ingericht, zodat de Geestambachten als één dijkgemeenschap ook één afwateringsgemeenschap zijn geworden.

De Hof van Maasland lag aan de mond van de Lier, een grote stroom die komende vanuit de omgeving van Pijnacker voor vrijwel het hele hooggelegen veen de uitwatering verzorgde. In de zuidelijke flank van Maasland hebben daarnaast nog afzonderlijke vlieten naar de Maas toe bestaan bij Hutjes Hoek en Aelkeet. Ook de Spar- tel lijkt met dat doel te zijn gegraven.

Door het inklinken van veenontginningen moet de

afvoer van de Lier regelmatig vergroot zijn totdat de Oude Leede werd afgeleid naar de Schie. De overstromingsramp van 1134 heeft vervolgens de nederzetting bij de Liermond weggespoeld en vervangen door een brede getijdendelta. Dijk aanzetten bij Aelkeet zijn toen uitgebouwd tot een dijkgemeenschap voor heel het resterende Maasland, gelegen ten zuiden van de Lier. Ook Vlaardingen werd in die dijkgemeenschap opgenomen. De afwatering van het bedijkte Maasland bleef geregeld via de Lier. Vlaardingen behield zijn eigen uitgang via de Vlaarding.

Afb. 65. Het gezicht op Delft, de parel van heel het Delfland, heeft uiteraard op de kaart van Cruquius niet ontbroken.

English summary

The Birth of the public waterboard, or Hoogheemraadschap, of Delfland.

(Reclamation and the construction of dams in early medieval centuries).

The history of the public waterboard or the Hoogheemraadschap van Delfland, dates back to the year 1317.

Uninterrupted management of water conditions over an era of almost seven centuries is in itself an impressive record. Moreover, we have to state that the region includes almost the entire agglomeration of 's-Gravenhage (The Hague), the famous horticultural district of the Westland (with 33 million m² greenhouses) and also important sections of the Rotterdam agglomeration and harbours. Altogether an area with 1.200.000 inhabitants on a surface of 41.000 ha. It is easy to understand that the last centuries of industrial revolution and urban explosion changed the face of that area considerably and also the management of water conditions.

It is supposed that, before those recent changes, Holland got its traditional shape and form in the medieval frontier or "grote ontginning", during the XIIth and XIIIth centuries. This process has been analysed by H. van der Linden in *De Cope* (1956), and recently been commented in the english language by William TeBrake (1985).

After the medieval frontier and before modern industrialisation, to be exact in 1712, a skilful cartographer named Cruquius finished his detailed

and accurate map of Delfland, ordered by the same waterboard.

Studying that map to-day, one can distinguish between ortogonic, or at least rectilinear structures that only can be introduced by human decisions, and more accidently shaped structures apparently of natural origine (see map, pag 5). Now the question is put, can we reach solid conclusions about the landscape and development in early medieval times, before the great frontier, by carefully studying the map of Cruquius?

Successively examining the available and relevant literature, and studying the map precisely, the author searches for an answer to that question. Starting in the dune area along the North Sea (A), he discusses the reclamation of 's-Gravenzande in the mouth of the Maas (C) and the inundation of the Westland by a XIIth century waterstorm (B). Interpretation of the Liersystem (D) at first met with many difficulties. Therefore the author passes on to Maasland (F) and Vlaardingen (G). Via Schie (H) he turns back inland to analyse the situation of Delft (K) and Oude Leede (I). There he finds clear indications to interpret also the Liersystem (D), including 't Woud (E) and Zouteveen (J).

Summarizing, he traces the evolution of the local peat-bogs since Roman times, the existence of the old county of Masalant and the birth of the medieval waterboard of Delfland.

Literatuurlijst

- Algemene Geschiedenis der Nederlanden*,
delen I t/m III de Middeleeuwen (Haarlem
1981 - 82).
- De Bodem van 's-Gravenhage*,
onder redactie van E.F.J. de Mulder ('s-
Gravenhage 1983).
- Bodemkaart van Nederland schaal 1 à 50.000*,
Toelichting bij kaart Rotterdam 37 Oost
(Wageningen 1972).
- Bodemkaart blad 6 Zuid-Holland*,
zie v. Wallenburg (1966).
- Gea-objecten in Zuid-Holland*,
Rijksinstituut voor Natuurbeheer (Leersum
1977).
- Middel Nederlands Woordenboek*,
bewerkt door E. Verwijs † en J. Verdam ('s-
Gravenhage 1885-heden).
- De Nederlandse Delta*,
Natuur en Techniek (Maastricht-Brussel
1986).
- Ooievaar de toekomst van het rivierengebied*,
door D. de Bruin en anderen (Arnhem
1987).
- Oorkondenboek van Holland en Zeeland*,
zie v.d. Bergh (1868); Koch (1970); en Kruis-
heer (1986).
- Oorkondenboek van Sticht Utrecht*,
zie S. Muller Fz en A.C. Bouman (1920).
- De Stad Delft, cultuur en maatschappij tot 1572*,
stedelijk museum het Prinsenhof (Delft
1979).
- Toelichtingen bij de Geologische Kaart van Neder-
land, 1:50.000, blad 37W, Rotterdam West*,
door C.J. van Staalduinen e.a. (Haarlem
1979).
- Transgressies en occupatiegeschiedenis in de kust-
gebieden van Nederland en België*
Colloquium Gent 1978, bewerkt door A.
Verhulst en M.K.E. Gottschalk (Gent 1980).
- ALPERTUS VAN METZ,
Gebeurtenissen van deze tijd
zie onder H. van Rij.
- FLORIS BALTHASARSZ,
*Ware Afbeeldinghe van Delfland (1611, fasci-
mile heruitgave Alphen aan den Rijn 1972).*
- A.A. BEEKMAN,
de Masemude, in *Tijdschr. Aandr. Gen.*
XXXVI (1919) p 281 etc.
- A.A. BEEKMAN,
*Catalogus van kaarten, enz. enz., Holland tus-
schen Maas en IJ* (Leiden 1921).
- A.A. BEEKMAN en H.J. MOERMAN,
Nederlandsche Aardrijkskundige Namen ('s-
Gravenhage 1938).
- A.A. BEEKMAN,
De Wateren van Nederland ('s-Gravenhage
1948).
- J. BENNEMA,
Bodem- en zeespiegelbewegingen in het
Nederlandse kustgebied, in *Boor en Spade*
VII (1954) p 1.
- L.Ph.C. VAN DEN BERGH,
*Oorkondenboek van Holland en Zeeland, eer-
ste afdeling eerste deel* (Amsterdam/'s-
Gravenhage 1868).
- D. VAN BLEYSWIJCK,
Beschrijvinge der Stadt Delft (Delft 1667).
Van dit boek worden in het Gemeentear-
chief van Delft verschillende uitvoeringen
bewaard: de Dikke, de Rode en de Perka-
menten van Bleyswijck.
- J.H.F. BLOEMERS,
Rijswijk (ZH), "De Bult" eine Siedlung der
Caninefaten, in *Nederlandse Oudheden* deel 8
(Amersfoort 1978).
- D.P. BLOK,
Het goederenregister, van de St.Maartens-
kerk te Utrecht, in *Meded.Ver. Naamkunde*
33 (1957) p 89-102
- D.P. BLOK,
Teisterbant, in *Mededelingen der Kon. Ned.
Akademie van Wetenschappen*, afd. Letter-
kunde N.R. 26:12 (1963) p 445-478.
- D.P. BLOK,
Toponymische verkenningen in het land van
Woerden in *KNAG Geografisch Tijdschrift*.
XI (1977) p 399/407.
- D.P. BLOK,
De Franken in Nederland (Bussum 1979³).
- D.P. BLOK,
Hoofddlijnen van de bewoningsgeschiedenis,
in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*,
dl I de Middeleeuwen (Haarlem 1981).
- D.P. BLOK,
Wie alt sind die ältesten niederländischen
Deiche? in *Probleme der Küstenforschung im
Südlichen Nordseegebiet* band 15 (1984).

- A. DE BOER en L.J. PONS,
Bodem en grasland in de Vijfherenlanden
(Wageningen 1960).
- D.E.H. DE BOER,
Graaf en Grafiek (Leiden 1978).
- G.J. BORGER,
De Veenhoop (Amsterdam 1975).
- G.J. BORGER,
Ontwatering en grondgebruik in de middeleeuwse veenontginningen, in *Nederl. Geogr. Tijdschrift* N. Reeks. 10 (1976) p 343-353.
- G.J. BORGER,
De ontwatering van het veen: een hoofdlijn in de historische nederzettings-geografie van Nederland, in *KNAG Geografisch Tijdschrift* N. Reeks XI (1977) p 377-387.
- G.J. BORGER,
Vorming en verandering van het Hollandse landschap, in *Holland* X (1978) p 86-100.
- G.J. BORGER,
De ontwatering van het veen: een hoofdlijn in de historische nederzettings-geografie van Nederland, in *KNAG Geografisch Tijdschrift* N. Reeks XI (1977) p 377-387.
- J.G. VAN BROEKHOVEN,
De landschapsontwikkeling in de Maasmond 1550-1850 (Historisch-Geografisch seminarium, Amsterdam 1986).
- E.J. BULT,
Midden-Delfland, een archeologische kartering, etc., (ROB, Amersfoort 1983).
- E.J. BULT,
Ontginning en bewoning ten noorden van de Maasmond en de landschappelijke veranderingen die daarbij optreden, in *Rotterdam Papers* V (1986).
- J.K. DE COCK,
Bijdrage tot de historische geografie van Kennemerland etc., (Groningen 1965).
- J.K. DE COCK,
Die Grafschaft Masalant, in *Miscellanea Mediaevalia in memoriam Jan Frederik Niermeyer* (Groningen 1967).
- J.K. DE COCK,
Historische geografie van Waterland, in *Holland* VII (1975) p 329-349).
- J.K. DE COCK,
De middeleeuwse ontginningen Rijswijk en Rijswijkerbroek, in *KNAG Geografisch Tijdschrift* Nieuwe Reeks XI (1977) p 428-433.
- N.J. DABON,
Onderzoek met de spade naar den Rijnweg op Meer en Bosch, etc., in *Die Haghe Jaarboek* (1934) p 10-23.
- C. DEKKER,
Het Kromme Rijngebied in de Middeleeuwen (Utrecht 1983).
- L.W. DEKKER,
Daliegaten en kleiputten in het Hollands-Utrechtse veengebied, in *Boor en Spade* XX (1981) p 72-87.
- L.W. DEKKER,
Duizend jaar modderen in West-Friesland, in *West-Frieslands Oud en Nieuw* 41 (1974) p 235-250.
- W.J. DIEPEVEEN,
De verving in Delfland en Schieland tot het einde der zestiende eeuw (Leiden 1950).
- Th.F.J.A. DOLK,
Geschiedenis van het Hoogheemraadschap van Delfland ('s-Gravenhage 1939).
- C.H. EDELMAN,
De geschriften van Harm Tiesing over den landbouw en het volksleven van Oostelijk Drente (Assen 1943).
- C.H. EDELMAN,
Overslaggronden, in *Boor en Spade* I (1948) p 142-147.
- C.H. EDELMAN en W.J. VAN LIERE,
Over Woudgronden op de zeeklei van westelijk en noordelijk Nederland, in *Tijdschrift KNAG* 66 (1949) p 257-263, ook in *Boor en Spade* IV (1951) p 14-21.
- C.H. EDELMAN,
Over de plaatsnamen met het bestanddeel Woud en hun betrekking tot de bodemgesteldheid, in *Boor en Spade* VII (1954) p 197-216.
- C.H. EDELMAN en A.W. EDELMAN-VLAM,
Bijdragen tot de ontginningsgeschiedenis van enige agrarische nederzettingen op de zandgronden, in *Boor en Spade* XIII (1963) p 1-11.
- C.H. EDELMAN en A.W. EDELMAN-VLAM,
De relatie tussen naam en vorm van percelen in het rivierkleigebied, in *Boor en Spade* XV (1966) p 7-24.
- T. EDELMAN,
Oude ontginningen van de veengebieden in de Nederlandse kuststreek, in *Tijdschrift voor economische en sociale geografie* 49 (1958) p 239-245.
- T. EDELMAN,
Bijdrage tot de historische geografie van de Nederlandse kuststreek ('s-Gravenhage 1974).
- S.J. FOCKEMA ANDREA,
Stad en dorp, in *Duizend jaar bouwen* (Amsterdam 1948).

- I.H. GOSSES,
De vorming van het Graafschap Holland ('s-Gravenhage 1915).
- I.H. GOSSES en R.R. POST,
Handboek tot de Staatkundige Geschiedenis der Nederlanden, dl I Middeleeuwen ('s-Gravenhage 1959).
- Karlhans GÖTTLICH,
Moor- und Torfkünde (Stuttgart 1980 ²).
- M.K.E. GOTTSCHALK,
Historische geografie van Westelijk Zeeuws Vlaanderen (Assen 1955-58).
- M.K.E. GOTTSCHALK,
Stormvloed en rivier overstromingen in Nederland, deel I voor 1400 (Assen 1971).
- J.L. VAN DER GOUW,
De landscheidingen tussen Delfland, Rijnland en Schieland (Hilversum 1987).
- L. GUICCIARDINI,
Beschrijvinghe van alle de Nederlanden (Amsterdam 1612).
- H. HAGENS,
Negen eeuwen watermolens in de Gelderse Achterhoek, Salland en Twente (Almelo 1979).
- D.P. HALLEWAS en J.F. VAN REGTEREN ALTENA,
Archeologisch en historisch-geografisch overzicht, in *Toelichtingen bij de Geologische Kaart van Nederland 1:50.000 blad 37 W Rotterdam West* (Haarlem 1979).
- D.P. HALLEWAS,
The interaction between man and his physical environment in the county of Holland between circa 1000 and 1300 A.D., in *Geologie en Mijnbouw* 63 (1984) p 299-307.
- D.P. HALLEWAS en J.F. VAN REGTEREN ALTENA,
Bewoningsgeschiedenis en landschapsontwikkeling rond de Maasmond, in *Transgressies en occupatiegeschiedenis in de kustgebieden van Nederland en België* (Gent 1980), p 155-207.
- D.P. HALLEWAS,
Archaeological Cartography between Marsdiep and IJ, in *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 31 (1981) p 219-272.
- D.P. HALLEWAS,
Mittelalterliche Seedeiche im Holländischen Küstengebiet, in *Probleme der Küstenforschung im Südlichen Nordseegebiet* 15 (1984) s 9-27.
- C. HAMMING,
Verkaveling, veldnamen en ontginningsgeschiedenis in een deel van het land van Volkenhoven, in *Boor en Spade* IX (1958) p 6-22.
- R.M. VAN HEERINGEN,
's-Gravenhage in archeologisch perspectief, in *De bodem van 's-Gravenhage* (Haarlem 1983).
- H.A. HEIDINGA,
Toen het weer droog was (Een milieuramp in de 10de eeuw), in *Natuur en Techniek* 53 (1985) p 712-725.
- P.A. HENDERIKX,
Die Mittelalterliche Urbarmachung, in *Nederlandse Oudheden* deel 8 (Amersfoort 1978).
- P.A. HENDERIKX,
De beneden-delta van Rijn en Maas (Hilversum 1987).
- C. HOEK,
Het graven van de Poldervaart, in *Holland* III (1971) p 12-23.
- C. HOEK,
De Hof te Vlaardingen, in *Holland* V (1973) p 57-91.
- C. HOEK,
10.000 jaar wonen in het Maasmondgebied ('s-Gravenhage 1979).
- C. HOEK,
Het Sint Maartensrecht bij Delft, in *Holland* XI (1979) p 40-45.
- C. HOEK,
Het verkavelingspatroon van Midden Delfland, in *Historie en Landschap van Midden Delfland* (Vlaardingen 1980).
- C. HOEK,
De werkwijze van het archeologisch-historisch onderzoek in het Maasmondgebied (lezing N.F.W.O. Contactgroep Brussel 1986).
- J. HOF,
De abdij van Egmond van de aanvang tot 1573 ('s-Gravenhage/Haarlem 1973).
- F. HORSTEN,
Landschap en geografie in het Noorden 1300 - 1500, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* deel II (Haarlem 1982).
- A.C.F. KOCH,
Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299, dl I Eind van de 7de eeuw tot 1222 ('s-Gravenhage 1970).
- C. KOEMAN,
Geschiedenis van de kartografie van Nederland (Alphen aan den Rijn 1983).
- M. V.D. KOOY,
De Hof te Schie, in *Holland* IV (1972) p 34-51.

- P.C.J. VAN DER KROGT,
Register op de kaart van Delfland 1712,
bibliotheek van het Hoogheemraadschap
van Delfland (Delft 1986).
- P.C.J. VAN DER KROGT,
De Hoefslagen van de Delflandse Maasdijk,
manuscript in de bibliotheek van het Hoog-
heemraadschap van Delfland (Delft 1987).
- J.G. KRUISHEER,
*De oorkonden en de kanselarij van de graven
van Holland tot 1299* ('s-Gravenhage-Haar-
lem 1971).
- J.G. KRUISHEER,
*Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot
1299*, dl II 1222 tot 1256 (Assen-Maastricht
1986).
- M.C. VAN LEEUWEN-CANNEMAN,
Poldervorming in oostelijk Delfland aan het
einde van de Middeleeuwen, in *Hollandse
Studien* 12 (Dordrecht 1982).
- H. VAN DER LINDEN,
*De Cope, bijdrage tot de rechtsgeschiedenis
van de openlegging der Hollands-Utrechtse
laagvlakte* (Assen 1956).
- H. VAN DER LINDEN,
Het platteland in het Noordwesten, in *Alge-
mene Geschiedenis der Nederlanden* deel II
(Haarlem 1982).
- H. VAN DER LINDEN,
Een nieuwe overheidsinstelling, het water-
schap circa 1100 - 1400, in *Algemene
Geschiedenis der Nederlanden* dl III (Haar-
lem 1982).
- W.J. VAN LIERE,
De bodemgesteldheid van het Westland
(Wageningen 1948).
- L.P. LOUWE KOOYMANS,
*The Rhine/Meuse Delta, Four Studies on its
Prehistoric Occupation and Holocene Geology*
(Leiden 1974).
- J. LORIE,
De drooglegging van Delfland, in *Tijdschrift
KNAG* XL (1923) p 235 e.v.
- H.J. MOERMAN,
Nederlandse Plaatsnamen (Leiden 1956).
- J.Ph. DE MONTÉ VERLOREN en J.E. SPRUIT,
*De ontwikkeling der rechterlijke organisatie
in de noordelijke Nederlanden tot de bataafse
omwenteling* (Deventer 1982).
- S. MULLER Fz. en A.C. BOUMAN,
Oorkondenboek van Sticht Utrecht band I
(Utrecht 1920).
- J.F. NIERMEYER,
Delft en Delfland (Leiden 1944).
- J.F. NIERMEYER,
De vroegste berichten omtrent bedijking in
Nederland, in *Tijdschrift voor economische
en sociale geografie* 49 (1958) p 226-231.
- Hans-Jurgen NITZ,
The Church as colonist: the Benedictine
Abbey of Lorch and planned Waldhufen
colonization in the Odenwald, in *Journal of
Historical Geography* 9 (1983) p 105-126.
- W.A.J. OOSTING,
*Geologische kaart van Nederland, schaal
1:800.000* ('s-Gravenhage 1937).
- L.J. PONS,
De Veengronden, in *Bodemkundige Voor-
drachten* gehouden op de B-cursus Bodem-
kunde (Min. landbouw en Visserij, Den
Haag 1959) p 173-194.
- L.J. PONS,
Bodem, land en landschap, afscheidscollege
(Wageningen 1987).
- C. POSTMA,
Korte Geschiedenis van Vlaardingen (Vlaar-
dingen 1958).
- C. POSTMA,
*Inleiding bij Kruikius Kaart van Delfland
1712* (Alphen aan den Rijn 1977).
- J.J. RAUE,
*De stad Delft: vorming en ruimtelijke ontwik-
keling in de late Middeleeuwen* (Delft 1982).
- R. RENTENAAR,
Vernoemingsnamen (Amsterdam 1984).
- Hans VAN RIJ,
*Alpertus van Metz, Gebeurtenissen van deze
tijd* (Amsterdam 1980).
- H. SCHÖNBERGER,
Die römischen Gruppenlager, in *Bericht
Reinisch-Germanischen Kommission* Band 66
(1985).
- M. SCHÖNFELD,
Veldnamen in Nederland (Amsterdam 1949).
- M. SCHÖNFELD,
Van kleur en water, in *Meded. Ver. Naam-
kunde* 28 (1952) 117 - 126.
- M. SCHÖNFELD,
Nederlandse Waternamen (Amsterdam 1955).
- B.H. SLICHER VAN BATH,
Les problèmes fondamentaux de la société
pré-industrielle en europe occidentale, in
A.A.G. Bijdragen 12 (Wageningen 1965).
- B.H. SLICHER VAN BATH,
*De agrarische geschiedenis van West Europa
500-1850* (Utrecht/Antwerpen 1960).
- J.G. STREEFKERK en W.A. CASPARIE,
De Hydrologie van Hoogveensystemen

- (Staatsbosbeheer Rapport nr. 1987-19).
- C.J. VAN STAALDUINEN,
Toelichtingen bij de Geologische Kaart van Nederland, 1:50.000, blad 37 W, Rotterdam West (Haarlem 1979).
- L.F. TAIXEIRA DE MATTOS,
De waterkeeringen, waterschappen en polders van Zuid-Holland ('s-Gravenhage 1906).
- H. THOEN,
De Belgische kustvlakte in de Romeinse tijd (Brussel 1978).
- (E.J. Verwijs en) J. VERDAM,
Middel Nederlands Woordenboek ('s-Gravenhage 1885-heden).
- A. VERHULST,
Het Landschap in Vlaanderen in historisch perspectief (Antwerpen 1965).
- A. VERHULST,
Het sociaal-economische leven tot circa 1000, landbouw, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, deel I (Haarlem 1981).
- A. VERHULST en M.K.E. GOTTSCHALK,
Transgressies en occupatiegeschiedenis in de kustgebieden van Nederland en België (Gent 1980).
- A. VERHULST en D.P. BLOK,
Het natuurlandschap, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* dl I (Haarlem 1981).
- A. VERHULST,
Het binnenland, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* dl I (Haarlem 1981).
- J.A.J. VERVLOET,
Cultuurhistorisch onderzoek ruilverkaveling 'De Gouw' (Stichting voor Bodemkartering rapport nr. 1569, project 65.4161, Wageningen 1982).
- J.A.J. VERVLOET,
Inleiding tot de historische geografie van de Nederlandse cultuurlandschappen (Wageningen 1984).
- J. VISSCHER,
Veevorming (Gorinchem 1949).
- J. DE VRIES,
Etymologisch woordenboek (Antwerpen 1959 ²).
- C. VAN WALLENBURG,
De bodem van Zuid-Holland (Toelichting bij blad 6 van de bodemkaart van Nederland schaal 1:200.000 (Wageningen 1966)).
- H.T. WATERBOLK,
Tussen Hunze en Eufraat (Groningen 1987).
- J.P. WINSEMIUS,
De Zeven Ambachten en het Hoogheemraadschap van Delfland (Delft 1962).
- J.P. WINSEMIUS,
Het oudst bekende hoefslagboek van Delfland, in *Verslag omtrent het Hoogheemraadschap van Delfland over het dienstjaar 1964.*
- J.P. WINSEMIUS,
Vlaardingen voorheen die Quade Porte (Delft 1966); manuscript in de bibliotheek van het Hoogheemraadschap van Delfland.
- J.P. WINSEMIUS,
Delft en de Hof van Delft, in *de Stad Delft, cultuur en maatschappij tot 1572 (Delft 1979)* p 9-16.
- W.H. ZAGWIJN e.a.,
Geologie in Atlas van Nederland deel 13 ('s-Gravenhage 1985).
- W.H. ZAGWIJN,
Nederland in het Holoceen (Haarlem 1986).
- J.W. DE ZEEUW,
Peat and the Dutch Golden Age, the historical meaning of energy attainability, in *A.A.G. Bydragen* 21 (Wageningen 1978).

Register van plaatsnamen

- Abts Polder 84, 85, 87, 95, 96, 98, 102, 111
 Abtsrecht 84, 102, 105, 107, 108, 109, 120
 Abtswoude (Abts Wout) 16, 50, 84, 101, 102, 105, 107, 108, 135, 136
 Achter de Gaech 70, 71, 73, 74
 Achter den Dijk 53
 Ackersdijk (Ackers Dijk) 84, 93, 97, 103, 105, 110, 111, 112, 138
 Ael Sloot 25, 26, 40
 Aelkeet (Aelkeet-Binnen) 67, 68, 70, 77, 93, 120, 138, 139, 140
 Aelkeet-Buyten 68, 70
 Alsem Geest 31, 37, 39
 Altena 103, 107, 110
 Arents Duyn 31, 33
 Babbars Polder 85, 87, 88, 95, 96, 97
 Bak Woning 53, 54
 de Bank 31, 37
 de Beer 27, 31
 Berkel 101, 103, 111
 Bies Wey 54
 Bieslant 103, 107, 110
 Binkhorst 25, 26
 Binnehof 22
 Bom Meer 54, 131
 de Bommel 75, 78
 Booma (Boum-Aa) 26, 46, 49, 54, 58, 59, 132, 139
 Booner Sluizen 131
 Bos(ch) Blok (Bos Polder) 54, 73, 74, 75, 114, 115, 117
 Boven Schie 95, 98, 111, 138
 Brassers Kade 107, 110, 126
 Brede Vaart 66
 Broek (en Broek Polder) 50, 53, 55, 57, 80, 91, 92, 93, 126, 131, 139
 Broek Molen 93
 Broek Vliet 51, 53, 55, 57, 58, 139
 Broek Weg 50
 Buiten Nieuwland 37
 Buiten Watersloot 110, 120
 Burgers Dijk 65, 73, 74, 75, 77, 78, 117
 Burggravenlaan 62, 80
 Buyten Dijk 73, 74
 Buyze Gat 87, 88
 Caep Boers Vlak 31, 32, 33
 Caep Woning 33
 Capittel Duyn(en) 31, 33
 Commandeurs Hof 66, 71, 74
 Delf-Porte 103, 107, 110, 134
 Delfgauw 101, 102, 103, 105, 107, 108, 109
 Delfgawegh 109, 110
 Delft 1, 2, 3, 7, 11, 15, 17, 20, 22, 26, 58, 60, 84, 98, 100, 101, 102, 103, 113, 114, 121, 132, 134, 135, 136, 138, 139, 140
 Delftse Vliet 57
 Dijk Weg 47, 52
 Dijkhoornse Weg zie ook Dijkhoorn en Voor Dijkhoorn 101
 Doortocht of Dort Weg 53, 54
 Dorp 63, 65, 66, 70, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 119, 120, 138
 Driesluizen 88
 Driesprong 95, 96
 Duyf Polder 66
 Dijkker Wael 35, 37
 Dyxhoorn 107, 109, 110, 113, 115, 119, 120, 125, 126, 130
 Escamp 25, 26, 49, 132
 Foreburg 16
 Forum Hadriani 26
 Gaapert 33
 Gaech 6, 65, 66, 68, 70, 71, 73, 74, 75, 77, 78, 117, 120, 123, 126, 129, 131
 Galge Dijkje 53, 58
 Galge Duyn 33
 Gantel (Gantelstelsel) 6, 11, 15, 26, 31, 33, 35, 37, 41, 43, 45, 46, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 77, 85, 89, 99, 101, 113, 132, 133, 135, 136, 139
 Gantel Dijk 47, 49, 50
 Gat Sloot 103, 105, 109
 Gawegh 78, 96, 109, 110, 126
 Geer Sloot 91, 92, 93, 111, 112, 129
 Geerlant 65, 71, 73
 Geest 1, 22, 23, 31, 32, 33, 37, 51, 54, 55, 58, 75, 76, 99, 121, 135, 139
 Geestambachten 1, 17, 23, 55, 57, 103, 115, 121, 125, 126, 133, 134, 139, 140
 Gemeent(e) 49
 Giststraat 102, 103
 Goet Spaelant 89, 91
 Goo (Watering) 55, 57
 's-Gravenhage 2, 3, 6, 14, 22, 23, 25, 26, 40, 41, 54, 55, 60, 131, 132
 's-Gravenzande Buyten 37
 's-Gravenzande 1, 6, 17, 31, 33, 35, 36, 37, 46, 54, 126, 131, 133
 's-Gravenzandse Weg 33, 35
 Groene Weg 62, 80, 85, 87
 Groenevelt 121, 122
 Groote Bosch Blok 73, 74
 Groote Lucht 66, 68, 70
 Haagse Bos 22
 Haak 27, 32
 Haesjes Heul 47, 49
 Harg Dijk 95, 97
 Harga 81, 84, 85, 87, 89, 95, 96, 97, 98, 111
 Harnas 107, 109, 119, 123, 130, 131
 Harre Dijk (Weg) 91, 93, 96, 97, 110, 111, 130
 Heen 33, 54
 Heerweg 53, 58
 Heulstraat 26
 de Hey 33, 37
 Hey Pat 33, 35
 der of ter Hey(de) 33, 54
 Heymont 33, 37
 Hodenpyl 120, 121, 122, 123, 125, 126, 131, 139
 Hoefkade 25, 26, 139
 Hoek bij Rijswijk 16, 50, 51, 53, 57, 58, 67, 132
 Hoek van Holland 27, 31
 Hoek Woning 73, 74
 't-Hoekertje 74
 Hof van Delft 1, 21, 62, 101, 105, 107, 109, 110, 111, 113, 115, 126, 138, 139
 Hof van Maasland 21, 62, 63, 77, 79, 134, 137, 140
 Hof van Vlaardingen 21, 62, 79, 80, 83, 89, 102, 115
 Hofvijver 26
 Hoge Hof Dijk 74
 Hol 13
 Holier Hoek 89, 91
 Holier Polder 84
 Holland 14
 Holtsele 16
 Holy 14, 80
 Honderlant 37, 39, 40, 126
 Hondert Morgen 39, 115, 117, 121
 Honselersdijk 16, 46, 47
 Hontshol 47, 52, 55
 Hontsholre Dijk 52
 Hoofbosch 100
 't-Hoofde Pat 26, 102, 103, 107, 109, 110, 139
 Hooge Dijk 47, 49, 78, 50, 52
 Hooge Geest 32, 33, 54, 58, 99
 Hooge Wey 54
 den Hoogen Doortocht 53, 54
 Hoogh Dijk 73, 75
 Hoogh Stat 89, 91
 Hoogh Weg 73, 75
 Hoogstraat 80, 85, 87
 den Hoorn 135, 136
 te Hoorn 57
 Hoornbrug 55
 den Hout 14
 Hoylede 80, 83
 Hutjes Hoek 67, 68, 70, 93, 120, 121, 129, 131, 134, 138, 139, 140
 Huys te Hontshol 55
 Huys ter Lucht 67, 68, 70
 Jaegh In 103, 105
 Juffer Aegthen Woning 80
 Juliaantje 22
 Kalis (Calis) Hoek 67
 de Kandelaar 85, 87, 93, 95, 96, 98, 134
 Kene 1, 66, 74, 75, 76, 92, 108, 109, 110, 111, 112, 117, 119, 120, 123
 Kenenburch 120, 122
 Kerk Polder 120, 123
 Kerkbuurt 85
 Kerkweg 67, 70
 Kerstanje (Kerstange) 125, 126
 Kethel (Ketel) 1, 81, 87, 91, 93, 96, 97, 99
 Keyzers Hof 91, 93
 Kickert 120
 Klaas Engelbrechts Polder 115, 119
 Kleyn Hof van Delft 109, 115, 119, 123, 139
 Kleyn Vryenban 110
 Kleyne Lucht 66, 67, 68
 't-Kleyne Veentje 26
 Kleyne Vliet 67, 68, 70, 73
 Klooster Watering 103
 Koe Bocht 54
 Konings Blok 70
 Konings Hof 91, 93
 Koningsvelt 62, 101, 103, 107
 Koornmarkt 103
 Kraayenest 50, 73, 74, 85
 Krackeel 115, 119, 131
 Kromme Watering 97, 103, 107, 109, 110, 112

Kwaat Spaelant 91, 93
 Lage Woert 99
 den Lagen Doortocht 53, 54
 Landscheiding 40
 Lange Broekweg 53, 58
 Lange Straat 33, 37
 Lee Dijk 39, 53, 58
 't-Ge Nest 37
 Leidse Vliet 26, 55, 57
 Lepeldax Dam 67, 68
 Leytsen Dam 55
 Licht (of Lucht) 46, 49, 65, 66, 67, 68, 70, 120
 Lichtvoets Watering 65, 66, 73, 75, 78, 120, 123, 129, 131
 Lickebaerts Watering 68, 70
 de Lier (stroom) 1, 6, 7, 17, 37, 39, 47, 50, 55, 58, 59, 62, 63, 66, 73, 74, 75, 76, 77, 85, 89, 111, 112, 112, 114, 115, 117, 119, 120, 121, 126, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139
 Lier Dijk 39, 53, 58, 65, 73, 74, 75, 112, 115, 117, 121, 122
 Lier Hant 61, 121, 122
 Lierbos 75, 115, 117, 121
 Liora 62, 111
 Lobber Dorp 63, 65, 70, 73, 74, 77, 138
 Look (Watering) 125, 126
 Loos 46, 132
 Loosduinen 15, 41, 46, 47, 49, 59
 Lotswater 131
 Lozer Dijk 47, 49, 50
 Lozer Laan 46, 47, 49, 60
 de Lught 75
 St Maartensrecht 108, 109, 120
 Maas (Maasmond) 3, 6, 11, 15, 16, 21, 26, 27, 32, 33, 37, 40, 41, 46, 54, 55, 58, 60, 62, 63, 67, 70, 74, 77, 79, 80, 83, 84, 85, 88, 89, 93, 101, 114, 120, 126, 130, 132, 133
 Maas Dijk 35, 39, 65, 66, 67, 70, 73, 74, 85, 88, 111, 126, 129, 134, 139
 Maasland 1, 6, 7, 11, 16, 17, 37, 55, 62, 63, 65, 66, 69, 70, 71, 73, 76, 77, 78, 79, 85, 89, 93, 111, 113, 120, 121, 126, 129, 131, 133, 134, 137, 138, 139, 140
 Maassluis 65, 73, 74, 131, 139
 Made 46, 49, 115, 119, 120
 Mae Tient 115
 Malinc 80, 81, 83, 89
 Mantjes Kade 105, 110, 111
 Marsum 79
 Masalande (Masalant) 7, 16, 62, 67, 133, 134, 135, 137, 138
 Masamunster 137
 Masamuthon 16
 de Meer 47, 107, 109, 110, 115, 117, 121
 't Meer 26, 47
 Merryen Dijk 47, 50, 51, 52, 57, 60, 132, 139
 Merwede (en Merwe Bos) 17, 80, 98
 Middel Vliet 131
 Middel Watering 129, 131
 Middelbaar Spaelant 93
 Midden Delfland 15, 16, 62
 Mient 49
 Molen Dam 70
 Molen Sloot 110
 Monnicke Laan 53, 58
 Monster 11, 15, 16, 22, 23, 27, 29, 31, 33, 35, 37, 40, 41, 46, 47, 49, 54, 55, 59, 62, 126, 131, 137, 138
 Monster Watering 130

Musschen Heul 46
 Naaldwijk 2, 15, 22, 23, 31, 32, 33, 35, 37, 40, 41, 46, 47, 50, 51, 52, 54, 55, 58, 59, 75, 77, 99, 131, 132, 135, 136, 137, 138, 139
 Negen Huyzen 119, 120
 Nieulant 31, 33
 Nieuwe Delft 102, 103, 110, 134
 't Nieuwe Land 85, 87, 88, 98
 Nieuwlandse Polder 37
 Nol 37, 39, 74, 75, 76, 77, 137
 Nolle Dijk 65, 73, 74, 75, 78
 Noord Gantel Dijk 49, 50
 Noordzeekust 8, 22, 32, 33, 40, 41, 49, 54, 58, 62, 137
 Noorlant 31, 37
 de Noort 33, 35
 Noort Einde (Noorteinde) 37, 97
 Noort Gaech 120, 121, 123, 125, 131
 Noort Ketel Polder 111
 Noort Ketelse Uyterdycken 97
 Noort Lier Dijk 39, 53, 58, 121, 122
 Noort Vliet 131
 Noort Weg 47
 Noort Wint 33, 35, 37
 Nootdorp 1, 77, 109, 110, 135, 137, 138
 Notharp 77
 Ockenburch 15, 22, 27, 29, 40, 41
 Ommedijk 131
 Oost Abts Polder 85, 87, 95, 96, 102
 Oost Gaech 65, 66, 70, 73, 74, 75, 77, 117, 120, 123, 126, 129, 131
 Oostambachten 1, 131, 138
 Oosteinde 103, 109
 Oosterlee 73, 75, 120, 121
 Opstal 37
 Oranje Polder 37
 Osse Wey 50, 51, 53, 57
 Oude Camp(s) Polder 71, 73, 74
 Oude Delft 102, 103, 107, 134, 139
 Oude Haven 80, 85, 88
 Oude Hof 26
 Oude Hooge Dijk 47, 49, 50, 52
 't Oude Lant 35, 37
 Oude Lee(de) 1, 7, 95, 98, 102, 103, 105, 108, 109, 111, 112, 113, 114, 133, 136, 137, 138, 140
 't Oude Vlot 33, 35
 Oude Waterloos 55, 57
 Oude Wout Dijk 112, 115, 117, 119, 120, 121, 122, 125, 126
 Oude Zweth 55, 57
 Oude(n) Dijk 37, 39, 53, 54, 58, 85, 126
 Overschie (Ouverschie, Schie) 84, 96, 102, 113
 Overwout 121
 Overzee 54
 Papsou(papswou) 108, 110
 Papsouse Uyterdycken 109
 Pijnacker 1, 11, 17, 20, 101, 110, 132, 133, 135, 136, 137, 138, 140
 Plas Poel 50, 55, 57, 58
 Poel 46, 55, 63
 Poel Dijk (Poeldijk) 47, 49, 50, 58, 132, 139
 Poeldijkse Watering 67, 68, 70, 121, 129
 Polder Vaart 130, 131, 139
 Polder Watering 95, 98
 Popta's Woude 108
 Poten (Korte en Lange) 25
 Quaat Spaelant 91, 93

Rhyn Weg 27, 29, 137
 Rijs Kade 131
 Rijswijk 6, 22, 23, 26, 40, 50, 51, 52, 54, 55, 57, 58, 103, 110, 126, 131, 132, 133, 135, 136, 138, 139
 Rodenrijs 111
 Rotterdamse Weg 103
 Ruiven 102, 103, 105
 Ryt (Kleyne en Groote) 41, 43, 45, 46
 Schaepen Wey 50, 51, 53, 57
 Schee Watering 65, 74, 75
 Scheveningen 8
 Scheyt tussen Oost en West Duynen 26
 Schey'ing Weg 25, 26
 Schie (Schiestreek) 1, 6, 7, 17, 37, 46, 77, 78, 79, 81, 84, 85, 87, 88, 89, 93, 95, 96, 97, 98, 101, 102, 103, 108, 110, 111, 120, 130, 131, 133, 134, 136, 137, 138, 139, 140
 Schiedam 2, 84
 Schiekanaal (Schie/Delft) 100, 101, 102, 103, 108, 109, 110, 113, 120, 130, 139
 Schieveen 95, 96, 102, 111
 Schinkel 67, 68, 70
 Schipluiden 1, 109, 114, 119, 120, 121, 122, 131
 Seg Broek 22, 26, 27, 47
 Slimme Watering 85, 95, 97, 98
 Slink Sloot 92
 Sluys Camp 95, 98
 Spaelant 85, 87, 89, 91, 93, 97
 Spange(n)(Spanje) 73, 74, 78
 Spanjaerts Duyn 27, 31, 32
 Spartel 6, 63, 65, 66, 70, 73, 74, 75, 76, 133, 134, 138, 140
 Spierings Hoek 67
 Spykerboor 70
 Stael Duyn(en) 31, 33, 37, 40
 de Stelle 31
 Stellen Dijk 33, 35, 37, 39
 Strik Leede 111, 112, 137
 Stryp 55
 Tanthofs Kade 26, 103, 105, 107, 108, 110, 111, 112, 115, 119, 120, 123, 130
 Terheyde 33, 54
 Thurlede 96
 Tramkade 121
 't Uyt Hof 46, 49
 Veen 23, 26, 91
 Veet 37
 Velt (Veltpolder) 33, 50, 53, 57
 't Veronen Weer 93
 't Vissertje 74
 Vlaardingen 1, 6, 7, 15, 16, 17, 18, 46, 55, 62, 63, 65, 66, 67, 68, 77, 79, 80, 81, 83, 84, 87, 88, 89, 92, 93, 96, 97, 98, 111, 115, 129, 131, 133, 134, 136, 138, 139, 140
 Vlaardingen Binnen 91, 92
 Vlaardingse Vaart 66, 92, 130, 131, 139
 Vlaardingse Veen 91
 Vlaardingse Weg 85, 87, 89, 93
 Vlaarding 67, 68, 79, 80, 83, 85, 96, 129, 137, 140
 Vlaardingse Hek 67, 68, 70, 111
 Vliet 25, 26, 51, 53, 55, 57, 58, 77, 96, 103, 125, 126, 130, 131, 139
 Vliet Polder 50, 58, 77
 Vliet Weg 50
 Vlietlanden 16
 Voddijk 121, 125, 126, 127, 131

Voor Dykhoorn 107, 109, 110, 113
 Voorburg 6, 11, 16, 23, 25, 26, 40,
 51, 55, 103, 126, 131
 Voorstraat 6, 15, 103
 Vot 120, 126
 Vrijenban 1, 101, 110
 de Wael 37
 Waelsdorp 22, 27
 Watering(en) 11, 16, 41, 50, 51, 53,
 55, 57, 58, 115, 131, 135, 136, 137
 Waterloos 55, 57
 West Abts Polder 85
 West Duyn(en) 33
 West Gaech 65, 66, 73, 74, 75, 77
 Westambachten 1
 Westblok of Zuyt Maeslant 67
 Westerlee 51, 54, 55, 57, 58, 75,
 114, 121, 132, 139

Westland 6, 7, 15, 16, 17, 41, 43, 45,
 50, 55, 58, 59, 60, 61, 75, 77, 89,
 101, 114, 115, 121, 126, 132, 133
 Wijnhaven 103
 Wilde Zee 47, 50, 51, 52, 85
 Wilt Hof 33
 Wolle Brant 55, 57, 58, 60, 136, 137
 Woud (Wout) Zie ook Oude Wout
 Dijk 6, 91, 92, 93, 97, 102, 107,
 108, 109, 111, 113, 114, 115, 117,
 119, 121, 123, 125, 126
 Woutzicht 115, 119
 Zande Velt 31, 33, 36
 Zant Dijk 33, 35, 37, 39
 Zeven Ambachten 1, 139
 Zevenhonderd Gaarden 129, 131
 Zijde Watering 130, 131
 Zintele 109

Zorg Vliet 26, 27
 Zouteveen 7, 91, 92, 93, 111, 120,
 138
 Zuyt Wint 33, 35, 36, 37
 Zuyt Buert 70
 Zuyt Buertse Weg 68, 70
 Zuyt Gaech 65, 66, 68, 70, 71, 73,
 120, 126, 129, 131
 Zuyt Maeslant 67, 70, 93
 Zwart Dijk 53, 55, 133, 139
 Zweth 53, 55, 57, 58, 91, 92, 93,
 102, 111, 112, 114, 115, 117, 123,
 125, 126, 139
 Zyd Wintse Kade 73, 75, 117, 120,
 122, 131
 Zyp 33, 35

VOETNOOT

Gestreefd is naar aansluiting bij de spelling die Cruquius gebruikte. Wel is voor grotere en algemeen bekende plaatsen de moderne, officiële spelling gevolgd. Voorts zijn Wegh vervangen door Weg en Dyk door Dijk. (Het was niet goed mogelijk de spelling echt consequent te maken, waarvoor onze verontschuldiging.)

Curriculum van de schrijver

Nicolaas P.H.J. Roorda van Eysinga werd op 10 november 1921 te Magelang (Indonesië) geboren. In 1947 sloot hij zijn studie af met het behalen van het ingenieursdiploma aan de Landbouw Hogeschool (thans Landbouw Universiteit) te Wageningen, richting tuinbouw. Tegelijkertijd heeft de K.N.N.V., vereniging voor veldbiologie, waarvan hij toen wetenschappelijk secretaris was, grote invloed gehad op zijn vorming. Het boekje "De Veluwezoom", waarvoor nu in de antiquarische boekhandel nog steeds belangstelling bestaat, is een vrucht van die periode.

Om zich nader te bekwamen in de stedenbouw en ruimtelijke ordening, trad hij vervolgens in dienst van een adviesbureau in Delft, dat later onder de naam OD 205 bekend zou worden. Daarnaast aanvaardde hij in 1949 een dienstverband met de Provincie Zuid-Holland, waar hij betrokken werd bij de vormgeving van nieuw beleid betreffende recreatie en landschap. Ondermeer heeft hij de inrichting van het Brielse Maasgebied ontworpen en begeleid. Voorts werd hij in 1954 door het "Zuid-Hollands Landschap" als eerste directeur belast met een uitbouw van die stichting. In 1959, resp. 1965 werd hij achtereenvolgens in de beide laatstgenoemde functies afgelost om zich vanaf 1964 als mede-eigenaar geheel te kunnen wijden aan de ontwikkeling van het adviesbureau in Delft. Vele gemeentebesturen in ons land, en ook daarbuiten, heeft hij bij ruimtelijke ontwikkelingen van advies gediend. Binnen het eigen

bureau gaf hij mede leiding aan een ontwikkelingsproces dat in 1979 de eigendom bracht in een stichting tot bevordering van goede vakbeoefening. In 1982 trad hij terug uit de directie, maar bleef aan het bureau verbonden.

Inmiddels was hij van 1980 (tot 1986) voorzitter gekozen van de Orde van Nederlandse Raadgevende Ingenieurs, waar hij de eendracht onder de Nederlandse adviesbureaux door een fusie van de A.N.C.B. met de O.N.R.I. kon herstellen.

Zijn belangstelling voor de landschapsontwikkeling van Delfland dateert sedert de allereerste jaren in Delft, toen W.J. van Liere in 1948 "De bodemgesteldheid van het Westland" publiceerde. Veel later, in 1982, bracht de nota "Naar een integraal kustbeleid" van R.W. Waterman (waarin de suggestie van een nieuwe kustuitbreiding) hem er toe die belangstelling voor de vorming van Delfland nader toe te spitsen.

Bovendien was hij in 1985 voorzitter geworden van de gemeentelijke coördinatiecommissie voor archeologisch bodemonderzoek in Delft. Om de belangstelling voor de archeologie bij het publiek en de overheid te vergroten en er tegelijk enig regionaal kader aan te geven, heeft de schrijver zijn onderzoek naar de vorming van Delfland willen afronden in een vorm die voor de belangstellende lezer aangenaam om te lezen, als ook wetenschappelijk goed verantwoord zou zijn. Het is zijn mening dat in het dagelijks leven de wetenschap moet bloeien en vrucht dragen.